ПРАВОВІ СИСТЕМИ

Науковий електронний журнал 2 ● 2015

Видання «Правові системи» включено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін (Наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 04.07.2014 р.)

Журнал заснований у 2013 році

Головний редактор: ***ГРІНЕНКО Олена Олексіївна*** - доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник

Засновники:

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Всеукраїнська громадська організація «Українська асоціація міжнародного права»

Інститут законодавства Верховної Ради України

Київський регіональний центр Академії правових наук України

Київська міська організація ВГО «Асоціація українських правників»

Галузь науки: Юридичні науки

Періодичність: 6 разів на рік

УДК: 340

РекомендованоВченою радою Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Електронна пошта:
omiroshnychenko@ukr.net

Режим доступу до Журналу:
http://legalsystems.net.ua

Редакційна Рада:

Задорожній Олександр Вікторович, доктор юридичних наук, Заслужений юрист України, Голова Президентської ради Української асоціації міжнародного права, професор, член-кореспондент НАПрН України – Голова Редакційної ради

1. **Тихий Володимир Павлович**, доктор юридичних наук, професор, віце-президент НАПрН України
2. **Копиленко Олександр Любимович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, член-кореспондент НАН України
3. **Копійка Валерій Володимирович**, доктор політичних наук, професор
4. **Шемшученко Юрій Сергійович**, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України
5. **Денісов Володимир Наумович**, доктор юридичних наук, професор
6. **Костицький Василь Васильович**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
7. **Баймуратов Михайло Олександрович**, доктор юридичних наук, професор
8. **Буроменський Михайло Всеволодович**, доктор юридичних наук, професор
9. **Буткевич Ольга Володимирівна**, доктор юридичних наук, доцент
10. **Батлер Уільям**, доктор юридичних наук, професор (Сполучені Штати Америки)

Редакційна Колегія:

1. **Волошин Юрій Олексійович**, доктор юридичних наук, професор
2. **Муравйов Віктор Іванович**, доктор юридичних наук, професор
3. **Бабін Борис Володимирович**, доктор юридичних наук, професор
4. **Бірюков Олександр Миколайович**, доктор юридичних наук, професор
5. **Сліденко Ігор Дмитрович**, доктор юридичних наук, професор
6. **Батанов Олександр Васильович**, доктор юридичних наук, професор
7. **Шпакович Ольга Миколаївна**, доктор юридичних наук, доцент
8. **Медведєва Марина Олександрівна**, доктор юридичних наук, доцент
9. **Смірнова Ксенія Володимирівна**, доктор юридичних наук, доцент
10. **Оніщенко Наталія Миколаївна –** доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
11. **Білоцький Сергій Дмитрович –** кандидат юридичних наук, доцент
12. **Кориневич Антон Олександрович –** кандидат юридичних наук
13. **Гамурарь Віталій Віссаріонович**, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Молдова)
14. **Кресін Олексій Веніаминович**, кандидат юридичних наук, доцент
15. **Мірошниченко Оксана Петрівна**, відповідальний редактор

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

ГРІНЕНКО О.О. ПРАВО ЛЮДИНИ БРАТИ УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД……**3**
КУРОВСЬКА І.А. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ……..**12**
МЕСХІЯ О.Н.МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ І ГРУЗІЇ НА СУБДЕРЖАВНОМУ РІВНІ……**25**
БАНІ-НАСЕР ФАДІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ ООН……**48**
МІРОНЮК М.І. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ТРУБОПРОВІДНИЙ ТРАНСПОРТ ТА ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МІЖНАРОДНИХ ТРУБОПРОВОДІВ ...**60**
ГОРОБЕЦЬ Н.Г. ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ: МІЖНАРОДНІ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ АСПЕКТИ……**76**
ШЕЛУДЧЕНКОВА А.С. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА…….**93**
ФЕТІСОВА І. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ, МІСЯЦЯ ТА ІНШИХ НЕБЕСНИХ ТІЛ……**105**
БЕСПАЛЬКО К.Ю. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВОДИ УКРАЇНИ: ДЕЯКИ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ…….**110**

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

РЕШЕТНЯК В.М. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЛИТТЯ І ПОГЛИНАННЯ КОМПАНІЙ……**121**
ВАРАКІНА О. ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ОДНОСТОРОННІХ УГОД ПРО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В РАМКАХ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ……..**130**
ЮРЧЕНКО С.М., ПОПОВИЧ С. РОЛЬ СВІТОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ У СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ……**137**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

АГАФОНОВА Н.В. КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ В СВІТЛІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ……**148**

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

СПЕКТОР О.М. ТВАРИНА, ЯК ОСОБЛИВИЙ ОБЄКТ РЕЧОВОГО ПРАВА**……. 160**

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

КАРМАЗА О.О. ДО ПИТАННЯ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ: СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ……**177**
ЛАЗОРЕНКО М.М. МОДЕЛІ ТА МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ……..**186**

ФІНАНСОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ЯВОРСЬКИЙІ.І. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ…….**199**

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ВОЙТЕНКО В.О. РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ……**216**

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

Гріненко О.О.,
доктор юридичних наук,
завідувач відділу європейського права та міжнародної інтеграції
Інституту законодавства Верховної Ради України

ПРАВО ЛЮДИНИ БРАТИ УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД

У статті досліджуються актуальні питання реалізації конституційного права громадян України та деяких європейських держав на участь в управлінні державними справами. Окрема увага в статті приділяється аналізу міжнародно-правового регулювання права громадян брати участь в управлінні державними справами.

Ключові слова: *конституційне право громадян в управлінні державними справами, європейський конституційний досвід, міжнародно-правові стандарти, конституційне законодавство України та ін..*

ГРИНЕНКО Е.А. ПРАВО ГРАЖДАН ПРИНИМАТЬ УЧАСТИЕ В УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ДЕЛАМИ: МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ СТАНДАРТЫ И ЕВРРОПЕЙСКИЙ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОПЫТ

В статье исследуются актуальные вопросы реализации конституционного права граждан Украины и некоторых европейских стран на участие в управлении государственными делами. Отдельное внимание в статье уделяется анализу международно-правового регулирования права граждан принимать участие в управлении государственными делами.

Ключевые слова: *конституционное право граждан на управление государственными делами, европейский конституционный опыт, международно-правовые стандарты, конституционное законодательство Украины и др.*

GRINENKO O.O. HUMAN'S RIGHT TO TAKE PART IN THE GOVERNING OF PUBLIC AFFAIRS: INTERNATIONAL AND LEGAL STANDARDS AND EUROPEAN CONSTITUTIONAL AND LEGAL EXPERIENCE

The article examines current issues of realization of the Ukrainian citizens' constitutional rights and some European states to participate in public affairs. Special attention is paid to analysis of international and legal regulation of the citizen's right to participate in public affairs governing.

Key words: *citizen's constitutional right relating to public affairs, European constitutional experience, international and legal standards, constitutional legislation of Ukraine, etc.*

Становлення протягом останнього десятиріччя демократичної державності в державах Центральної та Східної Європи, на пострадянському просторізумовило необхідність звернення до загальновизнаних принципів та

правовому контексті обумовлено необхідністю критично переосмислити діючі в цій сфері нормативно-правові акти України, практику їх застосування, з метою вироблення рекомендацій щодо їх удосконалення, забезпечення цього права громадян у системі відповідних конституційних правовідносин та приведення їх у відповідність до міжнародних та європейських стандартів.

Отже, вищезазначеними положеннями й обумовлюється вибір теми дослідження.

Таким чином, метою цієї статті є здійснити комплексний порівняльно-правовий аналіз права громадян на участь в управлінні державними справами в контексті міжнародних стандартів та конституційно-правового досвіду деяких зарубіжних країн та України.

Насамперед, слід зазначити, що важливо розрізняти поняття „управління державними справами" та „державне управління". Як слушно відзначається у вітчизняній юридичній науці, усі гілки державної влади походять від установчої влади народу, тому з точки зору конституційної участі громадян в управлінні всіма державними справами необхідно говорити про представництво громадян у державних органах усіх гілок влади, а не тільки законодавчої в особі народних депутатів. Представництво громадян України в органах виконавчої влади реалізується за допомогою рівного права доступу громадян до державної служби; судової – через народних засідателів і присяжних. Участь громадян в управлінні державними справами має відбуватися на всіх стадіях реалізації державного рішення, а саме: на стадії його ініціювання і розробки, прийняття, здійснення та контролю за його виконанням. Відзначимо, що основними рисами, властивими участі громадян в управлінні державними справами, є її публічний, добровільний характер та цілеспрямованість, а метою залучення до управління державними справами є задоволення суспільно-значущих інтересів. Так, відповідно до статті 38 Конституції України, участь громадян в управлінні державними справами є їх правом, проте, з точки зору політики і моралі є деякою мірою й

обов'язком. Право участі в управлінні державними справами розвиває та поглиблює положення Конституції України про народовладдя, є комплексним та об`єднує майже всі інші політичні права і свободи – право громадян брати участь у всеукраїнському референдумі, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади, рівне право доступу до державної служби, право на звернення, а також право брати участь у відправленні правосуддя. Конституційно-правові норми щодо участі громадян в управлінні державними справами переважно закріплені у Розділі ІІ Конституції України (ст. 36 – 40) та конкретизуються в поточному конституційному законодавстві.

Аналізуючи міжнародно-правові стандарти участі громадян в управлінні державними справами, насамперед, слід визначити, що саме під ними розуміється в юридичній науці. Міжнародні стандарти в галузі прав людини і громадянина – це загальновизнані принципи і норми міжнародного права, втілені у міжнародно-правових документах (універсальних, регіональних міжнародних договорах, документах не договірного характеру, рішеннях міжнародних судів, зокрема, Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ), до забезпечення яких прагне будь-яка цивілізована держава як член міжнародного співтовариства[1]. В свою чергу міжнародно-правові стандарти демократії – це закріплені у міжнародному праві юридичні зобов'язання, авторитетно підтримувані орієнтири соціального і політичного розвитку[2]. Стандарти – це „нормативний мінімум", відступати від якого держава може тільки у формі його перевищення або конкретизації[3]. Міжнародно-правова регламентація стандартів в галузі прав і свобод людини і громадянина в політичній сфері міститься в низці міжнародних нормативних актів.

[1]Чуб О.О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків. – 2004. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://mego. http://mego.info

[2] Бироменський М. Міжнародно-правові стандарти внутрішньодержавної демократії // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С. 13.

[3] Международное право: Учебник для вузов. — 2-е изд., изм. и доп. / Отв. ред. Г.В. Игнатенко, О.И. Тиунов.– М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 592 с. - С. 363.

До числа основоположних документів, у яких знайшли втілення універсальні міжнародно-правові стандарти участі громадян в управлінні державними справами, належать: Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 21); Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р. (ст. 25), інші міжнародні документи, що стосуються основних демократичних політичних цінностей. Серед документів регіонального характеру, які містять міжнародні стандарти політичних прав громадян, включають для України акти Ради Європи, насамперед, Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 р., резолюції та інші акти Парламентської Асамблеї Ради Європи, прецедентне право ЄСПЛ[4]; документи ОБСЄ (зокрема, Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1990 р.) та ін.

Аналіз вищезазначених міжнародних актів з прав людини засвідчує, що положення ст. 38 Конституції України щодо права громадян на участь в управлінні державними справами є впровадженням у політико-правову практику нашої держави загальновизнаних принципів і норм міжнародного права в цій сфері правовідносин. Можна стверджувати, що Україна досягла певного рівня відповідності законодавства щодо політичної участі громадян в управлінні державними справами міжнародним стандартам. Але, слід мати на увазі, що це лише початок шляху, оскільки необхідне подальше його вдосконалення та втілення у суспільно-політичне життя. У цьому зв’язку вбачається доцільним правотворчим та правозастосовчим органам державної влади України ширше застосовувати міжнародні загальновизнані акти в галузі прав людини у політичній сфері, а також вивчати, а деколи й виважено

[4] Наприклад, у рішеннях Європейського суду з прав людини, що стосуються політичних прав громадян, встановлено, що свобода політичної дискусії є стрижнем концепції демократичного суспільства (рішення у справі „Реквеньї проти Угорщини” від 20 травня 1999 р. (Див.: Рішення Європейського суду з прав людини у справі „Реквеньї проти Угорщини” від 20 травня 1999 р. //Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. - 2002. - № 2 (14). - С. 17-43.), рішення у справі „Стіл та інші проти Сполученого Королівства„ від 23 вересня 1998 р. (Див.: Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Стіл та інші проти Сполученого Королівства" від 23 вересня 1998 р. //Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. - 2002. - № 3 (15). - С. 165-198.). В окремій думці до рішення у справі „Реквеньї проти Угорщини” суддя Фішбах наголошує на необхідності захисту ”права брати безпосередню участь у державних справах та у формуванні волі народу і держави”.

переймати позитивний конституційно-правовий досвід інших демократичних держав, особливо з аналогічними політико-правовими умовами державотворення.

Як відомо, держави-учасниці відповідних міжнародних договорів, беруть на себе юридичні зобов'язання привести своє законодавство, адміністративну і судову практику у відповідність з їх положеннями. Особлива роль у цьому належить конституціям держав, адже саме конституції виступають найважливішим правовим елементом загальносвітового механізму підтримки і забезпечення міжнародного правопорядку[5]. З огляду на вищезазначене, нас також цікавлять особливості
закріплення норм щодо участі громадян в управлінні в конституціях деяких зарубіжних держав.

На нашу думку, особливо важливим є врахування досвіду конституційної регламентації та здійснення політичних прав громадян у практиці державотворення традиційно демократичних європейських держав, а також держав-учасниць СНД. Зазначимо, що більшість конституцій цих держав у різних формулюваннях закріплюють право громадян на участь в управлінні державними справами як безпосередньо, так й через своїх представників[6].

Як слушно відзначає вітчизняний фахівець О.О.Чуб, суб`єктивне право, що у ст. 38 Конституції України виражене формулюванням „право брати участь в управлінні державними справами", в конституціях чи конституційних законах інших країн може виражатися й іншими словосполученнями: „право брати участь в управлінні публічними справами" (ст. 21 Хартії основних прав і свобод Чеської Республіки 1991 р., ст. 30 Конституції Словацької Республіки 1992 р.); „право виконувати публічні функції" (ст. 23 Конституції Республіки Македонія 1991 р.); „право брати участь в управлінні громадським життям"

[5]Иваненко В.С. Конституции государств – участников СНГ и международное право: некоторые проблемные вопросы их соотношения // Известия вузов. Правоведение. – 2002. – № 1. – С. 161-162.

[6] Див., наприклад, ст. 32 Конституції Російської Федерації, ст. 37 Конституції Бєларусі, ст. 39 Конституції Молдови, ст. 55 Конституції Азербайджану, ст. 27 Конституції Вірменії, ст. 33 Конституції Казахстану, ст. 27 Конституції Таджикистану, ст. 29 Конституції Туркменістану, ст. 32 Конституції Узбекистану.

(ст. 44 Конституції Республіки Словенія 1991 р.); „право брати участь у здійсненні публічної діяльності" (ст. 44 Конституції Республіки Хорватія 1990 р.); „право передбаченим законом чином брати участь у діяльності держави" (п. 101 Конституції Латвійської Республіки 1922 р., зі змінами 1998 р.)[7].

Крім того, у переважній більшості конституцій європейських держав та держав-учасниць СНД право брати участь в управлінні державними справами як безпосередньо, так і через своїх представників змістовно і структурно поєднується в одній статті з виборчими правами[8], а також з правом рівного доступу до державної служби і державних посад[9] або „до виборних та інших публічних функцій"[10]. Це, в свою чергу, означає, що зазначені суб'єктивні політичні права громадян дозволяють їм реалізувати право на участь в управлінні державними справами.

Конституції деяких зарубіжних держав регламентують, що особиста участь громадян в управлінні справами держави забезпечується також проведенням референдумів (ст. 32 Конституції Узбекистану, ст. 33 Конституції Казахстану), обговоренням проектів законів і питань республіканського і місцевого значення (ст. 37 Конституції Білорусі); правом на утворення з іншими особами об'єднань і політичних партій (ст. 25 Конституції Вірменії); правом на звернення до державних органів (ст. 33 Конституції Казахстану, ст. 33 Конституції Литви); правом брати участь у відправленні правосуддя (ст. 32 Конституції Російської Федерації).

Щодо тих демократичних держав, у конституціях яких прямо не вказане право брати участь в управлінні державними справами[11], організаційно-

[7] Конституции государств Европы: В 3 т. / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001. – Т. 1. – 824 с.; Конституции государств Европы: В 3 т. / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001. – Т. 2. – 840 с.; Конституции государств Европы: В 3 т. / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001. – Т. 3. – 792 с.

[8] Див., наприклад: ст. 23 Конституції Іспанії 1978 р., ст. 30 Конституції Словацької Республіки 1992 р., ст. 21 Хартії основних прав і свобод Чеської Республіки 1991 р., ст. 27 Конституції Таджикистану 1994 р.

[9] Див., наприклад: ст. 32 Конституції Російської Федерації 1993 р., ст. 39 Конституції Республіки Молдова 1994 р., п. 101 Конституції Латвійської Республіки.

[10] Див., наприклад: ст. 30 Конституції Словацької Республіки.

[11] Австрія, Бельгія, Королівство Данія, Італія, Федеративна Республіка Німеччина, Фінляндія, Швейцарська Конфедерація та інші.

правові основи такої участі простежується як у розділах про засади їх конституційного ладу, так й у положеннях щодо політичних прав громадян.

Таким чином, аналіз міжнародно-правових актів у галузі прав людини свідчить, що положення ст. 38 Конституції України щодо права участі в управлінні державними справами є впровадженням загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, зокрема, статті 21 Загальної декларації прав людини, статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ін.

У закріпленні права громадян на участь в управлінні державними справами, інших політичних прав і свобод Конституція України здебільшого враховує міжнародний та європейський досвід щодо їх каталогу, змісту і можливих обмежень. На нашу думку, вдосконалення вітчизняного конституційного законодавства в цьому контексті має відбуватись шляхом більш широкого врахування міжнародних загальновизнаних актів у галузі прав людини, зокрема, у політичній сфері, а також позитивного конституційно-правового досвіду європейських демократичних держав. Застосовуючи міжнародно-правові норми в галузі прав людини, органи державної влади України утверджують в нашій державі міжнародні стандарти щодо цієї надзвичайно важливої сфери суспільних відносин.

Основним завданням органів законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні є реалізація можливостей належного застосування цих механізмів в інтересах людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буроменський М. Міжнародно-правові стандарти внутрішньодержавної демократії // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С. 13.
2. Иваненко В.С. Конституции государств – участников СНГ и международное право: некоторые проблемные вопросы их соотношения // Известия вузов. Правоведение. – 2002. – № 1. – С. 161-162.
3. Конституции государств Европы: В 3 т. / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001. – Т. 1. – 824 с.
4. Конституции государств Европы: В 3 т. / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001. – Т. 2. – 840 с.

5. Конституции государств Европы: В 3 т. / Под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001. – Т. 3. – 792 с.

6. Медушевский А.Н. Сравнительное конституционное право и политические институты: Курс лекций. - М.: ГУ ВШЭ, 2002. - 512 с.

7. Международное право: Учебник для вузов. — 2-е изд., изм. и доп. / Отв. ред. Г.В. Игнатенко, О.И. Тиунов.– М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 592 с.

8. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. - 2002. - № 2 (14). - С. 17-43.

9. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. - 2002. - № 3 (15). - С. 165-198.

10. Скомороха В. Практика конституційного суду України як засіб імплементації європейських стандартів прав і свобод людини в Україні . – Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=5278&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=2

11. Чуб О.О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків. – 2004. – 21 с. – С. 1. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/344/3630.html

Куровська І.А.,
кандидат юридичних наук,
завідувач сектору забезпечення наукової діяльності
Інституту законодавства Верховної Ради України

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

У статті аналізуються роль та значення діяльності Міжнародного Комітету Червоного Хреста під час збройних конфліктів, зокрема, в районі Антитерористичної операції на сході України. Досліджуються правовий статус, права, обов'язки та повноваження МКЧХ відповідно до Статуту та Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них.

***Ключові слова**: міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт міжнародного та не міжнародного характеру, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Міжнародного товариство Червоного Хреста, цивільні особи, гуманітарна допомога тощо.*

КУРОВСЬКА И.А. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕЖДУНАРОДНОГО КОМИТЕТА КРАСНОГО КРЕСТА В ПЕРИОД ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА

В статье анализируются роль и значение деятельности Международного Комитета Красного Креста во время вооруженных конфликтов, в частности, в районе Антитеррористической операции на востоке Украины. Исследуются правовой статус,

права. Обязанности и полномочия МККК в соответствии с Уставом и Женевскими конвенциями 1949 г. и Дополнительными протоколами к ним.

***Ключевые слова**: международное гуманитарное право, вооруженный конфликт международного и немеждународного характера, Международный комитет Красного Креста, Международное товарищество Красного Креста, гражданские лица, гуманитарная помощь и др.*

Постановка проблеми. Сьогодні, коли принципи міжнародного права, зокрема, принцип незастосування сили або загрози силою, заборона ведення агресивної війни, є загальновизнаними, досвід показує нам, що заборона воєн і застосування сили ще не означає їхню ліквідацію. Попередження збройних конфліктів є головним завдання міжнародного співтовариства, однак, у випадку виникнення збройного конфлікту, постає питання про полегшення страждань цивільного населення та надання гуманітарної допомоги. Визначальне місце в системі міжнародно-правових відносин у питанні захисту цивільного населення та надання гуманітарної допомоги під час збройного конфлікту, відводиться Міжнародному Комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ). Як відомо,самеМКЧХ є незалежною міжнародною гуманітарною організацією, яка спрямовує діяльність щодо забезпечення захисту жертв збройних конфліктів міжнародного та не міжнародного характеру.

Так, на період з 2011 по 2014 рр. МКЧХ визначив такі чотири основні стратегічні напрями своєї діяльності: посилення сфери діяльності МКЧХ (МКЧХ збільшить актуальність та ефективність підтримки, яку він надає людям, постраждалим у результаті збройних конфліктів та інших ситуацій насильства); зміцнення контекстуалізованого багатопрофільного реагування МКЧХ; формування обговорення правових і політичних питань, пов'язаних з місією МКЧХ; оптимізація продуктивності МКЧХ (МКЧХ забезпечуватиме належний баланс між досягненням узгодженості в рамках всієї організації та підтримкою оперативної гнучкості в управлінні її роботою)[12].

Актуальність даної проблематики, на жаль, обумовлюється й тим, що на

[12] Міжнародний Комітет Червоного Хреста. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/red-cross

території України останні місяці відбувається, по суті, збройний конфлікт міжнародного характеру, а отже ґрунтовне дослідження особливостей діяльності цієї поважної Організації на сході України є вкрай важливим та актуальним завданням для вітчизняної юридичної науки. Зауважимо, що попри те, що 2 жовтня 2014 р. у м. Донецьку в результаті обстрілу офісу МКЧХзагинув співробітник організації, громадянин Швейцарії[13], Місія цієї Організації на сході України продовжує свою діяльність[14].

Правовою основою співробітництва між Україною та МКЧХ є Договір від 4 червня 2004 р. між Урядом України та Міжнародним Комітетом Червоного Хреста про відкриття Місії МКЧХ в Україні[15]. Наразі у МКЧХ в Україні сім офісів, в яких працюють 120 осіб. Близько 50 з них –це міжнародні делегати, тобто іноземні співробітники[16].

МКЧХ на Донбасі виконує чимало завдань, основні з яких - підготовка цивільного населення до зими, постачання гуманітарних вантажів, надання медичної допомоги, відвідування осіб, які були позбавлені волі у зв'язку із збройним конфліктом, відновлення сімейних зв'язків тощо. Крім того, важливим напрямом діяльності МКЧХ на сході України є консультування органів місцевої влади у питанні щодо позначення або розчищення територій, де знаходяться боєприпаси, які не розірвалися, а також ведення діалогу з військовослужбовцями з питань дотримання норм міжнародного гуманітарного права[17].

---

[13] Україна має докази, що співробітника МКЧХ вбили сепаратисти [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraiina_mae__dokazi_shcho_spivrobitnika_mkchh_vbili_separatisti___serge_e_v_1978134

[14]КізіловЄвген МКЧХ залишається в Україні, але розслідування загибелі співробітника "зависло"- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rbc.ua/ukr/analytics/show/mkkk-ostaetsya-v-ukraine-no-rassledovanie-gibeli-sotrudnika-07102014114200

[15]Договір між Урядом України і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні. (Договір ратифіковано Законом N 1759-IV (1759-15) від 04.06.2004, ВВР, 2004, N 36, ст.440) - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/991_005

[16]КізіловЄвген МКЧХ залишається в Україні, але розслідування загибелі співробітника "зависло"- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ua/ukr/analytics/show/mkkk-ostaetsya-v-ukraine-no-rassledovanie-gibeli-sotrudnika-07102014114200

[17]КізіловЄвген МКЧХ залишається в Україні, але розслідування загибелі співробітника "зависло"- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ua/ukr/analytics/show/mkkk-ostaetsya-v-ukraine-no-rassledovanie-gibeli-sotrudnika-07102014114200

Таким чином, актуальність обраної теми наразі є беззаперечною та потребує ґрунтовного наукового дослідження.

Метою цієї статті є проаналізувати роль та значення діяльності МКЧХ в період збройного конфлікту в цілому, та на сході України, зокрема в контексті норм та принципів сучасного міжнародного гуманітарного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У радянський та пострадянський періоди окремі аспекти цієї проблеми розглядалася в працях таких юристів-міжнародників, як: А. Б Ніколаєва, С. А. Подшибякіна, О. В. Тарасова, В. М. Репецького, М. Ю. Черкеса. Ряд питань щодо діяльності і правового статусу міжнародних міжурядових та неурядових організацій розглядалися у працях таких вчених, як: А. Х. Абашидзе, І. П. Бліщенка, В. Г. Буткевича, М. В. Буроменського, М. Б. Крилова, Т. І. Левицького, . І. Лукашука, Г. І. Морозова, В. І. Муравйова, А. С. Мацка, Т. М. Нешатаєвої, В. Ф. Опришка, Л. Д. Тимченка, Г. І. Тункіна, О. О. Шибаєвої та інших.

Разом з тим, слід констатувати, що наразі проблема діяльності МКЧХ під час збройного конфлікту та у мирний час у міжнародному праві залишається не систематизованою і малодослідженою.

Виклад основного матеріалу. Утворений у 1863 р. уродженцем Швейцарії Анрі Дюнаном, МКЧХ є засновником Руху Червоного Хреста, основне завдання якого – забезпечення дотримання воюючими сторонами положень Женевських конвенцій 1949 р. про захист жертв збройних конфліктів та Додаткових протоколів до них[18]. Під час збройних конфліктів міжнародного або внутрішнього характеру, МКЧХ надає захист та допомогу жертвам як серед військовослужбовців, так й серед цивільного населення, зокрема – військовополоненим, цивільним інтернованим особам, пораненим, цивільному населенню на окупованій території тощо.

Відповідно до Статуту МКЧХ[19], метою Організації є відстоювання та

[18] Офіційний сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icrc.org/

[19] Устав Международного Комитета Красного Креста от 24 июня 1998. Сборник уставов и других документов.- Москва, 2000.- С. 67-77.

поширення основоположних принципів Руху Червоного Хреста (гуманність, нейтральність, універсальність тощо), виконання покладених Женевськими конвенціями завдань із забезпечення дотримання норм МГП під час збройних конфліктів, забезпечення роботи Центральної агенції з розшуку, а також ведення роз'яснювальної роботи із застосування МГП під час збройних конфліктів серед причетних міністерств та відомств.

Діяльність МКЧХ у світі розподіляється на чотири зони: Африка, Азіатсько-Тихоокеанський регіон, Європа і Америка, Середній Схід і Північна Африка. Кожна з цих зон поділяється ще на два-три регіони (всього 10), і всі вони підпорядковуються головному делегату конкретної зони.Штаб-квартира МКЧХ знаходиться у м. Женеві (Швейцарія), а представництва Організації, в яких загалом працює понад 12 тис. осіб, розташовані у майже 80 країнах світу[20]. Органами управління МКЧХ є Асамблея (верховний орган управління), Рада Асамблеї (допоміжний орган, якому Асамблея делегує низку своїх повноважень) та Директорат (виконавчий орган). На чолі Асамблеї та Ради Асамблеї стоїть Президент МКЧХ. З 1 липня 2012 р. цю посаду обіймає доктор наук Петер Маурер[21].

В МКЧХ присутні дві види делегацій в різних країнах світу, а саме: оперативні делегації і регіональні делегації. Діяльність оперативних делегацій зосереджена на так званих коректівних діях і спрямована на надання захисту і допомоги цивільному населенню, здійснення превентивної діяльність в інтересах жертв серед цивільного населення, осіб, позбавлених волі, поранених і хворих – в ситуаціях насильства або у випадках існування такої загрози.

Регіональні делегації здійснюють діяльність у декількох країнах; термін «регіональна» в цьому сенсі відображає цілий ряд реальних ситуацій залежно

---

[20] Міжнародний Комітет Червоного Хреста. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/red-cross

[21] Міжнародний Комітет Червоного Хреста.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/red-cross

від конкретних обставин. Їх можна розділити на дві категорії: ті, що здійснюють діяльність, яка ведеться постійно і в ході якої основна увага зосереджена на роботі превентивного характеру, співробітництві з національними товариства, координації гуманітарної діяльності та дипломатії; та ті, що як постійну, так й оперативну діяльність[22].

Роль і значення діяльності МКЧХ у ситуаціях збройних конфліктів з моменту його заснування й до сьогодні постійно зростає та розвивається, охоплюючи, також, й різні категорії жертв конфліктів.

Пропонуємо розглянути еволюцію задач, прав і обов'язків МКЧХ.

Нагадаємо, що метою створення МКЧХ було полегшити страждання людей у ситуаціях збройного конфлікту, для цього створивши нейтральний медичний персонал, що мав виконувати допоміжну функцію у рядах військово-медичного персоналу держави-учасниці конфлікту. Крім того, МКЧХ виступав ініціатором скликання дипломатичних конференції, а від так, і «хресним батьком» прийнятих на ній конвенцій. Саме цим і обмежувалась діяльність Комітету до франко-прусської війни 1870 р., коли було створене «Базельське агентство» з відновлення родинних зв'язків. Згодом спектр прав і обов'язків МКЧХ розширився.

Вже напередодні Першої Світової війни МКЧХ виконував такі функції:надання допомоги жертвам збройних конфліктів. У перші роки існування МКЧХ його роль зводилась до надання допомоги лише пораненим та хворим воїнам на полі бою. Проте, з 1870 р. він став надавати допомогу військовополоненим, а з 1914р. і цивільному населенню. Під час війни було відправлено понад 2 млн. колективних та індивідуальних посилок, і доставлено понад 1,5 тис. вагонів гуманітарної допомоги;створення Агентств із розшуку, що стало результатом відновлення зв'язків між військовополоненими, затриманими або інтернованими та їх родичами, а також між членами сімей, роз'єднаних в результаті військових дій. Так, із

[22] Офіційний сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icrc.org/-

перших днів війни до МКЧХ находили листи від сімей зниклих осіб. У 1914р. організація створила Міжнародне Агентство у справах військовополонених, і на кінець війни у ньому працювало понад 1200 добровольців. А база даних містила інформацію про більше ніж 5 млн. осіб; здійснював керівництво рухом Червоного Хреста. МКЧХ здійснював координацію діяльності національних Комітетів Червоного Хреста, які в 1914р. існували в більшості тогочасних держав. Слід відзначити, що фактична діяльність МКЧХ, яку він здійснював, використовуючи право на ініціативу та діючи зі згоди сторін конфлікту, вже в той момент суттєво перевищувала мандат, наданий йому світовою спільнотою.

Під час Другої світової війни діючи за правом ініціативи, МКЧХ вийшов у своїй діяльності за рамки мандату, і почав виконувати всі функції, які згодом були закріплені за ним у Женевських конвенція і Додаткових протоколів до них.

Відповідно до Женевські конвенції 1949 р. та Додаткових протоколів до них, МКЧХ отримує такі міжнародні права та обов'язки: відвідувати всі місця, де перебувають військовополонені, зокрема, місця інтернування, позбавлення волі та праці; доступ до всіх приміщень в яких утримують військовополонених; відвідування місць відправлення, транзиту або прибуття полонених, яких переводять з одного місця в інше; спілкування без свідків з військовополоненими; вільний вибір місць для відвідування; тривалість і кількість цих відвідувань не може обмежуватися (крім випадків військової необхідності як виняток і на певний час)[23].

МКЧХ має право на відвідування військовополонених, розподіл посилок допомоги і матеріалів релігійного та виховного характеру будь-якого походження. Крім того, МКЧХ уповноважений пропонувати добрі послуги. Комітет може виступати як держава-покровителька. Крім цього, МКЧХ має право пропонувати ворогуючим державам організувати на нейтральній

[23] Устав Международного Комитета Красного Креста от 24 июня 1998. /Сборник уставов и других документов.- Москва, 2000.- С. 67-77.

території Центральне довідкове агентство у справах військовополонених, зберігати й надавати зацікавленим державам міжнародні списки осіб, спеціально підготовлені в мирний час для сприяння застосуванню Женевських конвенцій, консультуватися із Депозитарієм щодо скликання Конференцій з розгляду поправок до Женевських конвенцій; консультуватися із державами-учасницями щодо таких поправок і скликати наради технічних експертів для розгляду поправок, із запрошенням представників інших міжнародних організацій як спостерігачів; пропонувати Депозитарію скликання Конференцій тощо.

Вбачається, доцільно детальніше розглянути особливості діяльності МКЧХ, як нейтральної міжнародної гуманітарної організації у ситуаціях збройних конфліктів. Отже, у випадку збройного конфлікту або іншої подібної критичної ситуації загальне керівництво міжнародними діями Червоного Хреста покладається на МКЧХ.[24]

Перш за все, МКЧХ направляє своїх делегатів туди, де виник збройний конфлікт, щоб вони за згодою влади країни і після консультацій з Національним товариством МКЧХ визначили, яка потрібна допомога. Потім на основі попередньо зробленої оцінки ситуації (яка проводиться спеціально уповноваженими делегатами), МКЧХ звертається, якщо це необхідно, до міжнародного співтовариства (до урядів і Національних товариств) із закликом про надання допомоги.

На окупованих територіях МКЧХ прагне створювати умови, відповідні до положень Четвертої Женевської конвенції, щодо забезпечення населення сім необхідним, щоб люди могли жити нормальним життям, підтримуючи контакти зі своїми родичами дотримуючи своїх місцевих звичаїв та культурних традицій, тобто, щоб їхнє життя було, по можливості, звичним для них.

Зазначимо, що під терміном «захист» мається на увазі, по-перше,

[24] Деятельность в случае вооруженного конфликта: Руководство для Национальных обществ Красного Креста и Красного Полумесяца, МККК, 1990.- 190с. – С. 89.

безпосередній захист осіб, які перебувають під владою ворожої сторони, які затримані або проживають на керованій чи окупованій даною стороною території, і, по-друге, заходи, спрямовані на запобігання - наскільки це можливо - збитку і втрати цивільного майна в результаті бойових дій. Під «захистом» мається на увазі також відвідування таборів для інтернованих осіб, організація нейтральних або санітарних зон і будь-які інші дії, спрямовані на забезпечення суворого дотримання Женевських конвенцій.

Під терміном «допомога» мається на увазі забезпечення постраждалих предметами першої необхідності (продовольством, житлом, одягом і т. п.), а також надання їм медичної допомоги.

Отже, Роль МКЧХ полягає в тому, щоб виступати на захист людей, безпорадних перед адміністрацією противника, що знаходиться при владі, а також щоб вести переговори з відповідними органами влади для забезпечення гуманного поводження з жертвами конфлікту[25].

Значно важче визначити роль МКЧХ у забезпеченні загального захисту цивільного населення від наслідків військових дій. Вона буде визначатися, головним чином, у тому, щоб невпинно нагадувати про положення Конвенцій, що стосуються ведення військових дій, як в порядку упередження чи недопущення їх порушень, так й в порядку протесту у випадку не дотримання цих положень.

За згодою компетентних органів та по можливості, координуючи свої дії з МКЧХ, Національне товариство може надавати допомогу при евакуації з районів бойових дій не тільки поранених і хворих, але й інвалідів, людей похилого віку, вагітних жінок, матерів з маленькими дітьми, тобто всіх осіб, які вважаються особливо незахищеними. При наданні сприяння медичній службі Національному товариство може бути доручено підбирати загиблих. Вони повинні бути пізнані і оглянуті (бажаний медичний огляд), а їх особисті речі підібрані. Щодо транспортних засобів, які користуються

[25] Деятельность в случае вооруженного конфликта: Руководство для Национальных обществ Красного Креста и Красного Полумесяца, МККК, 1990.- 190с. – С. 89.

захистом, то вони повинні бути пофарбовані в білий колір і мати емблему Червоного хреста або Червоного Півмісяця якнайбільшого розміру. Національний прапор держави повинен бути піднятий поруч з прапором Червоного Хреста або Червоного Півмісяця.Міжнародне гуманітарне право закликає до поваги та захисту наземного, повітряного та морського санітарного транспорту. Крім того, рекомендується повідомляти противника про великі санітарно-транспортні засоби або каравани таких засобів, і це може бути зроблено через МКЧХ. І Додатковий протокол 1977 року, особливу увагу приділяє захисту санітарно-транспортних засобів, особливо наголошуючи на їх чіткому і ясному позначенні. [26]

Слід мати на увазі й те, що МКЧХ відмовляється від надання допомоги, якщо це може скомпрометувати її нейтралітет. Крім того, МКЧХ не рідко відмежовує себе від діяльності інших гуманітарних організацій, навіть, ООН. Так, наприклад, під час збройного конфлікту у Боснії МКЧХ всіляко намагався відмежовувати свою діяльності від дій агентств ООН, відмовляючись, приміром, супроводжувати колони миротворців ООН, оскільки це могло скомпрометувати їх нейтралітет. Таким чином, основна роль МКЧХ у ситуаціях збройних конфліктів

зводиться до надання захисту жертвам війни, контроль за дотриманням сторонами конфлікту Женевських конвенцій та міжнародного права прав людини, а також відвідування військовополонених та ін.. Значна роль у компетенції МКЧХ та його діяльності під час збройного конфлікту, залежить від наданого йому державою-учасницею конфлікту мандату (обсягу прав і обов’язків).

Проаналізуємо деякі особливості діяльності МКЧХ на сході України в районі Антитерористичної операції (далі – АТО).

[26] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що збройних конфліктів неміжнародного характеру, 8 червня 1977 року. (Протокол I)[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icrc.org/-

В результаті збройних зіткнень в Донецькій та Луганській областях на сході України тисячі сімей були змушені тікати зі своїх домівок. Наразі на території України та Росії знаходяться сотні тисяч переселенців, погіршуються умови проживання місцевих жителів. На фоні ситуації, що загострюється в гуманітарному плані та переймаючись питаннями безпеки, Міжнародний Комітет Червоного Хреста активізує свою діяльність з надання допомоги населенню, що постраждало[27]. Так, одним із найважливіших завдань МКЧХ в районі АТО є транспортування і розповсюдження виділеної українською владою, іншими державами, міжнародними організаціями гуманітарної допомоги. За сприяння МКЧХ були доставлені гуманітарні вантажі до Луганської області. У зв‘язку з цим, Президент України заявив, що Україна підтримує збереження та зміцнення присутності Міжнародного Комітету Червоного Хреста в м. Луганськ та Луганській області для реагування на нагальні гуманітарні потреби населення, спричинені діяльністю терористичних груп за підтримки Російської Федерації[28].

Крім того, у своїй заяві глава держави вкотре наголосив, Російська Федерація несе усю відповідальність за те, щоб терористи, які мають оперативний контроль за ситуацією в окремих районах Луганської області, забезпечили безпеку доставки гуманітарної допомоги для потреб цивільного населення Луганщини, а також персоналу МКЧХ.

Окрім доставки гуманітарних вантажів, з квітня МКЧХ забезпечує запасами ліків та медичними засобами понад 25 медичних установ в Донецькій, Луганській, Харківській і Дніпропетровській областях і відвідав осіб, які знаходяться під вартою у зв’язку з конфліктом. З самого початку кризи Товариство Червоного Хреста України (ТЧХУ) надало допомогу понад

[27] Україна: гуманітарна ситуація на сході погіршується. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.redcross.org.ua/modules/news/index.php?id=1357

[28] Коментар МЗС України щодо підтримки діяльності МКЧХ з надання гуманітарної допомоги населенню Луганщини – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/27203-komentar-mzs-ukrajini-shhodo-pidtrimki-dijalynosti-mkchkh-z-nadannya-gumanitarnoji-dopomogi-naselennyu-luganshhini-ukrros

10 тис. переселенцям в різних районах країни, роздаючи їм продовольчі, гігієнічні набори, необхідні предмети загального споживання, одяг та інші предмети. Найближчим часом МКЧХ має намір разом з ТЧХУ розширити та оптимізувати заходи із здійснення допомоги людям[29].

Як зазначає координатор Місії МКЧХ в Україні Мішель Массон, «наша першочергова задача – допомога переселенцям та місцевому населенню Донбасу і надання медичної допомоги пораненим в усіх районах. Ситуація, яка склалась, вимагає активізації зусиль з надання допомоги цивільному населенню, і ми направляємо додаткові групи співробітників у Маріуполь і Старобільск»[30]. Слід відзначити, що за весь час перебування місії МКЧХ в районі АТО, співробітники цієї поважної організації докладали максимальні зусилля до того, щоб їх гуманітарна діяльність здійснювалась виключно на підставі потреб, які є у населення та не залежала від яких-небудь політичних міркувань.

Залишається лише сподіватись, що співробітники МКЧХ, не дивлячись на всі перешкоди на сході України, й надалі будуть виконувати свої функції, які полягають у наданні допомоги тим, хто її потребує.

Список використаних джерел:

1. Деятельность в случае вооруженного конфликта: Руководство для Национальных обществ Красного Креста и Красного Полумесяца, МККК, 1990.- 190с. – С. 89.
2. Договір між Урядом України і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні. (Договір ратифіковано Законом N 1759-IV (1759-15) від 04.06.2004, ВВР, 2004, N 36, ст.440). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/991_005
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що збройних конфліктів неміжнародного характеру, 8 червня 1977 року. (Протокол I)– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/
4. Калугин В.Ю., Павлова Л.В., Фисенко И.В. Международного гуманитарное право. Учебное пособие. – Минск: Тисей, 1999. – С. 124-172.

[29] Україна: гуманітарна ситуація на сході погіршується – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.redcross.org.ua/modules/news/index.php?id=1357

[30] Україна: гуманітарна ситуація на сході погіршується – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.redcross.org.ua/modules/news/index.php?id=1357

5. КізіловЄвген МКЧХ залишається в Україні, але розслідування загибелі співробітника «зависло»– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rbc.ua/ukr/analytics/show/mkkk-ostaetsya-v-ukraine-no-rassledovanie-gibeli-sotrudnika-07102014114200

6. Коментар МЗС України щодо підтримки діяльності МКЧХ з надання гуманітарної допомоги населенню Луганщини – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/27203-komentar-mzs-ukrajini-shhodo-pidtrimki-dijalynosti-mkchkh-z-nadannya-gumanitarnoji-dopomogi-naselennyu-luganshhini-ukrros

7. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/red-cross

8. Офіційний сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:/http://www.icrc.org/-

9. Платгнер Д. Нейтральность МККК и нейтральность гуманитарной помощи// Международный журнал Красного Креста.: – 1996. – №9.– С. 159.

10. Україна має докази, що співробітника МКЧХ вбили сепаратисти – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : http://www.ukrinform.ua/ukr/news/

11. Україна: гуманітарна ситуація на сході погіршується– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: http://www.redcross.org.ua/modules/news/index.php?id=1357

12. Устав Международного Комитета Красного Креста от 24 июня 1998. /Сборник уставов и других документов.- Москва, 2000.- С. 67-77.

Месхія О.Н.,
аспірант відділу європейського права
та міжнародної інтеграції
Інституту законодавства Верховної Ради України
***Науковий керівник**: доктор юридичних наук, доцент,*
завідувач відділу європейського права
та міжнародної інтеграції
Інституту законодавства Верховної Ради України
Гріненко О.О.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ І ГРУЗІЇ НА СУБДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

У статті досліджуються деякі питання міжнародно-правового регулювання двосторонніх відносин між Україною та Грузією на субдержавному рівні. Окрема увага в статті приділяється аналізу міжвідомчих та ін.. двосторонніх угод в різних сферах співробітництва між органами державної влади обох держав.

***Ключові слова**: міжнародне право, міжнародне співробітництво, субрегіональний рівень співробітництва, двосторонні угоди тощо.*

Месхия А.Н. МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ И ГРУЗИИ НА СУБГОСУДАРСТВЕННОМ УРОВНЕ

В статье исследуются некоторые вопросы международно-правового регулирования двухсторонних отношений между Украиной и Грузией на субгосударственном уровне. Отдельное внимание в статье уделяется анализу межведомственных и других

двусторонних соглашений в различных сферах сотрудничества между органами государственной власти обеих государств.

Ключевые слова: международное право, международное сотрудничество, субрегиональный уровень сотрудничества, двухсторонние соглашения и др.

Meskhiya O.N.INTERNATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF COOPERATION OF UKRAINE AND GEORGIA ON THE SUBSTATE LEVEL

This article examines some issue so international and legal regulation of bilateral relations between Ukraine and Georgian the substrate level. Special attention is paid to the analysis of inter departmental and othersbilateralagreementsinvariousspheresofcooperation between publicauthoritiesofbothstates.

Keywords: :*international law, international cooperation, subregional level of cooperation, bilateral a agreements' etc.*

Постановка проблеми. Однією з провідних тенденцій функціонування сучасного міжнародного співтовариства є зростання ролі та значення співробітництва держав як основоположного принципу сучасного міжнародного права. Принцип співробітництва є орієнтиром розвитку всієї системи міжнародного права, яка, зрештою, має перетворитися на єдину систему однорідних у політичному, економічному та ідеологічному розумінні держав, ключовими факторами в якій будуть партнерство, співпраця та взаємоповага. Саме розуміння державами необхідності співробітництва, зокрема, з метою розв'язання глобальних та регіональних проблем (загрози безпеці, порушення прав людини, погіршення стану навколишнього середовища, розповсюдження ядерної зброї, міжнародний тероризм та ін.), які не можуть бути розв'язані зусиллями окремих держав або груп держав, беззаперечно, значною мірою сприяє розвиткові міжнародного права.

Визначаючи особливе значення багатостороннього міжнародно-правового співробітництва для міжнародного співтовариства в цілому, слід звернути увагу на процеси двостороннього співробітництва, які наразі часто лишаються поза увагою дослідників у галузі міжнародного права з огляду на свій партикулярний характер.

Зважаючи на схоже геополітичне розташування та приналежність до одного географічного регіону, предметом цієї статті є двостороннє

міжнародно-правове співробітництво України та Грузії, що реалізується у різноманітних формах та напрямках. Грузія для України є перспективним стратегічним партнером у багатьох пріоритетних сферах двостороннього співробітництва, зокрема авіаційній, будівельній, сільськогосподарській, військово-технічній, у сфері охорони здоров'я та туризму тощо. Відтак пошук оптимальних шляхів найефективнішого правового регулювання співробітництва з цією державою видається вкрай актуальним.

Теоретична основа статті. Правові аспекти міжнародно-правового регулювання відносин співробітництва між Україною та Грузією тією чи іншою мірою висвітлено у роботах Анджапірідзе А., Гаджиєва К., Жильцова С., Зонна І., Маршанція З., Натрошвілі Р., Перепелиці Г., Пхаладзе Т., Русенького О., Дорохіна О., Фурси А., Ціватого В., Шелеста Г. та інших вчених.

Метою цієї статті є здійснити комплексний правовий аналіз договірно-правової бази, а також особливостей співробітництва між Україною та Грузією на субрегіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Співробітництво між Україною та Грузією є різностороннім та багатовекторним. Воно реалізується на різних рівнях та має різну інтенсивність. Поряд з угодами, що укладаються на міждержавному рівні, двостороннє співробітництво також реалізується через угоди, укладені між окремими органами державної влади двох держав, тобто на субдержавному рівні. Такі угоди, як правило, не є міжнародними договорами та не створюють міжнародно-правових зобов'язань та, здебільшого, укладаються у формі меморандумів про співробітництво, про взаєморозуміння, про взаємодопомогу, протоколів про співробітництво, протоколів про наміри тощо.

Під терміном „субдержаний рівень" пропонуємо розуміти форми та напрями співробітництва між Україною та Грузією на міжпарламентському, міжурядовому, міжвідомчому рівнях, а також українсько-грузинське співробітництво між органами судової влади та місцевого самоврядування.

Співробітництво між Україною та Грузією на субдержавному рівні здійснюється на міжпарламентському рівні між Верховною Радою України і Парламентом Республіки Грузія. На рівні вищих судів між Верховним Судом України та Верховним Судом Грузії. На рівні міністерств та інших органів

центральної виконавчої влади, зокрема, між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії, Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Грузії, Міністерством аграрної політики України і Міністерством сільського господарства та продовольства Грузії, Міністерством транспорту України та Міністерством транспорту Грузії, Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії, Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством праці, охорони здоров'я та соціального захисту Грузії, Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Грузії, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку України та Національною комісією з цінних паперів Грузії, Торгово-промисловою палатою України і Торгово-промисловою палатою Грузії, Національним банком України і Національним банком Республіки Грузія, Державним департаментом фінансового моніторингу, що діє у складі Міністерства фінансів України, та Службою фінансового моніторингу Грузії, Державною митною службою України та Службою доходів Грузії, Державною податковою службою України та Міністерством фінансів Грузії, Генеральною прокуратурою України і Прокуратурою Республіки Грузія, Державним комітетом архівів України і Національним архівом Грузії, Пенсійним фондом України і Єдиним державним фондом соціального забезпечення і медичного страхування Республіки Грузія, Державним комітетом телебачення і радіомовлення України та Державною телерадіокорпорацією Грузії, Вищою радою юстиції України і Радою юстиції Грузії.

Мережа міжінституційних субдержавних зв'язків між Україною та Грузією є доволі широкою та охоплює співробітництво у таких сферах як

юстиція, зовнішні зносини, сільське господарство, транспорт, оборона, зв'язок, митна справа, охорона здоров'я, правова допомога, соціальна політика, економіка та інвестиції, цінні папери, банківської справи та розрахунків, фіскальна політика, промислова кооперація, протидія транскордонної злочинності, архівна справа, обмін статистичною інформацією та засоби масової інформації. Отже, як бачимо, кількість зв'язків між органами державної влади України та Грузії є доволі значною.

13 квітня 1993 року Верховна Рада України і Парламент Республіки Грузія уклали Угоду про співробітництво між Парламентами двох держав[31], в якій відзначається важливість парламентського співробітництва для розвитку дружніх, взаємовигідних зв'язків. Крім того, на підставі цієї Угоди започатковуються міжпарламентське співробітництво з метою розвитку політичного, торгово-економічного, науково-технічного і культурного співробітництва між двома державами та на цій основі – подальшого розвитку і зміцненню традиційних дружніх відносин між українським і грузинським народами.

Відповідно до пункту 2 Угоди Сторони домовилися надати міжпарламентським зв'язкам систематичного і планомірного характеру, регулярно проводити між парламентськими групами переговори і консультації з питань двосторонніх відносин, з глобальних і регіональних проблем, що становлять взаємний інтерес, організовувати співробітництво між постійними депутатськими комісіями. Слід окремо наголосити, що парламенти двох держав заявили, що вони будуть тісно співпрацювати в рамках Міжпарламентської асамблеї Чорноморського економічного співробітництва та інших органів міжнародного міжпарламентського співробітництва. Крім того, зв'язки між парламентарями мають сприяти

[31] Угода про співробітництво між Верховною Радою України і Парламентом Республіки Грузія від 13.04.1993 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/268_015/conv

активному співробітництву між політичними партіями і громадськими організаціями обох держав.

Між центральними банками України та Грузії було укладено низку угод щодо організації розрахунків, зокрема:

1. Угода між Національним банком Грузії та Національним банком України про організацію розрахунків від 13.04.1992 р. [32],

2. Угода між Національним банком України та Національним банком Республіки Грузія про організацію розрахунків від 13.04.1993 р. [33] та

3. Угода про організацію розрахунків між Національним банком України і Національним банком Республіки Грузія від 09.01.1995 р. [34].

Відповідно до статті 2 розрахунки між господарюючими суб'єктами України і Республіки Грузія провадяться в національних валютах України і Республіки Грузія, а також у валютах третіх держав, відповідно до законів, що діють на території кожної держави. Крім того, у взаємних розрахунках курси національних валют один до одного встановлюються кожною зі Сторін самостійно відповідно до національного валютного законодавства. Сторони періодично обмінюються інформацією про офіційно встановлювані курси національних валют.

25 травня 2012 року було підписано Протокол про наміри співробітництва та обміну правовою інформацією між Верховним Судом України та Верховним Судом Грузії [35]. Відповідно до статті 1 Верховний Суд України та Верховний Суд Грузії проводитимуть двосторонні зустрічі з актуальних питань правосуддя, що становлять спільний інтерес, з метою забезпечення подальшого поглиблення своїх відносин і визначення

[32] Угода між Національним банком Грузії та Національним банком України про організацію розрахунків від 13.04.1992 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/268_010

[33] Угода між Національним банком України та Національним банком Республіки Грузія про організацію розрахунків від 13.04.1993 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/268_016

[34] Угода про організацію розрахунків між Національним банком України і Національним банком Республіки Грузія від 09.01.1995 р // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2006 р. – № 5. – Кн. 1. – С. 45.

[35] Протокол про наміри співробітництва та обміну правовою інформацією між Верховним Судом України та Верховним Судом Грузії від 24.05.2012 року // Офіційний вісник України. – 2014 р. – № 18. – С. 339.

пріоритетів для співробітництва. Вони домовилися здійснювати обмін матеріалами правового характеру, науковими та експертними дослідженнями з питань судочинства, судоустрою та статусу суддів. Крім того, вони задекларували, що мають намір створити сприятливі умови для обміну досвідом. Варто також наголосити на тому, що відповідно до статті 6 «Прикінцеві положення» Сторони зазначили, що положення цього Протоколу не впливають на виконання міжнародних угод, Сторонами яких є Україна та Грузія.

Міністерство юстиції України та Міністерство юстиції Грузії, бажаючи поглиблювати доброзичливі відносини між двома державами, залишаючись переконаними щодо важливості ролі органів юстиції в житті суспільства, визначаючи, що обмін знаннями та досвідом у правовій галузі відповідає інтересам обох міністерств юстиції уклали Угоду про співробітництво [36]. Згідно статті 1 Сторони домовилися здійснювати співробітництво у таких напрямках: а) обмін інформацією стосовно національного законодавства Сторін; б) обмін досвідом з питань організації виконання судових рішень та діяльності виконавчих служб Сторін; в) обмін досвідом з питань укладання та виконання двосторонніх та багатосторонніх договорів про правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах; г) обмін досвідом з розробки законопроектів та інших нормативно-правових актів та з інших питань, віднесених до компетенції міністерств юстиції та їх органів, якщо вони відповідають інтересам обох Сторін. Крім того, стаття 2 Угоди передбачає розробку конкретних програм співробітництва.

Крім того, між міністерствами юстиції двох держав було укладено Договір про співробітництво в галузі судової експертизи[37], метою якого є

[36] Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії від 19.11.2009 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 94. – С. 104.
[37] Договір про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії в галузі судової експертизи від 04.11.1996 року // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 6. – С. 300.

здійснення співробітництва в галузі наукової роботи з основних проблем судової експертизи, удосконалення існуючих та створення нових методів та методик судової експертизи, обмін досвідом експертної практики.

До того ж, співробітництво у сфері юстиції реалізовується також між Вищими Радами юстиції Україна та Грузії. Так, вищезазначене співробітництво здійснюється на основі Протоколу про співпрацю між Вищою Радою юстиції України та Вищою Радою юстиції Грузії від 3 лютого 2012 року [38]. Сторони зазначеного документа домовилися про те, що вони здійснювати обмін короткостроковими візитами офіційних делегацій з метою вивчення досвіду кожної зі Сторін та обговорення проблем, які являють спільний інтерес; обмінюватися інформацією щодо законодавчих положень та інших норм, що складають спільний інтерес, беручи до уваги досягнення кожної держави; обмінюватися правовими документами, аналітичними дослідженнями, іншими документами, що становлять спільний інтерес, а також на прохання однієї із Сторін обмінюються друкованими виданнями у сфері функціонування судових систем; у межах законодавства України та Грузії, докладати максимум зусиль і співпрацюватимуть з відповідними державними органами задля сприяння здійсненню їхніх повноважень; у межах своїх компетенції та відповідно до законодавства своїх держав, співпрацювати у межах зазначених вище заходів, з метою надання повної організаційної та методологічної підтримки.

Доволі активним є двостороннє співробітництво між міністерствами закордонних справ. Так, між двома відомствами було укладено низку документів, зокрема, Угоду між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Грузії про підготовку дипломатичних працівників від 04.04.2006 р. [39], Меморандум про співробітництво в галузі

[38] Протокол про співпрацю між Вищою радою юстиції України та Вищою Радою юстиції Грузії від 3 лютого 2012 року // Офіційний сайт Вищої Ради Юстиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/add_text/25

[39] Угода між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Грузії про підготовку дипломатичних працівників від 04.04.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006 р. – № 19. – С. 194.

європейської та євроатлантичної інтеграції між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Грузії від 30.06.2005 р. [40], Протокол між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Грузії про консульське співробітництво від 12.07.1997 р. [41], Протокол про співробітництво між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Республіки Грузія від 13.04.1993 р.[42].

Фактично міжвідомче співробітництво між двома державами розпочалося з укладання Протоколу про співробітництво між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Республіки Грузія[43]. Укладаючи зазначений Протокол Сторони мали на меті сприяти політичному, економічному та культурному співробітництву між двома державами і на цій основі – подальшому розвиткові та зміцненню дружніх відносин українського і грузинського народів. Стаття 1 Протоколу закріплює положення, відповідно до якого, Сторони домовилися регулярно проводити переговори і консультації на рівні міністрів закордонних справ та інших рівнях з глобальних та регіональних проблем, що становлять взаємний інтерес, а також з питань двосторонніх відносин і співробітництва з іншими державами.

Консульське співробітництво є важливим елементом двостороннього міжвідомчого співробітництва, з огляду на це було укладено Протокол між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Грузії про консульське співробітництво. Відповідно до статті 1 якого Сторони регулярно, не менше одного разу на рік, а у разі необхідності і частіше, проводитимуть по черзі в Києві і Тбілісі консультації та переговори між керівниками консульських служб з питань, що представляють взаємний

[40] Меморандум про співробітництво в галузі європейської та євроатлантичної інтеграції між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Грузії від 30.06.2005 року // Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 39. – С. 403.
[41] Протокол між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Грузії про консульське співробітництво від 12.07.1997 року // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 56. – С. 206.
[42] Протокол про співробітництво між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Республіки Грузія від 13.04.1993 року // Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 23. – С. 329.
[43] Протокол про співробітництво між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Республіки Грузія від 13.04.1993 року // Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 23. – С. 329.

інтерес. Для розгляду конкретних питань можуть створюватись експертні та робочі групи.

Слід окремо зупинитися на такому напрямі двостороннього міжвідомчого співробітництва як європейська та євроатлантична інтеграція. З огляду на те, що Україна як і Грузія прагнуть інтегруватися до організацій та інтеграційних утворень, що діють не теренах Європи, було укладено Меморандум про співробітництво в галузі європейської та євроатлантичної інтеграції між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Грузії [44]. Стаття 1 вищезазначеного документа закріплює, що Сторони проводитимуть на регулярній основі консультації з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. Предметом консультацій є обмін інформацією та досвідом щодо європейської і євроатлантичної інтеграції та двосторонні відносини України і Грузії у контексті інтеграційних процесів. Закордонні відомства сприятимуть обговоренню актуальних питань європейської та євроатлантичної інтеграції у ході зустрічей глав держав, урядів, керівників міністерств і відомств обох держав під час чергових сесій ГА ООН, інших міжнародних і регіональних форумів. До того ж, Українська та Грузинська сторони домовилися проводити міжнародні конференції з питань європейської і євроатлантичної інтеграції за
участю керівників та експертів Європейського Союзу і НАТО, як і інших зацікавлених міжнародних організацій та структур.

Зрештою, однією з останніх було укладено Угоду між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Грузії про підготовку дипломатичних працівників від 04.04.2006 р. [45], відповідно до якої Сторони домовилися здійснювати узгоджені дії, спрямовані на підготовку своїх дипломатичних співробітників.

---

[44] Меморандум про співробітництво в галузі європейської та євроатлантичної інтеграції між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Грузії від 30.06.2005 року // Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 39. – С. 403.

[45] Угоду між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Грузії про підготовку дипломатичних працівників від 04.04.2006 року // Офіційний вісник України. – 2006 р. – № 19. – С. 194.

Співробітництво здійснюється на міжвідомчому рівні й у сфері сільського господарства. Так, між Міністерством аграрної політики України і Міністерством сільського господарства та продовольства Грузії було укладено Угоду про співробітництво в галузі карантину рослин [46]. Зазначена Угода була укладена з метою налагодження співробітництва в запобіганні ввезенню та розповсюдженню шкідливих організмів. У додатку до Угоди міститься перелік шкідливих організмів, які мають карантинне значення в Україні, Перелік карантинних організмів, обмежено розповсюджених на території України, Перелік потенційно шкідливих організмів, які потребують вивчення та Перелік шкідливих організмів, що мають карантинне значення в Грузії.

У сфері транспорту було укладено Протокол про співробітництво між Міністерством транспорту України та Міністерством транспорту Грузії від 07.12.1998 року [47], положення якого відображають прагнення Сторін продовжити спільну роботу, спрямовану на поглиблення та розширення двостороннього співробітництва в галузі транспорту, підтримку процесу подальшої інтеграції транспортного коридору Європа – Кавказ – Азія в європейські транспортні мережі.

У сфері економіки та інвестицій було укладено Угоду між Міністерством зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України (нині - Міністерство економічного розвитку та торгівлі України) та Міністерством торгівлі і зовнішніх економічних зв'язків Грузії про співробітництво від 05.11.1996 р. [48], що мала на меті зміцненню взаємних ділових зв'язків. Згідно з статтею 1 зазначеної Угоди Сторони домовилися регулярно обмінюватись інформацією щодо національного законодавства, яке регулює зовнішньоекономічну діяльність, в тому числі, по таких напрямах: напрямках:

[46] Угода між Міністерством аграрної політики України і Міністерством сільського господарства та продовольства Грузії про співробітництво в галузі карантину рослин від 18.12.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 15. – С. 313.

[47] Протокол про співробітництво між Міністерством транспорту України та Міністерством транспорту Грузії від 07.12.1998 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/268_091/conv

[48] Угода між Міністерством зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України та Міністерством торгівлі і зовнішніх економічних зв'язків Грузії про співробітництво від 05.11.1996 року // Офіційний вісник України. – 2008 р. – № 3. – С. 57.

тарифне та нетарифне регулювання; податкова система, в тому числі для іноземних фірм; інвестиції, в тому числі іноземних держав і захист іноземних інвестицій; двосторонні угоди про режим торгівлі з третіми державами; порядок здійснення платежів із торгових, неторгових операцій та інших операцій; власність; підприємства та підприємницька діяльність, в тому числі для фізичних та юридичних осіб третіх держав; порядок розгляду господарських спорів; співробітництво з міжнародними організаціями в галузі зовнішньоекономічної діяльності; умови транзиту пасажирів і вантажів через територію кожної держави.

Важливим аспектом двостороннього співробітництва на міжінституційному рівні є сфера оборони. Так, між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії було укладено 14 документів, зокрема:

1. Меморандум про взаєморозуміння з військових питань між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії [49];
2. Протокол намірів про розвиток військового співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії в галузі протиповітряної оборони [50];
3. Протокол намірів про розвиток співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії в галузі стандартизації, метрології і сертифікації [51];
4. Протокол намірів між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії про розвиток військового співробітництва між

[49] Меморандум про взаєморозуміння з військових питань між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії від 25.08.1997 року // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 89. – С. 583.
[50] Протокол намірів про розвиток військового співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії в галузі протиповітряної оборони від 27.05.1997 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 91. – С. 222.
[51] Протокол намірів про розвиток співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії в галузі стандартизації, метрології і сертифікації від 27.05.1997 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 59. – С. 294.

Військово-повітряними силами Збройних Сил України та Військово-повітряними силами Збройних Сил Грузії [52];

5. Протокол про подальший розвиток співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Грузії [53];

6. Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про взаємодію у поданні допомоги та у захисті громадян, державної та іншої власності від злочинних посягань на Чорному морі [54];

7. Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про розвиток співробітництва у підготовці і навчанні кадрів для Прикордонних військ України і Грузії [55];

8. Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про обмін інформацією щодо обстановки на державних кордонах та співробітництво оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України і Грузії [56];

9. Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державним Департаментом охорони

---

[52] Протокол намірів між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії про розвиток військового співробітництва між Військово-повітряними силами Збройних Сил України та Військово-повітряними силами Збройних Сил Грузії від 27.05.1997 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 59. – С. 295.

[53] Протокол про подальший розвиток співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Грузії від 27.05.1997 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/268_094

[54] Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про взаємодію у поданні допомоги та у захисті громадян, державної та іншої власності від злочинних посягань на Чорному морі від 14.02.1997 року // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 56. – С. 205.

[55] Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про розвиток співробітництва у підготовці і навчанні кадрів для Прикордонних військ України і Грузії від 14.02.1997 року // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 51. – С. 409.

[56] Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про обмін інформацією щодо обстановки на державних кордонах та співробітництво оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України і Грузії від 14.02.1997 року // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 51. – С. 406.

державного кордону Грузії про співробітництво у сфері прикордонного контролю на каналах міжнародного сполучення [57];

10. Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії про організацію приймання, аеродромно-технічного забезпечення і охорони на військових аеродромах повітряних суден авіації Збройних Сил України і Військових Сил Грузії [58];

11. Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії в галузі військово-морського співробітництва [59];

12. Протокол про взаємодію Прикордонних військ України та Державного департаменту охорони державного кордону Грузії про охорону кордону й економічної зони в акваторії Чорного моря [60];

13. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Грузія про військове співробітництво [61];

14. Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Грузія про організацію приймання військових делегацій [62].

Трансурядові зв'язки також встановлені у сфері транспорту між Міністерством інфраструктури України та Міністерством зв'язку і пошти Грузії. Так, у лютому 1997 року було укладено Протокол про співробітництво між Міністерством зв'язку України та Міністерством зв'язку і пошти Грузії

---

[57] Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про співробітництво у сфері прикордонного контролю на каналах міжнародного сполучення від 14.02.1997 року // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 51. – С. 404.

[58] Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії про організацію приймання, аеродромно-технічного забезпечення і охорони на військових аеродромах повітряних суден авіації Збройних Сил України і Військових Сил Грузії від 05.11.1996 року // Офіційний вісник України. – 2013 р. – № 94. – С. 215.

[59] Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії в галузі військово-морського співробітництва від 05.11.1996 року // Офіційний вісник України. – 2008 р. – № 11. – С. 140.

[60] Протокол про взаємодію Прикордонних військ України та Державного департаменту охорони державного кордону Грузії про охорону кордону й економічної зони в акваторії Чорного моря від 06.10.1996 року // Офіційний вісник України. – 2008 р. – № 14. – С. 64.

[61] Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Грузія про військове співробітництво від 10.01.1995 р. // Офіційний вісник України. – 2007 р. – №36. – С. 38.

[62] Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Грузія про організацію приймання військових делегацій від 10.01.1995 року // Офіційний вісник України. – 2007 р. – №36. – С. 40.

[63], положення якого передбачають співробітництво за такими напрямами як будівництво волоконно-оптичного Чорноморського підводного кабелю між Україною та Грузією, встановлення прямого супутникового зв'язку між Україною та Грузією і перехід на міжнародні принципи взаєморозрахунків, співробітництво в підготовці та перепідготовці спеціалістів.

У сфері фіскальної політики між Державною податковою службою України та Міністерством фінансів Грузії було укладено Угоду про технічне співробітництво [64], відповідно до якої зазначені відомства погодилися за необхідності здійснювати обмін: документами (інструкції, методичні матеріали, інформаційні бюлетені тощо); законами в сфері оподаткування; інформацією з податкових питань. Крім того, Сторони дійшли згоди з питань: проведення зустрічей провідних фахівців, у тому числі з метою консультацій; взаємного запрошення фахівців на семінари, конференції, навчання тощо; проведення курсів підвищення кваліфікації персоналу з питань удосконалення процесів оподаткування.

У сфері митної справи між профільними відомствами України та Грузії були укладені такі міжнародні документи, як: Протокол між Державною митною службою України та Службою доходів Міністерства фінансів Грузії про взаємне визнання окремих результатів митного контролю товарів та транспортних засобів, а також накладеного митного забезпечення під час здійснення митних операцій [65], Меморандум про взаєморозуміння між Державною митною службою України та Службою доходів Грузії про співробітництво в галузі професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів [66], Протокол про узгодження форми і реквізитів інформації, яка

[63] Протокол про співробітництво між Міністерством зв'язку України та Міністерством зв'язку і пошти Грузії від 14.02.1997 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 89. – С. 163.
[64] Угода про технічне співробітництво між Державною податковою службою України та Міністерством фінансів Грузії від 28.09.2012 року // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 93. – С. 394.
[65] Протокол між Державною митною службою України та Службою доходів Міністерства фінансів Грузії про взаємне визнання окремих результатів митного контролю товарів та транспортних засобів, а також накладеного митного забезпечення під час здійснення митних операцій від 06.12.2010 року // Офіційний вісник України. – 2011 р. – № 7. – С. 93.
[66] Меморандум про взаєморозуміння між Державною митною службою України та Службою доходів Грузії про співробітництво в галузі професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів від 22.09.2010 року // Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 77. – С. 136.

передається між Державною митною службою України та Службою доходів Міністерства фінансів Грузії [67], Протокол між Державною митною службою України та Міністерством фінансів Грузії про порядок співробітництва з питань обміну митною статистичною інформацією [68], Меморандум про порядок подання взаємодопомоги між Державною митною службою України і Міністерством податкових доходів Грузії [69], Угода між Державним митним комітетом України та Митним комітетом Республіки Грузія про митне оформлення транзитних вантажів і багажу громадян [70], Угода між Державним митним комітетом України і Митним комітетом Республіки Грузія про співробітництво в боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил [71], Угода між Державним митним комітетом України і Митним комітетом Республіки Грузія про співробітництво у боротьбі з незаконним обігом наркотиків і психотропних речовин [72].

Співробітництво між обома державами доволі активно здійснюється й на рівні міністерств культури України та Грузії. Так, 8 червня 2015 року у Києві було підписано План спільних заходів Міністерства культури України і Міністерства культури та охорони пам'яток Грузії на 2015-2018 роки[73], який передбачає, зокрема, обмін досвідом щодо стратегії реформування галузі

[67] Протокол про узгодження форми і реквізитів інформації, яка передається між Державною митною службою України та Службою доходів Міністерства фінансів Грузії від 06.12.2010 року // Офіційний вісник України. – 2011 р. – № 6. – С. 206

[68] Протокол між Державною митною службою України та Міністерством фінансів Грузії про порядок співробітництва з питань обміну митною статистичною інформацією від 22.05.2006 року // Офіційний вісник України. – 2008 р. – № 55. – С. 163

[69] Меморандум про порядок подання взаємодопомоги між Державною митною службою України і Міністерством податкових доходів Грузії від 04.08.2000 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 24. – С. 232.

[70] Угода між Державним митним комітетом України та Митним комітетом Республіки Грузія про митне оформлення транзитних вантажів і багажу громадян від 13.04.1993 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/268_007

[71] Угода між Державним митним комітетом України і Митним комітетом Республіки Грузія про співробітництво в боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил від 13.04.1993 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/268_023

[72] Угода між Державним митним комітетом України і Митним комітетом Республіки Грузія про співробітництво у боротьбі з незаконним обігом наркотиків і психотропних речовин від 13.04.1993 року //

[73] Україна і Грузія розписали культурну співпрацю до 2018 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraiina_i_gruziya_rozpisali_kulturnu_spivpratsyu_do_2018_roku_2061471

культури обох держав та участі в європейських культурних програмах. Сторони беруть на себе зобов'язання співпрацювати щодо питань охорони культурних пам'яток, де потрібно шукати шляхи залучення внутрішніх і зовнішніх ресурсів, обмінюватися досвідом участі в європейських культурних програмах, зокрема, по програмі ЄС „Креативна Європа".

Крім того, даний документ включає проведення у 2017 році Днів культури України в Грузії та у 2018 році – Днів культури Грузії в Україні. План передбачає також співпрацю між музеями обох держав, взаємодію у рамках платформи регіонального співробітництва „Київська ініціатива", пряме співробітництво між Національною спілкою письменників України та Будинком письменників Грузії, видання антологій сучасного українського та грузинського оповідання в перекладі братніми мовами, співробітництво в галузі кінематографії, зокрема, організацію Тижнів кіно та спільного кіновиробництва.

Зауважимо, що співробітництво між Україною та Грузією відбувається й на рівні органів місцевого самоврядування. Так, беручи до уваги спільну зацікавленість у поглибленні та розвитку дружніх зв'язків між народами України та Грузії, а також враховуючи Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу між Україною та Грузією, 25 лютого 2015 року Одеська міська рада уклала Договір про встановлення партнерських відносин між містами Одеса (Україна) та Батумі (Грузія)[74]. Метою цього Договору є встановлення та розвиток взаємовідносин у наступних напрямах: економічна і торгова сфери; науково-освітня й соціально-культурна сфери, зокрема співробітництво у сферах туризму та спорту (стаття 1).

Відповідно до статті 2 Сторони, які підписали Договір, шляхом взаємодії органів місцевого самоврядування, зобов'язуються:

[74] Договір про встановлення партнерських відносин між містами Одеса (Україна) та Батумі (Грузія). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://document.ua/pro-ukladannja-dogovoru-pro-vstanovlennja-partnerskih-vidnos-doc220754.html

1. розвивати зв’язки між двома містами за допомогою комунікації з громадським суспільством та завдяки розвитку народної дипломатії;

2. сприяти розвитку економічних відносин; підтримувати та координувати співробітництво зацікавлених установ, організацій, підприємств;

3. здійснювати обмін досвідом у напрямку надання населенню адміністративних послуг, а також планування та ведення міського господарства і будівництва, розвиток галузей освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та туризму;

4. вести співробітництво в організації музейно-виставкової та театрально-концертної діяльності, а також «Днів культури» двох держав;

5. встановлювати контакти шляхом регулярних обмінів делегаціями й групами спеціалістів, спортсменів, діячів культури та мистецтва, вчених, студентів і школярів;

6. активізувати та підтримувати зв’язки між науковими колами та учбовими закладами двох міст;

7. заохочувати обмін туристичними групами, створювати сприятливі умови для розвитку співробітництва у сфері туризму й готельного бізнесу, а також охорони навколишнього середовища та екологічної безпеки.

Висновки та пропозиції.Таким чином, важливим елементом двостороннього співробітництва є угоди, укладені між окремими органами державної влади, органами місцевого самоврядування двох держав. Співробітництво між Україною та Грузією здійснюється на міжпарламентському рівні; на рівні вищих судів; на рівні міністерств та інших органів центральної виконавчої влади; на рівні органів місцевого самоврядування.

Мережа міжінституційних субдержавних зв’язків між Україною та Грузією є доволі широкою, вона охоплює співробітництво у таких сферах як юстиція, закордонні справи, сільське господарство, транспорт, оборона, зв’язок, митна справа, охорона здоров’я, правова допомога, соціальна політика, економіка та інвестиції, цінні папери, банківської справи та

розрахунків, фіскальна політика, промислова кооперація, протидія транскордонної злочинності, архівна справа, обмін статистичною інформацією та засоби масової інформації. Отже, кількість зв'язків між органами державної влади України та Грузії є доволі значною.

Разом з тим, варто відзначити, що впродовж 2013-2015 років міжурядове, міжпарламентське співробітництво між Україною та Грузією, а також співробітництво на субрегіональному рівні не характеризується значною активністю. З огляду на це, вноситься пропозиція для органів державної влади України визначити та реалізувати перспективні новітні напрями та форми міждержавного співробітництва з Грузією, зокрема, в сфері оборони і безпеки та інших важливих для обох держав сферах міждержавних відносин.

Крім того, з метою активізації розвитку співробітництва України з іншими суб'єктами міжнародного права, в тому числі й з Грузією, доцільно розглянути пропозицію щодо необхідності розробки та прийняття низки нормативно-правових актів, зокрема, законів, що будуть регламентувати міжнародно-правові відносини за участю України у сфері міждержавного співробітництва, а саме: нормативно-правові акти щодо основних стратегічних напрямків співробітництва України з іншими суб'єктами міжнародного права в економічній, промисловій, науково-технічній та інших сферах співробітництва;нормативно-правові акти щодо внесення змін до деяких законів України стосовно активізації міжнародного співробітництва за участю нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Договір про встановлення партнерських відносин між містами Одеса (Україна) та Батумі (Грузія). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://document.ua/pro-ukladannja-dogovoru-pro-vstanovlennja-partnerskih-vidnos-doc220754.html
2. Договір про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії в галузі судової експертизи від 04.11.1996 року // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 6. – С. 300.
3. Меморандум про взаєморозуміння з військових питань між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії від 25.08.1997 року // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 89. – С. 583.
4. Меморандум про взаєморозуміння між Державною митною службою України та Службою доходів Грузії про співробітництво в галузі професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів від 22.09.2010 року // Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 77. – С. 136.
5. Меморандум про порядок подання взаємодопомоги між Державною митною службою України і Міністерством податкових доходів Грузії від 04.08.2000 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 24. – С. 232.
6. Меморандум про співробітництво в галузі європейської та євроатлантичної інтеграції між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Грузіївід 30.06.2005 року // Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 39. – С. 403.
7. Меморандум про співробітництво в галузі європейської та євроатлантичної інтеграції між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Грузії від 30.06.2005 року // Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 39. – С. 403.
8. Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про взаємодію у поданні допомоги та у захисті громадян, державної та іншої власності від злочинних посягань на Чорному морі від 14.02.1997 року // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 56. – С. 205.
9. Протокол між Державною митною службою України та Міністерством фінансів Грузії про порядок співробітництва з питань обміну митною статистичною інформацією від 22.05.2006 року // Офіційний вісник України. – 2008 р. – № 55. – С. 163
10. Протокол між Державною митною службою України та Службою доходів Міністерства фінансів Грузії про взаємне визнання окремих результатів митного контролю товарів та транспортних засобів, а також накладеного митного забезпечення під час здійснення митних операцій від 06.12.2010 року // Офіційний вісник України. – 2011 р. – № 7. – С. 93.
11. Протокол між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Грузії про консульське співробітництво від 12.07.1997 року // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 56. – С. 206.
12. Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії в галузі військово-морського співробітництва від 05.11.1996 року // Офіційний вісник України. – 2008 р. – № 11. – С. 140.
13. Протокол намірів про розвиток військового співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії в галузі протиповітряної оборони від 27.05.1997 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 91. – С. 222.
14. Протокол намірів про розвиток співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Грузії в галузі стандартизації, метрології і сертифікації від 27.05.1997 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 59. – С. 294.
15. Протокол про взаємодію Прикордонних військ України та Державного департаменту охорони державного кордону Грузії про охорону кордону й економічної зони в акваторії Чорного моря від 06.10.1996 року // Офіційний вісник України. – 2008 р. – № 14. – С. 64.

16. Протокол про наміри співробітництва та обміну правовою інформацією між Верховним Судом України та Верховним Судом Грузії від 24.05.2012 року // Офіційний вісник України. – 2014 р. – № 18. – С. 339.
17. Протокол про подальший розвиток співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Грузії від 27.05.1997 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/268_094
18. Протокол про співпрацю між Вищою радою юстиції України та Вищою Радою юстиції Грузії від 3 лютого 2012 року // Офіційний сайт Вищої Ради Юстиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/add_text/25
19. Протокол про співробітництво між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Республіки Грузія від 13.04.1993 року // Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 23. – С. 329.
20. Протокол про співробітництво між Міністерством зв'язку України та Міністерством зв'язку і пошти Грузії від 14.02.1997 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 89. – С. 163.
21. Протокол про співробітництво між Міністерством транспорту України та Міністерством транспорту Грузії від 07.12.1998 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/268_091/conv
22. Протокол про узгодження форми і реквізитів інформації, яка передається між Державною митною службою України та Службою доходів Міністерства фінансів Грузії від 06.12.2010 року // Офіційний вісник України. – 2011 р. – № 6. – С. 206
23. Угода між Державним митним комітетом України і Митним комітетом Республіки Грузія про співробітництво в боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил від 13.04.1993 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/268_023
24. Угода між Державним митним комітетом України і Митним комітетом Республіки Грузія про співробітництво у боротьбі з незаконним обігом наркотиків і психотропних речовин від 13.04.1993 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/
25. Угода між Державним митним комітетом України та Митним комітетом Республіки Грузія про митне оформлення транзитних вантажів і багажу громадян від 13.04.1993 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/268_007
26. Угода між Міністерством аграрної політики України і Міністерством сільського господарства та продовольства Грузії про співробітництво в галузі карантину рослин від 18.12.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 15. – С. 313.
27. Угода між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Грузії про підготовку дипломатичних працівників від 04.04.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006 р. – № 19. – С. 194.
28. Угода між Міністерством зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України та Міністерством торгівлі і зовнішніх економічних зв'язків Грузії про співробітництво від 05.11.1996 року // Офіційний вісник України. – 2008 р. – № 3. – С. 57.
29. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Грузія про військове співробітництво від 10.01.1995 р. // Офіційний вісник України. – 2007 р. – №36. – С. 38.
30. Угода між Національним банком Грузії та Національним банком України про організацію розрахунків від 13.04.1992 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/268_010

31. Угода про організацію розрахунків між Національним банком України і Національним банком Республіки Грузія від 09.01.1995 р // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 2006 р. – № 5. – Кн. 1. – С. 45.

32. Угода про співробітництво між Верховною Радою України і Парламентом Республіки Грузія від 13.04.1993 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/268_015/conv

33. Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії від 19.11.2009 року // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 94. – С. 104.

34. Угода про технічне співробітництво між Державною податковою службою України та Міністерством фінансів Грузії від 28.09.2012 року // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 93. – С. 394.

35. Угоду між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Грузії про підготовку дипломатичних працівників від 04.04.2006 року // Офіційний вісник України. – 2006 р. – № 19. – С. 194.

36. Україна і Грузія розписали культурну співпрацю до 2018 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraiina_i_gruziya_rozpisali_kulturnu_spivpratsyu_do_2018_roku_2061471

аспірант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
***Науковий керівник**: доктор юридичних наук,*
професор кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Київського міжнародного університету
Гріненко О.О.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ ООН

У статті досліджуються деякі актуальні питання міжнародно-правового регулювання здійснення миротворчих операції ООН відповідно до Статуту ООН та інших міжнародно-правових актів. Окрема увага у цій статті приділяється практичним аспектам участі миротворчих сил ООН під час міжнародного та не міжнародного характеру.

***Ключові слова:** принцип мирного вирішення міжнародних спорів, контингент ООН, миротворчі місії ООН, миротворчість, операції з підтримання миру, підтримання міжнародного миру і безпеки та ін.*

Бани-Насер Фади. Международно-правовые аспекты осуществления миротворческих операций ООН

В статье исследуются некоторые актуальные вопросы международно-правового регулирования осуществления миротворческих операций ООН в соответствии с Уставом ООН и иными международно-правовыми актами. Отдельное внимание в данной статье уделяется практическим аспектам участия миротворческих сил ООН во время вооруженных конфликтов международного и немеждународного характера.

***Ключевые слова:** принцип мирного разрешения международных споров, контингент ООН, миротворческие миссии ООН, миротворчество, операции по поддержанию мира, поддержание международного мира и безопасности и др.*

Bani-Naser Fadi. International and legal aspects of conducting of the United Nations peacekeeping operations.

The present article deals with some actual issues of the international and legal regulation of the United Nations peacekeeping operations in accordance with the Charter of the United Nations and other international and legal documents. Particular attention in the article is given to practical aspects of the participation of the United Nations peacekeeping forces during some international armed conflicts of international and non-international nature.

***Key words:** principles of the peaceful settlement of international disputes, UN contingent, UN peacekeeping missions, peacekeeping, peacekeeping operation, the maintenance of international peace and security etc.*

Постановка проблеми. Сучасні міжнародно-правові відносини наразі характеризуються наявністю багатьох протиріч і конфліктів, особливо, внутрішньодержавного характеру, що, в свою чергу, створюють велику загрозу підтриманню міжнародного миру та безпеки. Таке становище

обумовлює виникнення такої форми міжнародного співробітництва як миротворча діяльність, провідна роль в якій, безперечно, належить Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН).

Одним з інструментів для врегулювання міжнародних спорів та конфліктних ситуацій є застосування воєнної сили у форматі міжнародних миротворчих операцій або операцій з підтримання миру (далі – ОПМ), які знаходяться на стадії активного розвитку і є відносно новим явищем у міжнародному співтоваристві. У зв'язку з цим, міжнародно-правове обґрунтування таких операцій знаходиться на стадії еволюції.

Як відомо, до початку 90-х рр. XX століття, міжнародні миротворчі операції ООН мали досить традиційні мандати на контроль за припиненням вогню і не мали прямих зобов'язань щодо миробудівництва. Наразі, варто зауважити, що значно зросли вимоги до миротворчих контингентів, а також розширено коло їхніх миротворчих завдань, які характеризуються як більш складні та комплексні.

Отже, як свідчать події кількох останніх десятиріч, наразі проблематика підготовки і використання миротворчих сил ООН в інтересах всього міжнародного співтовариства набуває дедалі більшого поширення в сучасних міжнародно-правових відносинах.

Доктринальна розробка проблематики. Погляди дослідників на поняття «операції з підтримання миру» є різноманітними. Так, деякі науковці вважають такі операції діями напіввоєнних збройних сил з поліцейськими функціями. Інші - дають більш широке тлумачення цьому поняттю, включаючи операції з підтримання миру і миротворчу діяльність різних органів ООН в широкому розумінні (економічна допомога, фінансова підтримка, відправлення спеціалістів тощо).Зазначимо, що міжнародно-правовим аспектам миротворчої діяльності, а також питанням історії і теорії міжнародних конфліктів присвячено багато праць, в яких дається аналіз низки миротворчих операцій. Широкий спектр питання, загальні міжнародно-правові, політологічні і теоретичні аспекти сучасної миротворчості ООН

розглядаються в працях О.О. Хохлишевої [9]. Мабуть, найбільш ґрунтовно питання про роль ООН в миро творчості розглядається в працях В.Н.Федорова [8], в яких проведено аналіз як концептуальних, так й практичних аспектів цієї проблематики, описуються конкретні історичні приклади і практика миротворчої діяльності ООН.

Висока інформативна змістовність і глибокий аналіз відрізняють праці й іншого російського дослідника О.І.Нікітіна [5], в яких детально розглядаються питання розмежування повноважень в галузі миротворчості між Радою Безпеки ООН (далі – РБ ООН), Генеральною Асамблеєю ООН (далі – ГА ООН) і Секретаріатом ООН.

Цікаві дослідження діяльності ООН з підтримання міжнародного миру і безпеки провів Л.Дурч, який проаналізував місце ООН в системі попередженні конфліктів після «холодної війни», але не зробив пропозицій щодо внесення відповідних поправок і доповнень до Статуту ООН. У своїх працях український вчений В.С.Бруз [2] розглядає діяльність ООН з врегулювання міжнародних конфліктів, але лише з точки зору політичних реалій. Юрист-міжнародник В.С.Семенов [6] проаналізував досвід застосування ООН Збройних сил України під час перших операціях з підтримання миру.

Разом з тим, слід зауважити, що у вітчизняній міжнародно-правовій науці, присвяченій миротворчості часто зустрічаються і протилежні відгуки про миротворчу діяльність ООН. Зокрема, заслуговує на увагу праця Г.І.Морозова «ООН на рубеже XXI века (кризис миротворчества ООН)» [4], для якої характерна категоричність висновків, в яких так чи інакше, лунає думка про глибоку кризу ООН та необхідність реформування її системи. Вбачається, що сьогодні з урахуванням останніх подій на Сході України та у зв’язку з окупацією АРК, така концепція не лише має право на життя, але й є вкрай актуальною та своєчасною.

Цікавими і змістовними є концепції і погляди щодо миротворчості ООН таких зарубіжних юристів-міжнародників як: Е.Аречаги, Д.Браєрлі,

А.Дервотта, М.Мулінена, М.Нордквіста, Ж.Пікте, А.Роберте та інших.

Метою статті є визначити основні цілі і механізми миротворчості ООН, проаналізувати процес еволюції операцій ООН з підтримання миру з урахуванням правових традицій, дослідити можливі шляхи підвищення ефективності проведення миротворчих операцій, оцінити значення для України участі її Збройних Сил в миротворчих операціях під егідою ООН.

Виклад основного матеріалу. Найвпливовішими миротворчими силами сучасності, як свідчить військово-політична практика, є спеціалізовані структури ООН, а саме: місії спостерігачів і збройні сили по підтриманню миру, що виконують визначені ГА ООН або РБ ООН заходи і дії, спрямовані на підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки. Як відомо, миротворчі сили – це загальна назва суб'єктів міжнародної універсальної та регіональної політики, діяльність яких спрямована на зміцнення миру і безпеки, ліквідацію або обмеження міждержавних,міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктів і спорів.

Основною формою виконання ними своїх функціональних обов'язків є ОПМ, які отримують безпосередній вираз у вигляді демонстрацій, блокад, територіального розведення ворогуючих сторін, заходів силового встановлення миру та у деяких інших видах – активності повітряних, морських і сухопутних сил держав-членів ООН, що надали у розпорядження РБ ООН, у відповідності до спеціальних угод, необхідні збройні формування, допомогу і засоби обслуговування, в тому числі, й право проходу через свою територію.

Таким чином, метою ОПМ є: припинення збройних конфліктів; попередження їхньої ескалації; створення умов, які сприяють політичному вирішенню протиріч і виключенню можливості рецидиву конфлікту; забезпечення правопорядку в зоні конфлікту; проведення гуманітарних акцій; відновлення порушених конфліктом соціальних і політичних систем.

Зазначимо, що вперше принципи проведення операцій з підтримання миру сформулював Б.Ургхарт, надавши їм чітко функціонального

призначення. До базових положень, на його думку, належать такі: чіткий мандат; згода на співробітництво сторін у здійсненні мандата; послідовна підтримка з боку РБ ООН; готовність усіх держав-членів ООН своєчасно надати для миротворчості необхідний військовий, поліцейський та громадянський персонал; забезпечення ефективного керівництва з боку ООН на рівні центральних установ і на місцях; належна фінансова й матеріально-технічна підтримка та невикористання сили, крім випадків самооборони; покладання командування й контролю над проведенням операції на Генерального секретаря ООН; цілковита неупередженість збройних сил ООН та їхній нейтралітет (ці сили не повинні втручатися у внутрішні справи країни, де вони розгорнуті, за жодних обставин)[3, с. 124].

В історичному контексті варто відзначити, що операції ООН з підтримання миру набули поширення в роки «холодної війни». Характерними рисами операцій з підтримання миру першого покоління є такі: миротворці залучалися у разі, якщо РБ ООН ставила перед ООН завдання забезпечити спостереження за припинення вогню або роз'єднання сил з метою підтримання міжнародного миру і безпеки, як це передбачено в Статуті ООН; вони не повинні були відповідати вогнем на вогонь або роз'єднання сил з метою підтримання міжнародного миру і безпеки, як це передбачено в Статуті ООН; війська ООН вели спостереження на місцях і давали неупереджену оцінку дотримання угод щодо припинення вогню, виведення сил або інших елементів мирних угод давало час і створювало умови для дипломатичних зусиль, спрямованих на усунення корінних причин конфліктів.

Закінчення холодної війни» стало сигналом до радикальної зміни характеру операції ООН з підтримання миру. Звільнившись від протистояння між двома великими державами, РБ ООН стала запроваджувати більш масштабні складні місії ООН з підтримання миру, переважно, призначені для надання допомоги у виконанні мирних угод між основними учасниками

внутрішньодержавних конфліктів. Крім того, операції з підтримання миру стали включати в себе все більше невоєнних елементів.

Практика реалізації миротворчих операцій у різних регіонах планети дає змогу визначити систему загальних принципів, яких «блакитні шоломи» повинні дотримуватись під час безпосереднього виконання своїх обов'язків. З аналізу міжнародно-правової практики здійснення миротворчих операцій ООН можна виокремити спеціальні принципи, на яких ґрунтуються подібні операції. Зокрема, до таких принципів слід віднести наступні [3, с. 125]:

1. чітко сформульоване загальне політичне завдання та мандат;
2. точні вказівки та політичний контроль Організації, яка надала мандат;
3. згода держави, на території якої розгортається миротворча місія;
4. оптимальна кількість держав, які залучатимуть для проведення операції;
5. гнучке політичне керівництво, можливість коригувати мандат у випадку змін політичної обстановки або політична інтерпретація мандата,
6. що надає змогу адаптувати військові цілі до подій, що відбуваються фактично.

Слід констатувати, що сьогодні особливістю здійснення миротворчих операцій є суттєве зростання частки цивільного персоналу миротворчих сил ООН. На цьому етапі розвитку миротворчої діяльності широко впроваджують цивільно-військові відносини, як важливий компонент міжнародних миротворчих операцій. Сучасні тенденції розвитку воєнно-політичної обстановки в різних регіонах планети, зміна підходів до проблем миротворчої діяльності показали, що найрозвиненіші держави дедалі частіше схильні застосовувати так звані «коаліційні операції» [3, с. 125-126].

Відповідно до Статуту ООН [7]РБ ООН має право застосовувати збройні сили для здійснення своїх рішень щодо усунення загрози миру або будь-якого його порушення миру та безпеці. Йдеться, насамперед,про військовий примус, який може виражатися в участі узбройному конфлікті, силовому поділі воюючих сторін і т.п. Відповідним положенням Статуту ООН належить важлива превентивна роль. Однак на практиці їх не застосовували.

Юридично до них не можна зачислити й підтримані ООН операції США та їхніх союзників проти Іраку (1990–1991 рр.).

На відміну від цього, миротворчість означає операції збройних сил без застосування зброї, за винятком випадків самооборони, які здійснюють за згодою основних воюючих сторін і призначені для спостереження за дотриманням угоди щодо перемир'я. Метою таких операцій є підтримка дипломатичних зусиль задля досягнення політичного врегулювання міждержавного спору.

Відзначимо, що миротворчі сили ООН характеризуються наступними рисами: персонал надають і оснащують держави-члени; миротворчі сили застосовують за рішенням Ради Безпеки і в рамках цього рішення; миротворчі сили діють під егідою ООН; миротворчі сили використовують за наявності бажання конфліктуючих сторін його припинити; миротворчі сили підпорядковані Генеральному секретарю ООН[3, с. 123].

Безперечно, миротворчі сили ООН відіграють важливу роль у врегулюванні локальнихконфліктів на релігійному, етнічному ґрунті, що ставлять під загрозу мир іцілісність держав. Зростає значення ООН у врегулюванні конфліктівнеміжнародного характеру, що являє собою новий напрям у її діяльності.

Безумовно, механізми встановлення і підтримання миру, якими володієООН, зараз набувають нового значення і знаходять нові способи застосування,однак чимало іноземних фахівців в галузі права міжнародної безпеки схиляються до думки, що міжнародні миротворчі операції, незважаючи на видозміну окремих підходів, не змінюють своєї сутності [10, p. 101]. Адже, вони залишаються дієвим політичним інструментом врегулювання воєнно-політичних конфліктів, що забезпечує розв'язання комплексу завдань, які не може вирішити жодна держава окремо.

На нашу думку, в основу теорії та практики миротворчих операцій повинні бути покладені наступні найважливіші аспекти:

1) наявність гнучкої, адаптованої до сучасних умов доктрини;

2) визначення принципів комплектування особового складу;

3) досягнення відповідного рівня бойової підготовки з використанням механізму проведення спільних багатонаціональних навчань;

4) об'єднання зусиль військових та інших державних організацій (таких як міліція, митна служба, сили цивільної оборони тощо) для вирішення різноманітних завдань, що виникають під час миротворчих операцій; наявність розвинутої системи управління та контролю.

Останнім часом миротворчі операції проводять для розв'язання важливих завдань у цивільній сфері, наприклад, підтримка і забезпечення прав людини, проведення виборів, роззброєння, демобілізація, розчищення територій від мін і надання допомоги інститутам цивільної адміністрації (переважно, правоохоронним інститутам), а також гуманітарна допомога, яку надають різноманітні міжнародні та неурядові організації і яка вимагає захисту й підтримки [3, с. 125]. Такий тип операцій часто називають комплексними миротворчими операціями. Отже, термін «миротворчість» можна використовувати для означення всіх сфер діяльності з підтримання миру.

Миротворчі операції, проведені ООН або регіональними організаціями, майже цілком залежать від підтримки з боку держав-учасниць: по-перше, під час схвалення і видачі мандата на проведення операцій; по-друге, під час виділення особового складу, матеріальних і фінансових засобів, необхідних для проведення цієї операції; по-третє, під час надання надійної політичної підтримки впродовж усього періоду операції.

Так, наприклад, в Сальвадорі і Мозамбіку миротворці ООН допомогли цим країнам пройти через перехідний період і надалі самостійно підтримувати мир. Деякі зусилля зазнали невдачі, ймовірно, в результаті занадто оптимістичної оцінки того, чого можна досягти за допомогою операцій ООН з підтримання миру. В той час, як в Камбоджі і Мозамбіку здійснювалися складні операції, РБ ООН продовжувала направляти миротворців в зони конфліктів, наприклад в Сомалі та Боснію і Герцеговину, хоча там ще не було

досягнуте припинення вогню і не було отримано згоди всіх сторін у конфлікті. Деякі мандати, надані цим місіям, виявилося неможливо виконати з тими ресурсами і персоналом, які були для цього надані. Крім того, у багатьох випадках держави-члени виявилися не готовими досягнути виконання їхніх власних рішень за допомогою примусу. Ці невдачі, найважливішими з яких стали масові вбивства в Сребрениці (Боснія і Герцеговина) у 1995 р. і геноцид в Руанді в 1994 р., змусили миротворців

ООН ретельно проаналізувати концепцію операцій з підтримання миру.

Зауважимо, що для України її миротворча діяльність має основне значення, оскільки вона розглядається, з одного боку, як засіб зміцнення її національної безпеки через створення стабільного зовнішньополітичного середовища, а з іншого – як її внесок у зміцнення міжнародної безпеки. Завдяки участі підрозділів Збройних Сил у миротворчих операціях під егідою ООН Україна стверджує себе як повноправний суб'єкт міжнародно-правових відносин, підвищує свій міжнародний авторитет, має змогу ознайомитися з досвідом інших держав у галузі оборонного планування та реформування збройних сил, демонструє миролюбну політику.

Висновки та рекомендації. Можна констатувати, що миротворчість на сучасному етапі набуває нових ознак і напрямів, особливо у контексті діяльності ООН, до якої звернена увага всього міжнародного співтовариства. Тенденції розвитку миротворчої діяльності ООН викликають доволі суперечливу оцінку. З одного боку, в нових умовах з'являється більше можливостей зупинити та розв'язати конфлікти на всіх стадіях їхнього розвитку, значно розширюється набір інструментів для цього. Однак деякі моменти викликають й занепокоєння, а саме:

1) відсутність детально розробленої міжнародно-правової бази;

2) неможливість знайти консенсус щодо базових принципів миротворчої діяльності;

3) нормативно-правові прогалини у взаєминах ООН та регіональних організацій.

Незважаючи на існуючі проблеми, піддавати сумніву корисність операцій ООН з підтримання миру за належних умов немає жодних підстав. Отже, потрібно завжди пам'ятати, що наслідки бездіяльності можуть закінчитися трагічно. Переважна більшість держав-членів ООН загалом підтримує розширення миротворчої діяльності ООН та має надію, що спільними зусиллями вдасться знайти правильні рішення, які б задали новий імпульс для проведення ефективних операцій з підтримання міжнародного миру та безпеки у всьому світі.

На нашу думку, запобігання конфліктам має сприяти система заходів раннього попередження. ООН повинна направляти свої спостерігачів, спеціальні місії для своєчасного виявлення фактів зростання напруженості в певних регіонах і країнах.

Превентивні заходи можуть передбачати превентивне розгортання сил ООН, утворення демілітаризованих зон на прохання превентивне розгортання сил ООН, утворення демілітаризованих зон на прохання або за згодою зацікавлених сторін. Крім того, доцільно було б створити під егідою ООН регіональні центри для зменшення військової загрози. Вбачається, що такі профілактичні кроки разом із зусиллями превентивної дипломатії можуть істотно сприяти запобіганню виникненню небезпечних конфліктів. Слід враховувати й специфіку новітніх збройних конфліктів, коли ООН змушена іноді вести справу не з урядами, а з різними конфліктуючими сторонами, які не мають жодних правових зобов'язань щодо ООН і часто не схильні рахуватися з рішеннями РБ ООН та контингентами ООН.

Підвищенню ефективності операцій сприяло б створення міжнародної системи підготовки військового й цивільного персоналу. Назріла необхідність збільшення кількості воєнного персоналу в складі Секретаріату ООН.

Важливими факторами підвищення ефективності результативності діяльності ООН з врегулювання конфліктів є своєчасність розгортання операцій, рішучість і оперативність керівництва операцією, явність мандату, рівень підготовки, професіоналізм і чіткість дій контингенту. Ефективність

операцій ООН значною мірою залежить від поєднання дій з підтримання миру і зусиль з його зміцнення.

Важливим резервом підвищення ефективності миротворчої діяльності ООН є співробітництво з регіональними організаціями, широке залучення до цієї благородної справи численних неурядових організацій, парламентаріїв, ділових і політичних кіл, представників світової громадськості. Щодо України, то, на нашу, думку, слід шляхом проведення переговорів в ООН максимально легітимізувати участь Збройних Сил України в миротворчих операціях.

Список використаних джерел:

1. Анан Кофи А. Предотварищение войн а предупреждение бедствий: усиливающийся глобальный вызов. Годовой доклад о работе организации. – 1999. – 112с.
2. Бруз В.С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. – К.: Либідь, 1995. – 112с.
3. Гогоша О. Формування поняття і принципів миротворчої діяльності ООН //Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2012. Випуск 30. С. 121–127.
4. Морозов Г.И. ООН на рубеже XXI века (кризис миротворчества ООН). Доклады института Европы, 1999. - №55.
5. Никитин А.И. Миротворческие операции: концепции и практика/ Моск. Обществ. Науч. Фонд. Центр полит. и междунар. исслед. - М.: Издат. Центр науч. и учеб. прогр., 2000. – 187с.
6. Семенов В.С. Вооруженные силы ООН. Практика применения. – М.: «Международные отношения», 1976. – 174 с.
7. Устав Организации Объединенных Наций. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/charter/
8. Федоров В.Н. ООН інструмент по поддержанию международного мира и безопасности (Международно –правовые вопросы): Дис… д-ра юрид. Наук. М., 1982, - 409 с.
9. Хохлышева О.О. Действующее международное право и современный миротворческий процесс. – Н. Новгород, 2000. – 155 с.
10. Koppes C. The Evolution of UN peacekeepmg / C. Koppes. – New York : UN, 1996. – P. 101.
11. Robert F. The United Nations and Changing Word Politics. / F. Robert // Boulder Co : Wesew Press, 1997. – P. 36.

Міронюк І.М.,

аспірант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
***Науковий керівник**: доктор юридичних наук,*
професор кафедри міжнародного права

та порівняльного правознавства
Київського міжнародного університету
Гріненко О.О.

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ТРУБОПРОВІДНИЙ ТРАНСПОРТ ТА ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МІЖНАРОДНИХ ТРУБОПРОВОДІВ

У статті аналізуються актуальні питання правового режиму експлуатації міжнародних трубопроводів в контексті законодавства України та доктрини міжнародного права. Крім того, в статті наводяться деякі міркування щодо визначення правової природи та сутності єдиного правового режиму міжнародних трубопроводів у міжнародному правопорядку. Робляться висновки про те, що міжнародний трубопровід, як специфічний вид транспорту, є предметом окремого, зокрема, міжнародно-правового регулювання.

***Ключові слова**: міжнародний трубопровід, міжнародно-правовий режим, міжнародне транспортне право, законодавство України.*

В статье анализируются актуальные вопросы правового режима эксплуатации международных трубопроводов в контексте законодательства Украины и доктрины международного права. Кроме того, в статье содержаться некоторые размышления относительно правовой природы и сущности единого правового режима международных трубопроводов в международном правопорядке. Делаются выводы о том, что международный трубопровод, как специфический вид транспорта, является предметом отдельного, в частности, международно-правового регулирования.

***Ключевые слова:** международный трубопровод, международно-правовой режим, международное транспортное право, законодательство Украины.*

The article discusses the concept and basic characteristics of the legal regime of international pipelines. It is concluded that internationalpipelines as a specific mode of transport is the subject of a separate, international law, regulation, given a definition of «legalregime», «international pipeline», defined specific legal principles and norms regulating the functioning of the international pipelinetransport.

***Key words**: legal regime, international pipelines, international transport law*

Постановка проблеми. Особливе місце серед транспортних правовідносин посідають відносини у сфері використання трубопровідного транспорту (далі -ТТ). Як відомо,головна особливість відносин на ТТ є відсутність класичного елементу, тобто рухомого складу, що переміщується, й, виходячи із технічної особливості трубопроводу, співпадіння відправника з перевізником та постачальником. Зазначимо, що нафтотранспортна мережа України є важливою ланкою не тільки народногосподарського комплексу держави, але й стратегічним чинником її національної безпеки. Так, наприклад, в період з 1960 по 1990 рр. Україна стала державою з найбільш

розгалуженою мережею магістральних трубопроводів у Європі, загальна частина яких знаходяться у сфері керування корпорації НАК "Нафтогаз України" та перевищує 45 тис. км. Основною складовою частиною їх є магістральні газопроводи (понад 38 тис. км), магістральні нафтопроводи (3,7 тис. км), продуктопроводи (3,4 тис. км). Від їх працездатності залежить як постачання енергетичних ресурсів всередині України, так й збереження за нею високого потенціалу транзиту нафти та газу в держави Західної Європи.

В цілому, постановка проблеми правового режиму міжнародних трубопроводів пов'язана з низкою правових завдань. Насамперед, йдеться про правові проблеми, що виникають у процесі експлуатації магістрального трубопровідного транспорту (далі – МТТ), які, наразі, широко не відображені в сучасній вітчизняній міжнародно-правовійлітературі.

Відзначимо, що з-поміж теоретиків міжнародного права часто виникають дискусії щодо методів правового регулювання, юрисдикційних імунітетів держави та окремих положень правового оформлення операцій у сфері трубопровідного транспорту. Проте, більшість науковців вказують на необхідність розроблення окремого правого режиму для МТТ, посилаючись на специфічні особливості цього виду міжнародного транспорту та його постійно зростаюче значення у світовій економіці.

Отже, метою цієї статті є визначити сутність та правовий режим експлуатації міжнародних трубопроводів та дослідити основні характеристики та аспекти, пов'язані з використанням даного виду транспорту відповідно до законодавства України.

Аналіз досліджень та останніх публікацій. У вітчизняній науці міжнародного права серед науковців, які досліджують міжнародно-правові аспекти регулювання ТТ, зокрема, в аспекті транзиту енергоносіїв, слід назвати дисертаційні дослідження О.М.Котенко (2014 р.)[75] та Е.А.Онацького

[75]Котенко О. М. Міжнародно-правове регулювання трубопровідного транзиту енергоносіїв [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Котенко Олена Миколаївна; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К., 2014. - 21 с.

(2010 р.)[76]. Крім того, різноманітні аспекти функціонування та експлуатації ТТ, у тому числі, й транспортування нафти, є предметом уваги й таких українських фахівців, як Є.В.Довженка[77], наукові праці якого здебільшого присвячені теоретико-правовій характеристиці правового регулювання ТТ в Україні, Л.Д.Руденко[78], яка досліджує актуальні проблеми управління діяльністю підприємств МТТ, Ю.І.Чижмар[79], який досліджує питання міжнародно-правового режиму МТТ та деяких інших вчених.

Насамкінець, варто зазначити, що сучасні наукові дослідження правового регулювання МТТ стосуються переважно цивільно-правових, адміністративно-правових аспектів[80] такої діяльності (договірні відносини, правовий статус підприємств нафтогазового комплексу, державне управління в сфері МТТ тощо). Натомість, комплексного ж дослідження міжнародно-правових засад, власне, транзиту нафти по МТТ у вітчизняній міжнародно-правовій науці, практично не проводилося[81]. Отже, видається, що вітчизняні дослідження міжнародно-правового регулювання транзиту нафти варто продовжити аналізом і визначенням місця ТТ в системі міжнародно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу. Ситуація, що склалась наразі в Україні, свідчить про необхідність чіткого визначення на законодавчому рівні

[76] Онацький Е. А. Адміністративно-правові засади діяльності магістрального трубопровідного права: автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Київ, 2010. – 23 с.

[77] Довженко Є.В. Теоретико-правова характеристика правового регулювання трубопровідного транспорту в Україні // Юридичний вісник 3 (32) 2014. – С. 16 – 20.

[78] Руденко Л.Д. Управління діяльністю підприємств магістрального трубопровідного транспорту / Л. Д. Руденко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 796–802. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11rldmtt.pdf; Руденко Л. Д. Щодо визначення магістрального трубопровідного транспорту // Правничий часопис Донецького університету. – 2011. – № 1. – С. 62 - 67. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. pravoznavec. com.ua/ period/artide/2771

[79] Чижмар Ю. І. Правовий режим міжнародних трубопроводів (міжнародно-правові аспекти) // Актуальні проблеми сучасного розвитку міжнародного морського, транспортного та екологічного права (Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 20-22 травня 2010 року). - К.: Київська державна академія водного транспорту імені Петра Конашевича- Сагайдачного, 2010. - С. 65-69.

[80] Онацький Е.А. Адміністративно-правові засади діяльності магістрального трубопровідного транспорту. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07- адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Академія управління МВС. – Київ, 2010.

[81] У цьому контексті варто відзначити вже вищезгадане дисертаційне дослідження Котенко О.М. /Див.: Котенко О. М. Міжнародно-правове регулювання трубопровідного транзиту енергоносіїв [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Котенко Олена Миколаївна ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К., 2014. - 21 с.

міжнародно-правових,організаційно-правових та адміністративно-правових засад діяльності МТТ, насамперед, з метою його модернізації та реформування.

Як слушно відзначає вітчизняний фахівець в галузі адміністративно-правового управління МТТ, Е.Онацький, «одним з найбільш негативних чинників, що заважають реформуванню магістральних трубопроводів загалом, є неефективне державне управління у цій галузі, що не відповідає європейським вимогам. Відчутною є нагальна потреба в нових підходах до державного управління діяльністю магістральних трубопроводів та утворення відповідного адміністративно-правового регулювання у цій сфері»[82].

Разом з тим, трубопровідний транспорт посідає особливе місце в транспортній системі України. Так, відповідно до Закону України "Про транспорт" від 10.11.1994 р. (в редакції від 13.06.2013 р.), трубопровідний транспорт є стратегічним енергозабезпечуючим об`єктом, що й визначає його особливе місце в системі [1].ТТ в народному господарстві виконує функцію транспортування спеціальних вантажів особливих властивостей (газ, рідина тощо), та забезпечує найбільш ефективне переміщення виходячи із природи вантажу. Вантаж, який переміщується трубопроводами може також транспортуватись багатьма іншими видами транспорту, але трубопровід в даному випадку є найбільш економічно вигідним та надійним засобом транспортування. Сфера його застосування обмежується тільки природою об'єктів транспортування та високою капіталоємністю освоєння нових напрямків постачання продукції. Наразі, ТТ переживає час інтернаціоналізації, виходячи із інтеграційних тенденцій в міжнародному співтоваристві та особливої потреби України в диверсифікації джерел енергопостачання.

До джерел права в сфері трубопровідного транспорту слід віднести Закон України "Про транспорт"10.11.1994 № 232/94-ВР (в редакції від 13.06.2013)

[82] Онацький Е. А. Адміністративно-правові засади діяльності магістрального трубопровідного права: автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Київ, 2010. – 23 с. – С. 3.

[1], Закон України “Про трубопровідний транспорт” від 15.05.1996 р. (в редакції від 10.09.2014 р.) (далі - Закон) [2] та інші нормативно-правові акти, в яких визначаються загальні засади функціонування трубопроводів, правовий статус підприємств та споживачів продуктів,щотранспортуютьсятрубопроводами, а також основи державного управління цим транспортом.

Значне місце в регулюванні даного виду транспорту займають підзаконні нормативно-правові акти України, що визначають правила проектування, будівництва, експлуатації, капітального ремонту та реконструкції об`єктів ТТ, організацію безпеки та охорони праці під час їх будівництва та експлуатації, пожежної, екологічної безпеки та санітарні норми.

Зауважимо, що в законодавстві України поняття «магістрального трубопровідного транспорту» до сьогодні відсутнє. Так, Законом закріплено поняття «система трубопровідного транспорту», до якої, зокрема, віднесено: магістральні та промислові трубопроводи, включаючи наземні, надземні й підземні лінійні частини трубопроводів, а також об’єкти та споруди, основне й допоміжне обладнання, що забезпечує безпечну та надійну експлуатацію трубопровідного транспорту (ст. 2 Закону)[83].

На законодавчому рівні не відмежовано магістральні трубопроводи від промислових та розподільчих. Магістральний трубопровідний транспорт, що й є головним об`єктом нашої уваги, відповідно до статті 1 Закону, – це технологічний комплекс, що функціонує як єдина система і до якого входить окремий трубопровід з усіма об`єктами і спорудами, зв`язаними з ним єдиним технологічним процесом, або кілька трубопроводів, якими здійснюються транзитні, міждержавні, міжрегіональні поставки продуктів транспортування споживачам, або інші трубопроводи, спроектовані та збудовані згідно з державними будівельними вимогами щодо магістральних трубопроводів[84].

[83] Про трубопровідний транспорт: Закон України від 15.05.1996 р., № 192/96-ВР (в редакції від 10.09.2014 р.) // ВВР України. – 1996. - № 29. – Ст. 139.
[84] Там само.

Щодо промислового трубопровідного транспорту, то він є частиною, елементом, складовою МТТ і являє собою трубопроводи в межах окремих виробництв, а також нафтобазові, внутрішньопромислові нафто-, газо- і продуктопроводи, міські газопровідні, водопровідні, теплопровідні, каналізаційні мережі, розподільчі трубопроводи водопостачання, меліоративні системи тощо, які обслуговують окремі регіони, райони. Крім того, в законодавстві України окремо виокремлюється як підвид промислового трубопровідного транспорту – розподільний трубопровід (високого, середнього та низького тиску), який забезпечує транспортування газу від газорозподільних станцій, джерел газопостачання до промислових підприємств,котелень та інших споживачів.

Як вище нами зазначалось, на законодавчому рівні не відмежовано магістральні трубопроводи від промислових та розподільчих. Так, наприклад, Е.Онацький до відмінних ознак магістральних трубопроводів відносить такі: їх функціонування як самостійного технологічного комплексу (промислові трубопроводи не є самостійними комплексами, вони є складовою майна окремих підприємств); здійснення ними транзитних міждержавних, міжрегіональних поставок продукції (промислові трубопроводи виконують локальні функції збору речовин та газів у межах окремого підприємства, забезпечують потреби тільки окремої господарської організації, не пов’язані технологічно з діючими магістральними трубопроводами); проектування і будівництво згідно з державними будівельними нормами щодо магістральних трубопроводів (щодо промислових трубопроводів висуваються менш жорсткі вимоги, для розподільчих трубопроводів затверджені окремі спеціальні технічні нормативи експлуатації та будівництва); особливий порядок охорони, виходячи з їх стратегічного значення та потенційної небезпеки відповідно до Правил охорони магістральних трубопроводів, затверджених постановою

Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 року[85]; спеціальні правила введення в експлуатацію та виведення з експлуатації (ця ознака є характерною тільки для магістральних нафтопроводів)[86].

Таким чином, як випливає з вищезазначених положень, розмежування від інших галузей транспорту здійснюється за ознакою використання трубопроводів, а, отже, виходячи із окремих законодавчих визначень специфіки транспортування трубопроводами, можна сформулювати наступне узагальнююче визначення трубопровідного транспорту – це сукупність правовідносин, що виникають з приводу транспортування трубопроводами вуглеводнів, хімічних продуктів, води та інших продуктів і речовин з місць їх знаходження, видобутку (промислів), виготовлення або зберігання до місць їх переробки чи споживання, перевантаження та подальшого транспортування.

Автор приєднується до думки тих науковців, які вважають за доцільне в Законі України «Про трубопровідний транспорт» нарешті закріпити визначення МТТ як виду транспорту, призначеного для транспортування газоподібної, рідкої та іншої продукції магістральними трубопроводами, які є технологічними комплексами, що функціонують як єдина система і до яких входить окремий трубопровід з усіма об’єктами і спорудами, зв’язаними з ним єдиним технологічним процесом, або кілька трубопроводів, спроектованих та збудованих згідно з державними будівельними вимогами щодо магістральних трубопроводів, якими здійснюються транзитні, міждержавні, міжрегіональні поставки продуктів транспортування споживачам, підготовлених відповідно до вимог для транспортування від комерційного вузла обліку, пункту приймання продукції до пункту її передачі, технологічного зберігання або перевалки на інший вид транспорту[87].

---

[85]Про затвердження Правил охорони магістральних трубопроводів: Посатнова Кабінету Міністрів України від 16.11.2002. - № 1747. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1747-2002-%D0%BF

[86] Онацький Е. А. Адміністративно-правові засади діяльності магістрального трубопровідного права: автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Київ, 2010. – 23 с. – С. 9-10.

[87] Онацький Е. А. Адміністративно-правові засади діяльності магістрального трубопровідного права: автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Київ, 2010. – 23 с. – С. 9-10.

Незважаючи на наявність спеціального нормативно-правового акту в сфері діяльності МТТ, окремі питання такої діяльності залишилися або поза увагою законодавця, або були врегульовані лише фрагментарно. Так, зокрема, яв вже вище зазначалось автором, не визначеним залишається правовий режим магістральних трубопроводів, якими здійснюється транзит продукції; не визначено юридичну природу штрафних санкцій, що накладаються на підприємства МТТ та порядок юрисдикційного провадження щодо таких суб'єктів господарювання; не врегульовано порядок державної реєстрації та інвентаризації МТТ; невизначеним залишається питання координації управління діяльністю підприємств МТТ, що також негативно відбивається на її розвитку в цілому та ін.

Вбачається, що найважливішим завданням законодавства України про трубопровідний транспорт є, насамперед, розробити ефективне правове регулювання відносин на всіх етапах створення та функціонування (проектування, будівництво, експлуатація, капітальний ремонт, реконструкція тощо) ТТ, встановити гарантії безпеки життя та здоров`я населення, забезпечити охорону навколишнього природного середовища і національного багатства України від можливого негативного впливу під час експлуатації ТТ.

Слід мати на увазі, що більшість діючих нафтопроводів на 90%відпрацювали свій амортизаційний термін. Наразі працює близько 45%фізично і морально застарілих систем автоматичного управління та зв'язку. Період експлуатації нафто перекачувальних станцій становить приблизно 20-40 років. Крім того, забезпечення надійної роботи нафтотранспортної системи потребує значних капіталовкладень[88]. Так, щороку на ремонт, модернізацію та реконструкцію нафтопроводів необхідно спрямовувати значні фінансові кошти, які, наразі, відсутні в Державному бюджеті України.

---

[88]Концепція державної політики у сфері постачання та транзиту сирої нафти. Затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2002 р. N 187-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2002-%D1%80

Як відзначається в Концепції державної політики у сфері постачання та транзиту сирої нафти від 5 квітня 2002 року, «забезпечення оптимізації роботи нафтотранспортної системи і реалізація єдиної маркетингової та інноваційної політики є важливим напрямом діяльності у сфері постачання та транзиту сирої нафти. Науково-технічна політика у сфері транспортування нафти повинна бути орієнтована на: збереження потенціалу магістральних нафтопроводів; розвиток нафтотранспортної системи в ринкових умовах; створення надійних і безпечних умов експлуатації; впровадження апаратних та програмних засобів оптимізації технологічних режимів нафтотранспортної системи; впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання»[89].

Вбачається, що пріоритетними напрямами удосконалення трубопровідного законодавства України мають стати, насамперед, такі:

1. забезпечення належних умов експлуатації та охорони магістральних трубопроводів, визначення порядку користування земельними ділянками в межах охоронних зон магістральних трубопроводів, надання безперешкодного доступу працівників аварійно-ремонтних підрозділів до об'єктів трубопровідного транспорту вразі ліквідації надзвичайних ситуацій або з метою запобігання їх виникненню;

2. приведення нормативно-правових актів у відповідність до положень Договору до Енергетичної Хартії, ратифікованого Верховною Радою України в 1998 році[90]. У цьому зв’язку слід нагади, що у 2014 році Україна головувала в Енергетичному Співтоваристві[91];

3. удосконалення законодавства з урахуванням директив ЄС у частині спільних правил будівництва та експлуатації магістральних трубопроводів,організації та розроблення нормативно-технічних

[89]Там само.

[90] Закон України «Про ратифікацію Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів» від 6.02.1998 р. //Відомості Верховної Ради України. – №26. – Ст. 150.

[91] Восьмий Спільний звіт Україна – ЄС. Виконання Меморандуму між Україною та ЄС про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі протягом 2013 р. від 19.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=244926793&cat_id=162176

документів(ДСТУ,ВБН,ТУ та інших)відповідно до вимог міжнародних стандартів ISO 9000 та TQM. Зазначимо, що 18 жовтня 2012 року, Україна підтримала рішення засідання Ради Міністрів Енергетичного Співтовариства про включення Директиви ЄС щодо запасів нафти до положень законодавства Енергетичного Співтовариства, що передбачає зобов'язання України включити положення Директиви 2009/119 до національного законодавства до 1ro січня 2023 року. ЄС готовий надавати допомогу Україні в розробці плану дій стосовно реалізації цієї Директиви[92];

4. необхідно продовжувати роботу з метою забезпечення відповідності стандартів якості нафтопродуктів в Україні вимогам стандартів ЄС та міжнародних стандартів, а також забезпечення здійснення необхідного контролю якості нафтопродуктів у відповідності до норм ЄС. У цьому контексті проект оновленої Енергетичної стратегії України передбачає введення стандарту EURO-4 в Україні протягом року після прийняття оновленої Енергетичної стратегії на період до 2030 року[93];

5. законодавче забезпечення переходу від адміністративних методів управління нафтотранспортною системою до методів корпоративного управління, економічного та антимонопольного регулювання, а також законодавчого забезпечення створення сприятливого інвестиційного клімату,належних умов для міжнародного співробітництва та впровадження проектів диверсифікації джерел постачання сирої нафти.

Важливим з точки зору об'єкту нашого дослідження є визначення правового режиму міжнародних трубопроводів в контексті міжнародного права. Автор погоджується з думкою низки вчених, таких як Б.Я.Бляхман,

---

[92] Сьомий спільний звіт Україна-ЄС стосовно виконання Меморандуму між Україною та Європейським Союзом про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі протягом 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=234672&cat_id=162176

[93] Сьомий Спільний Звіт Україна-ЄС . Виконання Меморандуму між Україною та Європейським Союзом про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі протягом 2012 року[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=234672&cat_id=162176

Н.І.Матузов, А.В.Малько, О.С.Родіонов, які вважають, що під «правовим режимом» слід розуміти «встановлений законодавством особливий порядок регулювання, представлений специфічним комплексом правових засобів, який за допомогою оптимального поєднання стимулюючих та обмежуючих елементів створює конкретну ступінь сприятливості або несприятливості з метою безперешкодної реалізації суб'єктами права своїх інтересів»[94]. Проте, в галузевому контексті даної проблематики запропоноване визначення в частині такої ознаки, «як встановлений законодавством порядок…», не є, на нашу думку, повним, оскільки правовий режим міжнародних трубопроводів як особливий порядок у міжнародно-правовому контексті встановлюється не лише внутрішньодержавним правом.

У цьому зв'язку виникає питання: чи існує єдиний правовий режим міжнародних трубопроводів у межах міжнародного правопорядку?

Як справедливо відзначається у міжнародно-правових дослідженнях, відсутня однаковість у тому, яким чином міжнародне право регламентує транскордонне транспортування енергоносіїв. Відповідна практика держав у цій сфері є доволі обмеженою. Міжнародна нормативно-правова база щодо транскордонних (з перетином кордонів) та/або транзитних інфраструктур трубопроводу далека від послідовної.

По-перше, слід розмежовувати офшорні зони (підводні) та наземні трубопроводи. Так, у першому випадку міжнародне право, зокрема, Конвенція ООН з морського права 1982 р., забезпечує, щонайменше дві правові основи, необхідні для будівництва, експлуатації та захисту МТ. У другому ж випадку, практика держав істотно різниться[95]. Наземні трубопроводи не мають особливого статусу відповідно до норм міжнародного права, а їх режим залежить від конкретної домовленості між зацікавленими державами[96].

---

[94] Барабаш Н. Правовий «режим земель»: підходи до тлумачення //Вісник Львівського університету. Серія юридична. - 2009. –Вип. 49.- С. 182-183.

[95] Чижмар Ю.І. Правовий режим міжнародних трубопроводів: поняття та основні характеристики // Часопис Київського університету права. – 2010. -№ 3.- С. 306-307.

[96] Там само. – С. 307.

Наразі існує дві моделі правової регламентації правових відносин у сфері використання міжнародного трубопроводу: перший – на підставі норм внутрішньодержавного права, тобто коли правовий режим магістрального трубопроводу регламентується нормами відповідного внутрішньодержавного права, на території та під юрисдикцією якої знаходиться трубопровід; другий – на підставі не лише норм внутрішньодержавного права, але й міжнародного права.

Як слушно відзначається в міжнародно-правовій літературі, «існує зростаюча тенденція впорядкування діяльності міжнародних трубопроводів, як юридичної і фактичної цілісності, в якій система взаємопов'язаних угод – міжурядового та торгового характеру, – створює особливий правовий режим, що забезпечує безперервний потік енергії»[97].

Вищезазначені положення дають емпіричні підстави для висновку про виокремлення поняття «правовий режим міжнародного трубопроводу», зміст якого, охоплює не лише поняття «порядку, встановленого законодавством», але й відповідні норми міжнародного права.

Висновки та рекомендації. Отже, з аналізу вищевикладеного, автор дійшов наступних висновків.

По-перше, незважаючи на наявність спеціального нормативно-правового акту в сфері діяльності МТТ, окремі питання такої діяльності залишилися або поза увагою законодавця, або були врегульовані лише фрагментарно. Так, зокрема, не визначеним залишається правовий режим магістральних трубопроводів, якими здійснюється транзит продукції та ін. У зв'язку цим, пропонується удосконалити поняття «магістральний трубопровід» шляхом уточнення, що магістральним трубопроводом є технологічний комплекс, що функціонує як єдина система і до якого входить окремий трубопровід з усіма об'єктами і спорудами, зв'язаними з ним єдиним технологічним процесом, або

[97] Там само. – С. 307.

кілька трубопроводів, спроектованих та збудованих згідно з державними будівельними вимогами щодо магістральних трубопроводів, якими здійснюються транзитні, міждержавні, міжрегіональні поставки продуктів транспортування споживачам, підготовлених відповідно до вимог для транспортування від комерційного вузла обліку, пункту приймання продукції до пункту її передачі, технологічного зберігання або перевалки на інший вид транспорту і, нарешті, закріпити визначення магістрального трубопровідного транспорту в Законі України «Про трубопровідний транспорт».

По-друге, вбачається, що пріоритетними напрямками удосконалення трубопровідного законодавства України наразі мають стати наступні: приведення нормативно-правових актів у відповідність до положень Договору до ЕнергетичноїХартії та удосконалення законодавства з урахуванням директив ЄС участині спільних правил будівництва та експлуатації магістральних трубопроводів,організації та розробленнянормативно-технічних документіввідповідно до вимог міжнародних стандартів.

Крім того, необхідно продовжувати роботу щодо законодавчого забезпечення переходу від адміністративних методів управління нафтотранспортною системою до методів корпоративного управління,

економічного та антимонопольного регулювання, а також законодавчого забезпечення створення сприятливого інвестиційного клімату, належних умов для міжнародного співробітництва та впровадження проектів диверсифікації джерел постачання сирої нафти.

По-третє, виходячи з того, що міжнародні трубопроводи є специфічним видом транспорту та становлять предмет міжнародно-правового регулювання, наразі в юридичній науці існують всі підстави для виокремлення категорійного поняття «правовий режим міжнародного трубопроводу». Більше того, сукупність правових принципів та норм, що регулюють функціонування міжнародного трубопровідного транспорту, наразі становлять самостійну частину в системі міжнародного транспортного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1.Барабаш Н. Правовий «режим земель»: підходи до тлумачення //Вісник Львівського університету. Серія юридична. - 2009. –Вип. 49.- С. 182-183.

2.Восьмий Спільний звіт Україна – ЄС. Виконання Меморандуму між Україною та ЄС про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі протягом 2013 р. від 19.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=244926793&cat_id=162176

3.Деделюк К.Ю. Особливості регулювання транзиту енергоносіїв //Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики країн світу. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 9 жовтня 2013 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://integrationconference2011.wordpress.com/2013/10/09/

4.Довженко Є.В. Теоретико-правова характеристика правового регулювання трубопровідного транспорту в Україні // Юридичний вісник 3 (32) 2014. – С. 16 – 20.

5.Закон України «Про ратифікацію Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів» від 6.02.1998 р. //Відомості Верховної Ради України. – №26. – Ст. 150.

6.Концепція державної політики у сфері постачання та транзиту сирої нафти. Затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2002 р. N 187-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2002-%D1%80

7. Котенко О. М. Міжнародно-правове регулювання трубопровідного транзиту енергоносіїв [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Котенко Олена Миколаївна ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К., 2014. - 21 с.

8.Котенко О.М. Міжнародно-правове регулювання трубопровідного транзиту енергоносіїв [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 /Котенко Олена Миколаївна; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2014. – 21 с.

9.Онацький Е.А. Адміністративно-правові засади діяльності магістрального трубопровідного транспорту. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07- адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Академія управління МВС. – Київ, 2010. – 23 с.

10. Про затвердження Правил охорони магістральних трубопроводів: Посатнова Кабінету Міністрів України від 16.11.2002. - № 1747. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1747-2002-%D0%BF

11. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження КМУ від 15.03.2006р. № 145-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-%D1%80

12. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР (в редакції від 13.06.2013) //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 51, ст.446

13. Про трубопровідний транспорт: Закон України від 15.05.1996 р., № 192/96-ВР (в редакції від 10.09.2014 р.) // ВВР України. – 1996. - № 29. – Ст. 139.

14. Руденко Л.Д. Щодо визначення магістрального трубопровідного транспорту //Правничий часопис Донецького університету. – 2011. – № 1. – С. 62 - 67. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. pravoznavec. com.ua/ period/artide/2771

15. Руденко Л.Д. Управління діяльністю підприємств магістрального трубопровідного транспорту /Л.Д. Руденко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 796–802. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11rldmtt.pdf

16. Сьомий спільний звіт Україна-ЄС стосовно виконання Меморандуму між Україною та Європейським Союзом про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі протягом 2012 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=234672&cat_id=162176

17. Чижмар Ю. І. Правовий режим міжнародних трубопроводів (міжнародно-правові аспекти) // Актуальні проблеми сучасного розвитку міжнародного морського, транспортного та екологічного права (Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 20-22 травня 2010 року). - К.: Київська державна академія водного транспорту імені Петра Конашевича- Сагайдачного, 2010. - С. 65-69.

18. Чижмар Ю.І. Правовий режим міжнародних трубопроводів: поняття та основні характеристики // Часопис Київського університету права. – 2010. -№ 3.- С. 306-307.

Горобець Н.Г.,
здобувача кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Київського університету права НАН України

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
кафедри міжнародного права та
порівняльного правознавства
Київського університету права НАН України
Савчук К. О.

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ: МІЖНАРОДНІ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ АСПЕКТИ

У статті досліджуються міжнародно-правові та внутрішньодержавні аспекти захисту права власності громадян України на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим а також аналізуються правові колізії у сфері захисту права власності на території АРК у

зв'язку з окупацією цієї території Російською Федерацією та шляхи вирішення проблемних питань. Окрема увага у статті приділяється аналізу прецедентної практики Європейського Суду з прав людини за Протоколом 1 до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, 1950 р.

Ключові слова: *тимчасово окупована територія, Автономна Республіка Крим, правовий режим на тимчасово окупованій території, захист права власності, Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, 1950 р., прецедентна практика Європейського суду з прав людини тощо.*

В статье исследуются международно-правовые и внутригосударственные аспекты защиты права собственности граждан Украины на временно оккупированной территории Автономной Республики Крым, а также анализируются правовые коллизии в сфере защиты права собственности на территории АРК в связи с оккупацией этой территории Российской Федерацией и пути решения проблемных вопросов. Особое внимание в статье уделяется анализу прецедентной практики Европейского Суда по правам человека по Протоколу 1 к Европейской конвенции о защите прав человека и основоположныхсвобод, 1950 г.

Ключевыеслова:*временнооккупированатерритория, АвтономнаяРеспубликаКрым, правовойрежимнавременнооккупированнойтерритории, защита права собственности, Европейскийсудпо правамчеловека, Европейскаяконвенцияо защитеправчеловека и основныхсвобод, 1950, прецедентнаяпрактикаЕвропейскогосудапо правамчеловека*

The article examines international and interstate aspects of the rights protection of Ukrainian citizens in the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of the Crimea and analyses the legal conflict in the sphere of protection of property rights on the territory of the ARC in connection with the occupation of the territory by the Russian Federation and the ways of solving problematic aspects. Special attention is paid to the analysis of the case law of the European Court on human rights, Protocol 1 to the European Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, 1950.

Key words: *temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of the Crimea, the legal regime in the temporarily occupied territory, protection of property rights, the European court of human rights, the European Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, 1950, the case law of the European court of human rights, etc.*

Постановка проблеми.Події пов'язані з порушенням Російською Федерацією територіальної цілісності України, що виявилось в т.ч. в окупації та подальшій анексії території Автономної Республіки Крим (далі - АРК) роблять надзвичайно актуальним питання захиступравмешканців АРК ігромадян України,якімаютьуприватній власностінерухомість абоземельні ділянки, розташованівАРК. Зрозуміло що, пересічних громадян та юридичних осіб АРК цікавить, насамперед, не міжнародно-правові аспекти анексії території АРК, а площина приватноправових відносин. Слід визнати, що наразі, уряд РФ, поки що не вживає яких-небудь помітних кроків щодо захисту права власності, що розташована на її території. На цій території відсутнє спеціальне законодавство, органи влади, спеціальні реєстри для обліку та обробки відомостей про власність та забезпечення її захисту.

Правовий статус власності в Криму є настільки ж неоднозначним, як й, власне, статус самого Криму.

Наразі з точки зору права України та РФ нерухомість ,що знаходиться на території АРК, підпадає під юрисдикцію обох цих держав.

Так,відповідно до законодавства України територія АРК визнається окупованою територією України. З іншого боку, відповідно до ФедеральногозаконуРФвід21.03.2014 р.№6-ФКЗАРКвизнаєтьсятериторією РосійськоїФедерації. У зв'язку з цим,виникає значна кількістьправових колізійта проблемних питаньпривизначенністатусу об'єктівнерухомості на території АРК. Якщо розглядати АРК як українську територію, як це встановлено в законодавстві України, то на території АРК має застосовуватися українське законодавство, яке встановлює правовий режим власності та гарантує його дотримання. Такий підхід, на нашу думку, є найпростішим, оскільки й до цього право власності та користування майном у АРК виникало, відчужувалося і реєструвалося за законодавством України. Адже, фізичні та юридичні особи мають «на руках» правовстановлюючі документи, видані українськими органами державної влади. Право, яке підлягає реєстрації, зокрема, на землю та нерухомість, зареєстроване в загальноукраїнському Державному реєстрі прав, а отже, охороняти та гарантувати дотримання цих прав повинні українські органи державної влади та українські суди.

Разом з тим, у зв'язку з окупацією території російськими військовими формуваннями, Україні довелося відключити АРК від загальнодержавних реєстрів, зокрема, Державного реєстру прав. Органи влади та суди на території АРК якщо й продовжують функціонувати, проте, вже є очевидним, що не в інтересах України.

У результаті опрацювання звітів Кримської польової місії з прав людини, ОБСЄ, ООН, Human Rights Watch, Amnesty International та інших міжнародних організацій непоодиноких випадків порушення прав осіб на зазначеній території Урядовим уповноваженим у справах Європейського суду з прав людини було виокремлено ряд часто повторюваних порушень прав людини, зокрема, права

власності, дотримання якого гарантується Протоколом №1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р. (далі – Конвенція).

Протягом останніх місяців 2014 р. до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) надійшло понад 160 скарг від фізичних осіб України та РФ у зв'язку з подіями в АРК та східній Україні, але й досі ці скарги не були визнані прийнятними та не прийняті до розгляду Судом. Біля 160 заяв надійшло до Європейського суду з прав людини від приватних осіб, пов'язані з подіями на сході України, більшість з яких подані одночасно проти України та РФ та містять скарги щодо різних форм негідного поводження з людьми та незаконного позбавлення волі. Більше 20 скарг стосується подій в АРК.

Здебільшого, ці заяви стосуються незаконного позбавлення волі, порушення права на приватність життя з боку російської влади, обмеження права пересування та використання приватної власності, а також різних форм кримінального переслідування з боку РФ[98].

Стан дослідження проблематики. У зв'язку з тим, що дана проблематика, на жаль, стала вкрай актуальною лише нещодавно, то наразі у вітчизняній міжнародно-правовій науці відсутні фундаментальні наукові дослідження, присвячені захисту права власності на тимчасово окупованій території АРК. Проте, різні аспекти діяльності Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), в тому числі, й у контексті захисту права власності були предметом дослідження таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: М.І. Козюбри, О.О. Мережка, В.В. Мицик, П.М. Рабіновича, В.В. Мішина, Л.Д. Тимченка, С.В. Шевчука, С.С. Алексєєва, В.Г. Буткевич, Ж.-Л. Бержеля, Р. Давіда, Г. Кельзена та ін.

Метою статті є дослідити сучасний стан захисту права власності на території тимчасово окупованої АРК, а також проаналізувати основні положення законодавства України про статус окупованих територій в

[98]В Страсбурзькому суді вже більше 160 справ щодо Донбасу та Криму – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/26/7028175/

контексті захисту права власності та виробити пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення українського законодавства в даній сфері правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід визначитись з такими поняттями, як тимчасово окупована територія України та правовий режим прав та свобод громадян на цій території. Наразі питання правового статусу тимчасово окупованих територій регулюється такими нормативно-правовими актами України, як: Конституція України[99], Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (далі – Закон)[100], Закон України «Про прикордонний контроль»[101], Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»[102], Постановою Кабінету Міністрів України № 226 «Питання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, яке розташоване на тимчасово окупованій території»[103] та іншими нормативно-правовими актами України.

Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»[104] визначено, що тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. До тимчасово окупованих належать такі території: 1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя

[99]Конституція України //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. - № 30. - Ст. 141.
[100]Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. - № 26. - Ст.892.
[101]Про прикордонний контроль: закон України від 5 листопада2009р. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010 р. - № 6. - Ст. 46.
[102] Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень:закон України від 1 липня 2004 р.// Відомості Верховної Ради України(ВВР) 2004 р. - № 51. - Ст. 553.
[103] Питання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, яке розташоване на тимчасово окупованій території: Постанова Кабінету Міністрів України № 226 від 02 липня 2014 року //Офіційний вісник України від 15 липня 2014 року. - № 54.
[104]Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. - № 26. - Ст.892.

Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; 3) повітряний простір над територіями, зазначеними у пунктах 1 і 2 цієї частини.

Слід мати на увазі, що **о**купація території України РФ не означає припинення дії законодавства України, адже, на цю територію поширюється дія законів України. З іншого боку, відповідно до статті 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, 1950 р. (далі – Конвенція)[105], учасником якої є Україна й РФ, держави-члени мають нести відповідальність за будь-яке порушення гарантованих Конвенцією прав та свобод громадян, які перебувають під їхньою «юрисдикцією». Здійснення юрисдикції є для Договірної держави необхідною умовою, аби вона могла нести відповідальність за дії або бездіяльність, що ставляться їй у вину, та які порушують твердження щодо недотримання прав та свобод, викладених в Конвенції[106]. Під терміном «під їхньою юрисдикцією» у статті 1 Закону слід розуміти як те, що юрисдикційна компетенція держави є, перш за все, територіальною, але також те, що юрисдикція, як вбачається, нормально здійснюється на всій території держави.

Зауважимо, що ЄСПЛ у справі «*Loizidou v. Turkey»* зазначив, що презумпція, закладена у статті 1 Конвенції, може обмежуватися винятковими обставинами, зокрема коли державі не дають змоги здійснювати свої повноваження на частині її території. Це може бути наслідком військової окупації збройними силами іншої держави, яка ефективно контролює зазначену територію, військових дій або повстання, дій іноземної держави на

[105]Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 4 листопада 1950 //Офіційний вісник України 1998 р., № 13, - № 32 від 23.08.2006. – С. 270.

[106]Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 4 листопада 1950 //Офіційний вісник України 1998 р., № 13, - № 32 від 23.08.2006. – С. 270.

підтримку створення сепаратистської держави на території зазначеної держави[107].

Наразі, як відомо, українські органи державної влади не можуть ефективно функціонувати та здійснювати діяльність, спрямовану на виконання своїх повноважень, передбачених національним законодавством, у повному обсязі на території АРК, а також частини Донецької та Луганської областей. Виникнення такої ситуації обумовлено, насамперед, тим, що на території АРК, що є невід'ємною складовою частиною території України, внаслідок незаконних дій РФ усі законно сформовані органи місцевої влади були замінені на ті, що безпосередньо підпорядковуються РФ в порушення вимог українського законодавства, а також загальновизнаних норм та принципів міжнародного права. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ кожна Договірна Сторона згідно зі статтею 1 Конвенції несе відповідальність за усі дії та бездіяльність своїх органів незалежно від того, чи вони мали місце внаслідок внутрішнього законодавства або необхідності дотримуватися міжнародних зобов'язань[108].

У зв'язку з цим, вбачається доцільним проаналізувати правовий режим на тимчасово окупованій території АРК та визначити права та свободи громадян України в контексті захисту права власності. Так, на тимчасово окупованій території на строк дії Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»[109], поширюється особливий правовий режим перетину меж тимчасово окупованої території, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів заборонено. Крім того, на тимчасово окупованій території забороняється діяльність, що підлягає державному регулюванню (ліцензування, отримання дозвільних документів, сертифікація та інша) господарська діяльність, ввезення та/або вивезення

[107] Лоизиду против Турции (Loizidou v. Turkey): Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 декабря 1996 года (жалоба N 15318/89)

[108]Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 4 листопада 1950 //Офіційний вісник України 1998 р., № 13, - № 32 від 23.08.2006. – С. 270.

[109]Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. - № 26. - Ст.892.

товарів військового призначення, організація залізничних, автомобільних, морських, річкових, поромних, повітряних сполучень. Заборонено також користування державними ресурсами, в тому числі природними, фінансовими і кредитними, заборонено здійснення грошових переказів, а також фінансування або інше сприяння вищезазначеної діяльності. Особливий порядок встановлено щодо набуття та припинення права власності на території АРК.

Так, набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території. У разі неможливості здійснення державним реєстратором повноважень щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. На тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог законодавства, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків. Набуття права власності на майно на тимчасово окупованій території допускається лише у разі спадкування за законом чи за заповітом, якщо спадкоємці відносяться до однієї з черг спадкоємців за законом України. Окрім того, Закон заборонив укладання будь-яких правочинів щодо нерухомого майна фізичних осіб, які тимчасового вибули з окупованої території. Отже, Україна не визнає відчуження майна у громадян України, яке відбудеться без їхньої волі. Держава Україна буде визнавати тільки ті угоди купівлі-продажу майна в АРК, які були здійсненні відповідно до українського законодавства, а Уряд буде зобов’язаний визначити спеціальний орган, який буде реєструвати такі угоди в Україні.

Слід мати на увазі, що у зв’язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами АРК та міста Севастополя на тимчасово окупованих територіях, змінюється територіальна підсудність судових справ, зокрема, розгляд цивільних справ, підсудних місцевим загальним судам, розташованим на

території АРК та міста Севастополя, здійснюється місцевими загальними судами міста Києва, що визначаються Апеляційним судом міста Києва.

В Законі України чітко зазначається те, що відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права (ст. 5)[110]. Стаття 5 закону встановлює,що відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію .

Разом з тим, Уряд України зобов'язаний проводити моніторинг дотримання прав і свобод людини на території АРК, за результатами якого оприлюднює та надає інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина. Окрім того, Уповноважений Верховної Ради з прав людини також зобов'язаний здійснювати свою діяльність на території АРК, проте, в Законі, на жаль, не міститься положень у який спосіб він це може вчиняти.

Таким чином, слід констатувати, що Україна відмовилась визнавати будь-які органи влади та їх посадових осіб в АРК, якщо вони створені та обрані поза законодавством України. Окрім того, будь-який акт, документ чи рішення, видані такими органами та особами, держава Україна вважає недійсним, що не породжує жодних правових наслідків. Проте Закон встановлює винятки з цього правила. Так, взаємодія органів влади України з незаконними органами, створеними на тимчасово окупованій території України, допускається виключно з метою забезпечення національних інтересів

[110]Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. - № 26. - Ст.892.

України, захисту прав громадян України та виконання міжнародних договорів[111].

Як відомо, Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»[112] запроваджено з 1 січня 2013 року єдину по всій території України систему державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, яка відповідно до вказаного Закону здійснюється шляхом внесення записів до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Вказаний реєстр діє на всій, без виключення, території України. Провести державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно у нашій державі у будь-який інший спосіб, ніж шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, є неможливим.

З метою реалізації частини четвертої статті 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»[113] прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 226 «Питання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, яке розташоване на тимчасово окупованій території»[114]. Так, відповідно до положень вищезазначеної постанови, державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, внесення змін до записів Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, ведення реєстраційних та облікових справ, вчинення інших реєстраційних дій щодо нерухомого майна, яке розташоване в межах території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, здійснюють органи державної реєстрації прав Херсонської та Запорізької областей відповідно до законодавства України у сфері державної

[111]Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. - № 26. - Ст.892.
[112] Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 р.// Відомості Верховної Ради України(ВВР). 2004 р. - № 51. - Ст. 553.

[113]Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. - № 26. - Ст.892.
[114]Питання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, яке розташоване на тимчасово окупованій території: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 226. – Електронний ресурс. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/226-2014-%D0%BF

реєстрації речових прав на нерухоме майно[115]. Вбачається, що такий підхід надасть хоча б мінімальні можливості для укладання поточних угод, але навряд чи є хорошою гарантією захисту прав на випадок, якщо АРК остаточно вийде з-під юрисдикції України.

Отже, саме Російська Федерація наразі зобов'язана забезпечувати права та свободи, гарантовані Конвенцією на території АР Крим, оскільки ця складова частина території України перебувають під фактичним контролем РФ, тобто вона перебуває під її юрисдикцією у значенні статті 1 Конвенції. Відповідно, Російська Федерація відповідальна за порушення прав і свобод громадян, що гарантовані Конвенцією на цій території.

Окремо слід розглядати порушення права власності як фізичних, так й юридичних осіб. При цьому поняття «майна» може стосуватися «існуючого майна» та активів, включаючи майнові зобов'язання, щодо яких заявник може заявити про те, що в нього існують принаймні «законні сподівання» на отримання р

е Так, міжнародними правозахисними організаціями було зафіксовано випадки перешкод у користуванні майном фізичним особам у зв'язку з неможливістю чи забороною їм органами РФ потрапити на територію АРК.

ь Крім того, на сьогодні зафіксовано часті випадки руйнування майна, зокрема житлових будинків, найманцями Російської Федерації у південно-східних областях України[117]. Зафіксовані випадки проведення кримською владою незаконних обшуківжитла, які проводились виключно серед кримських татар на основі однієї підстави – підозра у тероризмі. При цьому власників житла, у яких проводились обшуки, не повідомляли про висунуті ж

---

[115] Питання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, яке розташоване на тимчасово окупованій території: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 226. – Електронний ресурс. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/226-2014-%D0%BF

[116] КараманІ.В. Проблемні питання дотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях (м. Одеса, 4, 6, 8

[117] Додаткові рекомендації щодо звернення до Європейського суду з прав людини у зв'язку з порушенням прав осіб на окупованій території Автономної Республіки Крим та у південно-східних областях України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://minjust.gov.ua/162

проти них чи їхніх родичів обвинувачення чи про існування будь-якого розслідування, які б мали відношення до проведених обшуків. Також мало місце проведення таких обшуків за відсутності власників житлових приміщень[118].

Доволі часто виникаютьпрецеденти, коливласникам об'єктівнерухомостііземельних ділянок на території АРКнав'язуютьрішення: «Або прописуєтьсяза адресоюоб'єкта нерухомості таотримуйтеросійський паспортразомз громадянством, абоваспозбавлять прававласностінаоб'єкт нерухомостічи земельну ділянку». Значна кількість мешканцівАРКне бажають змінюватипаспортта громадянство, а громадяниУкраїни, які зареєстровані та маютьтакожу приватній власностінерухомість іземельні ділянкивінших регіонах, тим більше не мають наміру змінюватигромадянство. Ця ситуація, на жаль, й досі не знайшла правового врегулювання в законодавстві України.

Крім того, самопроголошена влада на території АРК декількома своїми актами оголосила націоналізацію майна українських підприємств, які знаходяться на території півострова. З огляду на це велика кількість юридичних осіб та, зокрема, банківських установ втратили доступ до свого майна, яке знаходиться на окупованій території, і як результат, втратили можливість отримувати прибуток з його використання. Аналогічна ситуація відбувається і в південно-східних областях України. Зокрема, були зафіксовані часті випадки захоплення членами самопроголошеної влади так званих Донецької та Луганської Народних Республік приміщень та споруд, які перебувають у державній, комунальній чи приватній власності. Таким чином, вищезазначені дії свідчать про порушення РФ своїх міжнародних зобов’язань за Протоколом 1 до Конвенції 1950 р.

Показовою у цьому відношенні є прецедентна практика ЄСПЛ. Так, у справі «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» заявники скаржилися на те, що постанова

[118] КараманІ.В. Проблемні питання дотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях (м. Одеса, 4, 6, 8

л и с т о

муніципалітету міста Стокгольм, яка дозволяла місцевій владі відчужувати за своїм бажанням практично без обмежень будь-яку власність, порушувала їхнє право власності за ст. 1 Протоколу 1. ЄСПЛ ухвалив, що хоча подібне відчуження теоретично залишало за власниками право користуватися та розпоряджатися своєю власністю, однак практично їхні можливості робити це були обмежені настільки, що застосування шведського закону справді порушувало їхнє право на вільне володіння своїм майном[119].Крім того, ЄСПЛ констатував, що вилучення власності без виплати відповідної компенсації, як правило, являє собою порушення статті 1 Протоколу 1 до Конвенції, а повна відсутність компенсації м

о На жаль, слід констатувати те, що органи державної влади України дуже ж повільно реагують на дії РФ щодо анексії території АР Крим. Й досі не є с зрозумілим механізм повернення тимчасово окупованої території АРК до юрисдикції України. Розуміючи, щосудовасистемаУкраїнинатериторії АР К Кримфактично припинила своє існування, і сьогодні длягромадян України н неіснує будь-якогошансуотримати належного правового захистна території а АРК, вважаємо за доцільне звертати увагу на прецедентну практику к Європейського судузахиступравлюдини. На нашу думку, певними взірцями щодо відстоювання прав громадян уЄСПЛв контексті захисту права власності на анексованій території єсправиКатікарідіспротиГреції,ЦомцоспротиГреції та Лоізідупроти Туреччини та інші. У зазначенихвищесправахбула вироблена практикаЄСПЛ, девідповідачемвиступаладержава, якафактичнопровелаанексію, а саме -Туреччина.Іншим, вкрай актуальним таскладним питанням єправильне формулюванняпредмету позовних вимогі приведенняцих вимогу відповідністьдо ратифікованихРФ5 травня 1998 р.Протоколів№1- 4до Конвенції про захистправлюдини і п

[119] Спорронг і Льоннрот проти Швеції: рішення Європейського Суду з прав людини від 23.09.1982, заяви №№ 7151/75 та 7152/75

[120]Case of the former king of Greece and others v. Greece: рішення Європейського Суду з прав людини від 23.11.2000 р., заява № 25701/94, § 89.

основоположнихсвобод 1950 року. Самеправильне формулювання позовних вимог євкрай важливимаспектомзахисту порушенихправвСуді.

Висновки та пропозиції. Отже, саме Російська Федерація на цей час зобов'язана забезпечувати права та свободи, гарантовані Конвенцією на території АР Крим, Луганської та Донецької областей, оскільки ці складові частини території України перебувають під фактичним контролем РФ, тобто вони перебувають під її юрисдикцією у значенні статті 1 Конвенції. Відповідно, Російська Федерація відповідальна за порушення прав і свобод громадян, що гарантовані Конвенцією на цих територіях. Разом з тим, слід мати на увазі, що наразі АРК єспірною територією, правовий статус якої визначитипрактично неможливо. З точкизоруУкраїни, в АРК має застосовуватисяукраїнське законодавство, якегарантує дотриманняізахистправавласності,атакож регулюєпроцедуруйого здійснення.

Такимчином, майнові праваукраїнськихюридичних і фізичних осіб, зареєстровані у Державному реєстрімайновихправ та/або підтвердженіналежнимиправовстановлюючимидокументами, не повинніопинитися взоні ризику. Правовласностінанерухомість,яке досізареєстровановстарихреєстрахБТІ,рекомендуєтьсящонайшвидшезареєстр уватив Державному реєстріправ. Разом з тим, слід мати на увазі, що у зв'язкуз окупацієютериторії півостроваУкраїнідовелося відключитиАРК відзагальнодержавнихреєстрів, зокрема, Державного реєстру прав. У тойжечас, зточкизоруРФАРКз моменту підписанняфедеральногоконституційногоЗакону"Про прийняттядо Російської Федерації Республіки Крим таутворення у складіРФнових суб'єктів-Республіки Крим тамістафедеральногозначення -Севастополя"(далі - федеральногозакону) стає суб'єктомРФі набуває статусуреспубліки. Отже, з моменту підписанняфедеральногозаконунатериторії півостровапочинають діятизаконодавчі та іншінормативно-правові акти РФ. Крім того, згідност.7федеральногозакону Державна РадаРеспубліки Крим таРада міністрівРеспублікиКрим маютьправоприймати законита інші нормативно-

правові акти, які повиннівідповідати КонституціїРФі федеральним законам.ЗакониУкраїнизалишаються чиннимидо 1 січня 2015року абодо прийняття відповідногонормативно-правового акта РФі/абоАРК. Правовласностінанерухомість,яке досізареєстровановстарихреєстрахБТІ,рекомендуєтьсящонайшвидшезареєструватив Державному реєстріправ. Іншимислова, такзваний "перехідний період до 01.01.2015р" вчастині застосуванняукраїнського законодавстваможе закінчитисявбудь-який момент, оскількисамопроголошенавлада в АРК уповноважена приймати нові закони, що замінюють українські нормативно-правові акти.Отже, вірогідно, що в цих законах можуть бути визначені якнові вимогидо правовстановлюючих документів, так й нові правилареалізації праваласності. Наразіактивно обговорюютьсяризикинаціоналізаціїприватної власностіна території АРК. У цьому контексті слід звернути увагуна ст.12федерального закону,відповідно до якоїнатериторії АРКдіютьдокументи, які підтверджують правовласності таправокористування. Стаття235Цивільного кодексу РФ[121]встановлюєпідстави для припиненняправаласності,середяких значитьсянаціоналізація, яка виробляється напідставі законуз відшкодуваннямвартості цього майната інших збитківупорядку, встановленому статтею306цього Кодексу. Стаття306Цивільного кодексу РФ встановлює, щоуразі націоналізаціївласності,збитки,завдані власникові, у тому числі вартість майна, відшкодовуютьсядержавою.

Такимчином, у разінаціоналізаціїприватної власностінатериторії АРКРФзобов'язанавідшкодувати власниковізаподіянізбитки,втому числі йповну вартістьмайна. Більш того, якщорозцінюватипівострів якчастинуіноземної держави, то всянерухомістьукраїнськихгромадян на цій територіїнабуваєстатусінвестицій,наякупоширюється діяУгоди між КабінетомМіністрів України та УрядомРФпро заохоченнята взаємний захист

[121]Цивільний кодекс РФ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.consultant.ru/popular/gkrf1/

інвестиційвід 27 листопада1998 року (далі – Угода)[122].Згідноіз ст.5 Угодиінвестиціїінатериторіїдоговірнихдержав неможуть бутинаціоналізовані/експропрійовані, крім випадків суспільної необхідності з негайною виплатою адекватної та ефективної компенсації. При цьому розмір такої компенсації повинен відповідати ринковим цінам інвестицій. Таким чином, слід констатувати, що спір щодо захисту майнових прав фізичних, юридичних осіб та власності України, що знаходиться на території анексованого Криму,має вирішуватися саме на міжнародному рівні, а саме в Європейському Суді з прав людини.

Список використаних джерел:

1. В Страсбурзькому суді вже більше 160 справ щодо Донбасу та Криму – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/26/7028175/
2. Додаткові рекомендації щодо звернення до Європейського суду з прав людини у зв'язку з порушенням прав осіб на окупованій території Автономної Республіки Крим та південно-східних областях України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minjust.gov.ua/162
3. Жизнь в условиях оккупации: мнения юристов – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forbes.ua/business/1367783-zhizn-v-usloviyah-okkupacii-mneniya-yuristov
4. Защита недвижимости в АР Крим – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: colares.kiev.ua/lang/ru/2014/04/15/crimea
5. Караман І.В. Проблемні питання дотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях м. Одеса, 4, 6, 8 листопада 2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *unba.org.ua/.../2014.11.3-8-osce-odesa-present*
6. Конституція України //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. - № 30. - Ст. 141.
7. Питання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, яке розташоване на тимчасово окупованій території: Постанова Кабінету Міністрів України № 226 від 02 липня 2014 року //Офіційний вісник України від 15 липня 2014 року. - № 54.
8. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 р.// Відомості Верховної Ради України(ВВР). 2004 р. - № 51. - Ст. 553.
9. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. // Голос України від 21.11.2014. - №225.
10. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. - № 26. - Ст.892.
11. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 4 листопада 1950 //Офіційний вісник України 1998 р., № 13, - № 32 від 23.08.2006. – С. 270.

[122] Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій: Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації від 27.11.1998 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_101

12. Про прикордонний контроль: Закон України від 5 листопада 2009р. //Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010. - № 6. - Ст. 46.
13. Цивільний кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15
14. Что будет с частной собственностью в Крыму? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://finance.liga.net/personal/2014/3/25/opinion/37947.htm
15. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій: Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації від 27.11.1998 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_101

Шелудченкова А.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Київського міжнародного університету

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

У статті аналізуються деякі проблемні питання міжнародно-правового захисту прав дітей під час збройних конфліктів міжнародного та не міжнародного характеру. Окрема увага приділяється аналізу положень Додаткових протоколів 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв збройних конфліктів 1944 р. та Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, 2000 р.

Ключові слова: *міжнародне гуманітарне право, цивільне населення, захист прав дітей, міжнародний та неміжнародний збройний конфлікт тощо.*

В статье анализируются проблемные вопросы международно-правовой защиты прав детей во время вооруженных конфликтов международного и немеждународного характера. Отдельное внимание уделяется анализу Дополнительных протоколов 1977 г к Женевским конвенциям о защите жертв вооруженных конфликтов 1944 г., а также Факультативного протокола к Конвенции ООН о правах ребенка относительно участия детей в вооруженных конфликтах 2000 г.

Ключевые слова*: международное гуманитарное право, гражданское население, защита прав детей, международный и немеждународный вооруженный конфликт и др.*

This article analyzes some topical issues of international and legal children's rights protection during armed conflicts of international and non-international character. Special attention is paid to the analysis of the provisions of the Additional protocols as of 1977 to the Geneva conventions on the protection of victims of war as of 1949 and Optional Protocol to the Convention on the rights of the child on the involvement of children in armed conflicts as of 2000.

Key words: *international humanitarian law, civilians, children's rights protection, international and non-international armed conflict etc.*

Постановка проблеми. Переживаючи всі жахи збройного конфлікту, тисячі дітей стають вимушеними свідками актів жорстокості. Багатьох з них

примушують до військової служби або попросту вбивають. Війна - це повсякденна реальність для мільйонів дітей. Вони гинуть, стають інвалідами або сиротами під час громадянських і партизанських воєн, а також етнічних чисток. Вони стають біженцями або переміщеними особами, часто розлучаються зі своїми родинами. Багато хто помирає або страждають від голоду, недоїдання, відсутність медичної допомоги. Багато отримують психічні травми, стаючи свідками жорстоких вбивств і насильства, постійно відчуваючи страх і переживаючи тяготи.

Проблема дотримання першочергових прав дитини, таких як право на медичне обслуговування і забезпечення водою і продовольством особливо актуальна у воєнний час. Міжнародний комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ_ неодноразово підкреслював необхідність звернути особливу увагу на положення малолітніх солдатів і дітей, які утримуються в полоні. Ще одним важливим завданням є відновлення сімейних зв'язків, зруйнованих під час війни. Як відомо, норми міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) регламентують поведінку воюючих сторін по відношенню до цієї незахищеної категорії цивільного населення.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Міжнародно-правові питання, що стосуються застосування норм МГП та права прав людини протягом багатьох років досліджуються українськими та зарубіжними фахівцями у галузі міжнародного права. Вбачається, що особливо слід відзначити праці таких юристів-міжнародників, як: В.М. Репецького, В.М. Лисика, В.Ю. Калугіна, О.П.Мірошниченко, Є.М.Цибуленка, Л.Д.Тимченка, Ю.М. Колосова, І.М.Жаровської та ін. З огляду на значну кількість науковців, які займаються дослідженнями у цій сфері, вважаємо за необхідне консолідувати доктринальні та нормативні матеріали і спробуватибільш детальніше розглянути актуальні проблеми МГП в контексті захисту прав дитини.

Метою статті є дослідити систему міжнародно-правового регулювання захисту прав дітей під час збройних конфліктів та виявити проблемні питання

у реалізації захисту прав дітей на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях.

Виклад основного матеріалу. МГП надає дітям захист від військової служби, включає в себе вимогу возз'єднання роз'єднаних членів сімей і допомагає повернути дітям дитинство. У все більшій мірі основним об'єктом для нападів озброєних сторін стають саме ті самі місця, які повинні забезпечувати безпечний притулок для дітей - їх школи та лікарні. Систематичні цілеспрямовані напади на школярів, вчителів і шкільні будівлі в ряді конфліктних ситуацій посилилися, що вимагає підвищеної уваги і прийняття заходів з боку міжнародного співтовариства.

У багатьох ситуаціях сторони конфлікту систематично відмовляють гуманітарним установам у доступі на територію під їх контролем, що має нищівні наслідки для цивільного населення і особливо для дітей. Все частіше ми стикаємося з випадками затримання дітей за їх ймовірний зв'язок з озброєними групами з порушенням міжнародних стандартів. Є ознаки того, що торгівля дітьми в зонах конфліктів і за їх межами починає набувати транснаціональний характер і стає однією з ланок складної міжнародної злочинної мережі. Такі мережі найчастіше сприяють розпалюванню конфліктів забезпеченням шляхів для використання природних ресурсів, таких, як алмази ліс, для покупки саме тих засобів і знарядь війни, які ведуть до ще більшого порушення прав дітей в ході конфліктів і їх участі в них.

Важливим фактором, що сприяє вербуванню дітей як солдатів, є широка доступність незаконної стрілецької зброї та легких озброєнь в районах конфліктів. Як частина цивільного населення діти підпадають під дію всіх норм міжнародного гуманітарного права. Завдяки цьому вони, зокрема, знаходяться під дією принципу гуманного поводження з людьми,–повага до життя, фізичну і психічну недоторканність, а також заборона примусів, тілесних покарань, тортур і репресалій. МГП передбачає широкий спектр заходів по захисту дітей.

У випадку збройного конфлікту – міжнародного чи неміжнародного – діти користуються загальним захистом, що надається цивільним особам, що не беруть участі у військових діях. Цивільним особам, які не є комбатантами, гарантується гуманне поводження. Як відомо, МГП передбачає загальний захист дітей як осіб, що не беруть участі у воєнних діях, і особливий захист – як найбільш вразливих осіб. Більш того, під захист потрапляють діти, які беруть участь у військових діях. Додаткові протоколи, Конвенція про права дитини 1989 р. і Факультативний протокол 2000 р. встановлюють обмеження на участь дітей у воєнних діях.

У випадку міжнародного збройного конфлікту діти, як й інші цивільні особи, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, перебувають під заступництвом ЖК IV про захист цивільних осіб і ДП I. На них поширюються основні гарантії, що надаються цими договорами, в тому числі право на життя, заборона примусу, тілесних покарань, тортур, колективних покарань і репресалій (РК IV, ст. 27-34; ДП I, ст. 75), а також норми ДП I, що стосуються ведення воєнних дій, у тому числі принцип проведення відмінності між цивільними особами і комбатантами і заборона перетворювати цивільних осіб на об'єкт нападу (ст. 48 і 51).У разі НМЗК на дітей також поширюються основні гарантії, передбачені для осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях (ст. 3, загальна для чотирьох ЖК, і ДП II, ст. 4). Крім цього, вони знаходяться під захистом принципу, згідно з яким забороняються акти насильства і погроз насильством, які мають головною метою тероризувати цивільне населення. Порушення цієї норми під час збройного конфлікту є злочином у багатьох державах (Стаття 13 (2) Додаткового протоколу II).

ЖК IV гарантує дітям особливе ставлення, однак принцип особливого захисту встановлюється ДП I, зокрема: «Діти користуються особливою повагою і їм забезпечується захист від будь-якого виду непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, надають їм захист і допомогу, що їм необхідні з огляду на їх вік або з якоїсь іншої причини» (ст. 77). Цей

принцип застосовується і до неміжнародного збройного конфлікту (ДП II, ст. 4 (3)).

МГП виділяє різні групи дітей за віковим критерієм: від 15 до 18 років, діти до 15 років, 12-ти- і 7 – літні діти, новонароджені прирівнюються до хворих і поранених (ст. 8 ДП I). Осіб до 18 років не можна примушувати до робіт на окупованій території (IV ЖК, ст.51), Держава-окупант ні в якому разі не повинна змінювати громадянство дітей, зараховувати їх у залежних від неї формування або організації і піддавати їх будь-якій участі в військових операціях (IV ЖК ст. 50, 51). Дітям забезпечене таке ж сприятливе поводження з боку конфліктуючої держави, на території якої вони виявилися, як і зі своїми громадянами (IV ЖК ст.38).

Гарантовані преференційні заходи щодо харчування, медичного догляду та захисту, прийняті до окупації (IV Женевська конвенція, ст. 50), додаткове харчування для інтернованих дітей відповідно до їх фізіологічними потребами (IV Женевська конвенція, ст. 89). Діти до п'ятнадцяти років та діти до семи років, разом з матерями, мають право перебувати в санітарних зонах і зонах безпеки, у разі їх створення. Держава, під владою якої опинилися такі особи повинна надати їм необхідну медичну допомогу. Договірні сторони забезпечують вільний пропуск усіх посилок з медичними і санітарними матеріалами, а також предметами, необхідних для релігійних культів, призначених тільки для цивільного населення (IV Женевська конвенція, ст.23). Щодо посилок, призначених для дітей молодше п’ятнадцяти років і породіль, допускається вільний пропуск необхідних продуктів харчування, носильних речей, зміцнювальних засобів.

В умовах військових дій, повинні вживатися всі зусилля для збереження цілісності сім’ї, недопущення її роз'єднання. Ст.26 IV Женевської конвенції передбачає, що кожна з сторін зобов'язується полегшувати розшук, який виготовляється членами розрізнених сімей з метою встановлення зв'язку один з одним, сприяти їх з'єднанню. Так, у ст. 74 ДП I і в ст. 4 ДП II зазначено, що, у випадку збройного конфлікту, як міжнародного, так і неміжнародного

характеру, держави повинні вжити всіх можливих заходів по возз'єднанню розлучених сімей.

Робота гуманітарних організацій сприяє вирішенню цього завдання, їх діяльність заохочується. У разі інтернування члени однієї сім'ї повинні міститися разом і, по можливості, в одному приміщенні і жити окремо від інших інтернованих, їм також мають бути надані необхідні можливості для того, щоб вести сімейне життя. Виняток ставляться випадки, коли робота або здоров'я або обставини, пов'язані з кримінальною та дисциплінарною відповідальністю зроблять розлуку необхідною. Інтерновані можуть зажадати, щоб їх діти, що залишилися на волі без батьківського піклування, були інтерновані разом з ними.

«Безпритульники» залишаються без будь-якого нагляду і підтримки. У такому стані вони представляють легку здобич для вербування, спокушання і продажу. Стаття 24 IV ЖК містить важливе положення про неприпустимість безпритульного стану дітей. І тому, сторони, що перебувають у конфлікті, будуть вживати необхідних заходів, щоб діти до 15 років, осиротілі або розлучені зі своїми сім'ями в результаті війни, не залишилися на самоті з собою. За всіх обставин сторони зобов'язуються полегшити їх стан, виконання релігійних обов'язків і займатися їх вихованням, якщо це можливо, в особі представників тих же культурних традицій. За згодою держави-покровительки, якщо така є, буде здійснено прийом цих дітей на її територію, з урахуванням перерахованих вище обов'язків. Крім того, конфліктуючі сторони вживатимуть заходів встановлення особи всіх дітей
віком до 12 років шляхом носіння розпізнавального медальйона або іншим способом.

Підтримання культурного середовища дитини ставиться в обов'язок державам-учасницям Конвенції 1989 про права дитини, навіть у разі військової агресії по відношенню один до одного. У ст.14 п.1. цієї Конвенції проголошується право дитини на свободу думки, совісті і релігії, а в ст. 28 визнається право дитини на освіту. МГП розвиває ці положення. Так,

окупуюча держава повинна за допомогою національних і місцевих властей сприяти установам, яким доручено піклування і виховання дітей, для того, щоб їх робота проходила успішно.

Держава-окупант повинна вжити всі необхідні заходи, встановлення особи дітей та реєстрації їх спорідненої зв'язків. У разі, якщо місцеві установи не будуть в змозі справлятися зі своїми функціями за змістом і навчанню дітей-сиріт або дітей розлучених зі своїми батьками внаслідок війни, то окупуюча держава повинна взяти ці функції на себе, за умови, якщо ці діти не можуть бути забезпечені турботою родичів або друзів. Навчання повинно проводитися по можливості особами їх національності, мови і релігії.

Держава-окупант не повинна ускладнювати застосування преференційних заходів щодо харчування, медичного догляду та захисту від дії війни, застосовувані до дітей до 15 років, вагітним жінкам і матерям з дітьми до 7-річного віку (ст. 50 IV ЖК). У разі інтернування, держава, у владі якої опинилися діти, заохочує їх інтелектуальну, просвітницьку та спортивну діяльність. Повинно бути забезпечено навчання та дітей і підлітків, так, щоб вони змогли відвідувати школи або всередині місць інтернування, або за їх межами. Дітям та підліткам будуть відведені спеціальні ділянки для заняття спортом і спортивними іграми на відкритому повітрі (IV Женевська Конвенція, ст. 94).

Гуманне поводження у період неміжнародного збройного конфлікту у ст. 4 ДП II передбачає отримання дітьми освіти, включаючи релігійну, відповідно до побажань їхніх батьків та інших законних представників. У ч. 2 статті 28 Декларації ООН про права дитини йдеться про підтримання шкільної дисципліни за допомогою методів, які відображають повагу людської гідності дитини, а дітям-жертвам збройних конфліктів повинна бути надана додаткова психологічна підтримка і дбайливе ставлення. Всі вищезазначені обов’язки поширюються і на державу, яка приймає евакуйованих дітей.

Евакуація розглядається як небажане переміщення дітей з їх природного оточення, за винятком випадків, коли вона необхідна для збереження життя і

здоров'я населення. Якщо евакуацію проводить іноземна держава, то необхідно письмова згоди батьків та інших законних представників, або осіб, які несуть головну відповідальність за опіку над дітьми (ст.17 IV ЖК) і в ст. 78 ДП I передбачено, що в інших випадках сторонам, що перебувають у конфлікті, дозволено евакуювати тільки своїх громадян. З метою полегшення повернення до своєї держави, влада здійснює евакуацію і по можливості, власті приймаючої сторони заповнюють на кожну дитину картку з фотографією, яку вони надсилають у Центральне агентство МКЧХ. В умовах не міжнародного збройного конфлікту тимчасова евакуація дітей в безпечний район всередині держави здійснюється при супроводі батьків та інших осіб, відповідальних за їх безпеку і добробут (стаття 4 ДП II).

Проблема захисту дітей у період збройних конфліктів має міжнародний характер і вимагає спільних шляхів вирішення. Так, у період з 1993р. в ході збройних конфліктів 2 млн. дітей загинуло, 6 млн. залишилися бездомними, 12 млн. отримали поранення або залишилися інвалідами. Крім того, близько 300 тисяч дітей та підлітків беруть участь в бойових діях або служать у військових і напіввійськових формуваннях. Вони перебувають під рушницею, як мінімум, в 50 країнах світу. Дітей-солдатів використовують 40% озброєних формувань світу, діти брали участь у 75% всіх збройних конфліктів за останні п’ять років. Їх середній вік – 12 років.

За останніми даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) діти стають жертвами збройних конфліктів в Афганістані, Іраку, в багатьох районах Сомалі. Також зафіксовані акти тероризму в Пакистані, в яких постраждали діти. Шокуючим явищем стала тритижнева ізраїльська військова операція, що почалася 27 грудня 2008р., в ході якої було вбито 1,300 жителів Гази, 5300 осіб отримали поранення. Близько третини всіх жертв – діти. Статистичні факти засвідчують на скільки гостро військові дії зачіпають долю дітей.

Додаткові протоколи I і II 1977 р. стали першими міжнародними договорами, в яких регулюються такі ситуації. Так, ДП I зобов'язує держави вживати всіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли

п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях. ДП I чітко забороняє їх вербування в збройні сили і рекомендує державам-учасницям при вербуванні з числа осіб, які досягли п'ятнадцятирічного віку, і яким ще не виповнилося вісімнадцяти років, віддавати перевагу особам більш старшого віку (ст. 77). ДП II пішов ще далі, заборонивши як вербування дітей, які не досягли 15 років, в збройні сили, так і їх участь – безпосереднє або опосередковане –у військових діях (ст. 4 (3) (c)).

Незважаючи на вищезазначені норми, за дітьми, які беруть безпосередню участь у міжнародних збройних конфліктах, визнається статус комбатанта і, в разі захоплення, статус військовополоненого, передбачений ЖК III. Згідно з Додатковими протоколами діти-комбатанти, які не досягли 15 років, мають право на більш сприятливе ставлення, оскільки вони продовжують користуватися особливим захистом, що надається дітям міжнародним гуманітарним правом (ДП I, с. 77 (3); ДП II, ст. 4 (3) (d)).

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, прийнятий 25 травня 2000 р., в цілому посилює захист дітей під час збройних конфліктів. Так, відповідно до статті 1 Факультативного протоколу держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для того, щоб особи із складу їх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях. Не допускається обов'язковий призов до збройних сил осіб, які не досягли 18-річного віку (ст. 2). Держави-учасниці підвищують мінімальний вік добровільного призову осіб до їхніх національних збройних сил, встановлюючи його на рівні вище 15 років. Це правило не поширюється на військові навчальні заклади (ст. 3).

Збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати (як на примусовій, так і на добровільній основі) або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку. Державам слід вжити законодавчі заходи по забороні подібної практики і криміналізувати її (ст. 4).

Висновки та пропозиції. Отже, МГП чітко регламентує необхідність захисту прав дітей під час збройного конфлікту, але незважаючи на це, забезпечити захист дітей в ситуаціях насильства вдається не завжди.МКЧХ прагне забезпечити повагу прав дітей та їх людської гідності, представляючи їм допомогу. Крім участі дітей у збройних конфліктах в цьому зв'язку насущними є й інші проблеми: возз'єднання дітей з батьками в результаті збройного конфлікту. МКЧХ здійснює розшук рідних та близьких дітей, що проживають у різних країнах світу. МКЧХ реєструє дитину і намагається знайти його родичів. МКЧХ виявляє безпритульних дітей, де б вони не знаходилися, і стежить за їхньою долею.

МКЧХ докладає всіх можливих зусиль, домагаючись того, щоб власті, які утримують дітей під вартою, враховували практичні потреби і права дітей. Так, наприклад, якщо дитина, не досягла віку кримінальної відповідальності, МКЧХ домагається його звільнення.

МКЧХ також втручається в ситуацію, якщо дитині виносять смертний вирок або якщо дитина довгий час незаконно утримується під вартою. Поряд з цим, діти не повинні міститися разом з дорослими, за винятком будь-яких надзвичайних випадків, коли це слугує інтересам дітей.

Діти також повинні мати безперешкодний доступ до продовольства, води, медичної допомоги, послуг освіти і т.ін. У ситуації участі дітей у збройних конфліктах відповідальність несе, власне, держава. Нині гостро постала також проблема незаконних військових формувань, які займаються тим, що крадуть дітей для участі у збройних конфліктах. Вбачається, що у таких ситуаціях потрібно вживати всіх можливих заходів для того, щоб перемістити цивільне населення від таких місць.

Нормами МГП передбачається, що як тільки дитина потрапляє в армію, вона стає військовослужбовцем, а це означає, що вона може законно вбивати і бути убитою. На нашу думку, у цьому є серйозне упущення, неповнолітня особа не повиннамати статус комбатанта.

Список використаних джерел:

1. Базов В. П. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права // Воєнні аспекти міжнародного права / В.П. Базов та ін.; за ред. В. Б. Толубка. – К.: Азимут-Україна, 2004. – С. 204-222.
2. Баймуратов М. А. Международное публичное право: Учебник. – К.: Истина, 2004. – 552 с.
3. Буткевич В. Г. Международное сотрудничество государств в области прав человека. - К., 1987.
4. Гусейнов Л.Г. Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини [Текст] : Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.11 / Гусейнов Латіф Гусейн огли ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. - К., 2000. - 36 с.
5. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право: Навчальний посібник. - Стер. Вид. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 640 с.
6. Калугин В. Ю. Курс международного гуманітарного права/ В. Ю. Калугин. – Минск: Тесей, 2006. – 496 с.
7. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. – М.: Международ, отношения, 1995.
8. Манов Б. Г. ООН и содействие осуществлению соглашений о правах человека. – М.: „Наука”, 1986. – 111 с.
9. Мовчан Л. П. Международное сотрудничество государств в области прав человека. – К.: Наукова думка, 1987. – 264 с.
10. Неліп М.І., Мережко О.О. Силовий захист прав людини: питання легітимності в сучасному міжнародному праві: навч. посіб. - 2-е вид. - К. : Наук. думка, 1999. - 191 с.
11. Основные положения Женевских конвенций и Дополнительных протоколов к ним. – 3-е изд., без изм. – М.: Международный Комитет Красного Креста, 2003. – 96 с.
12. Полторак А.И., Савинский Л.И. Вооруженные конфликты и международное право. – М., 540 с.
13. Права человека: Сборник международных договоров / Управление Верховного комиссара ООН по правах человека. – Нью-Йорк и Женева, 2002. – 1032 с.
14. Проти катувань. Міжнародні механізми запобігання катуванням та жорстокому поводженню / Харківська правозахисна група. – Харків: Фоліо, 2002. – 192 с.
15. Репецький В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право: Підручник. – К.: Знання, 2007. – 467 с.
16. Тимченко Л.Д. Международное право. Учебник. – Харьков: Консум; Университет внутренних дел, 2004. – 528 с.

Фетісова І.,
студентки магістратури
Інституту міжнародних відносин
відділення міжнародне право

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ, МІСЯЦЯ ТА ІНШИХ НЕБЕСНИХ ТІЛ

У статті досліджуються актуальні питання міжнародно-правової охорони космічного простору, Місяцю та інших небесних тіл.

Ключові слова: *космічне право, міжнародне космічне право, космічний простір, міжнародно-правова охорона та ін.*

Фетисова И. Международно-правовая охрана космического пространства, Луны и иных небесных тел.

В статье исследуются акутальные вопросы международно-правовой охраны космического простарнства, Луны и иных небесних тел..

В статье освещены понятие международного космического права, его роль в международной деятельности, а также проанализирована правовая база зарубежных стран.

Ключевые слова: *космическое право, международное космическое право, космическое пространство, международно-правовая охрана и др.*

It's illustrated the concept of international space law and its role in international activities in the article.,

Keywords: *space law, international space law, space, international legal protection and etc.*

Постановка проблеми. Освоєння космосу як історичний стрибок у науці і техніці людства в XX та XXI століттях сильно впливає на всі напрямки життя людства. Якщо колишня науково-технічна революція, яка принесла негативний вплив на навколишнє середовище, була обмежена, то в космічну еру такий вплив безмежний. Освоєння космосу принесе людству в перспективі умови для покращення людського життя. Але існує проблема охорони середовища в процесі здійснення суверенних прав держав у космосі. Проблема не обмежена межами Землі та її атмосфери, але поширюється в космічний простір. У зв'язку з цим рамки міжнародно-правового регулювання охорони навколишнього середовища теж поширюється на космічний простір, відповідні об'єкти охоплюють Землю, повітряний простір і космічний простір. Зважаючи на це, проблема здійснення суверенних прав державами у космосі стає дедалі актуальнішою.

Метою цієї статті є проведення комплексного аналізу юридичної природи і правового режиму космічного простору і небесних тіл в сучасному міжнародному космічному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняно значним внеском до розвитку міжнародного космічного права є фундаментальні дослідження науковців як радянського, так і сучасного періодів, а саме: С.С. Алексєєва, С.В. Бобровник, С.Н. Братуся, В.Г. Буткевича, Е.Г. Василевської, В.С. Верещетина, В.С. Вещунова, В.Н. Денисова, А.І. Дмитрієва, Г.П. Жукова, Г.П. Задорожнього, О.В. Зайчука, Р.А. Калюжного,М.І. Козюбри, Ю.М. Колосова, Н.Р. Малишевої, Ф. Нозарі, Н.М. Оніщенко, О.С. Пірадова, С.В. Полєніної, П.М. Рабіновича, В.К. Райхера, О.І. Рудєва, О.Ф. Скакун, Н.М. Ульянової, Ю.С. Шемшученка, Л.С. Явіча, О.В. Яковенка, Ц.А. Ямпольської та інших.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правова база регулювання космічної діяльності сформувалася в 60-70-х роках ХХ ст., тобто в період, коли екологічна проблема ще не набула сучасної гостроти. З цим пов’язана відсутність системного регулювання на міжнародно-правовому рівні екологічних питань у процесі дослідження й використання космічного простору.

Населення та довкілля Землі під загрозою негативного впливу від результатів космічної діяльності. Це по-перше, космічні апарати соціально-економічного, наукового та іншого призначення на орбіті, по-друге, ракетно-космічна промисловість, що охоплює всі стадії розробки космічної техніки та космічних технологій (науково-дослідні інститути, конструкторські бюро, експериментальна, випробувальна база, науково-виробничі об’єднання), по-третє, наземна космічна інфраструктура, що охоплює космодроми, командно-вимірювальні комплекси, центри та пункти управління, центри та пункти прийому та обробки інформації, райони приземлення (падіння) відпрацьованих космічних об’єктів чи їх елементів, а також полігони посадки пілотованих кораблів, центри підготовки космонавтів, медико-біологічне забезпечення тощо [8, с. 120].

Що стосується впливу космічної діяльності на населення та довкілля Землі, то в правовому плані його слід розглядати в загальному контексті національного та міжнародного екологічного права, всі норми якого поширюються на космічну діяльність і регламентують наслідки заподіяння екологічної шкоди чи реальну можливість її заподіяння.

Космічна діяльність може розглядатись як вид господарської діяльності, на який поширюються всі процедури щодо врахування екологічних вимог, передбачені законодавством України. Це і моніторинг навколишнього природного середовища, ведення обліку, екологічне лімітування, екологічна експертиза, екологічне нормування та стандартизація, екологічне ліцензування, державний, громадський та виробничий екологічний контроль, застосування заходів юридичної відповідальності до порушників екологічних вимог у процесі здійснення космічної діяльності.

Щодо врахування екологічних наслідків запланованої космічної діяльності, законодавство України містить єдину спеціальну норму. Це норма ст. 49 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», якою передбачені особливі умови регулювання безпеки космічних апаратів з ядерними установками та джерелами іонізуючого випромінювання на борту. Під час проектування, будівництва та експлуатації таких апаратів мають враховуватись їх можливі аварії, при цьому радіаційний вплив на людей і навколишнє природне середовище не повинен перевищувати меж, встановлених нормами, правилами і стандартами з ядерної та радіаційної безпеки [3, с. 130].

Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (1991), ратифікована ЗУ «Про ратифікацію конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті» від 19 березня 1999 року є важливою для еколого-космічної сфери. Певні види запланованої космічної діяльності (передусім діяльність із запусків) обов’язково мають проходити процедури попередньої оцінки впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті.

Ні в міжнародному, ні в національному праві космічних держав, у тому числі України, фактично немає спеціальних правових норм щодо обмеження впливу шкідливих екологічних факторів на організм космонавтів [9, с. 244].

Найбільш суттєвим і специфічним шкідливим фактором, який впливає на космонавтів, є невагомість, що комплексно впливає на всі органи та функції живих організмів. Не досить ефективним поки що є захист у космосі від такого фактору, як радіація, особливо від галактичного випромінювання, не пов'язаного з впливом ядерних джерел енергії, що використовуються в космічних апаратах.

Під час космічних польотів космонавти зазнають і мікробіологічної небезпеки, а також дії токсикантів на борту замкнених систем, порогові дози яких зараз є невизначеними.

Дуже важливе значення має охорона навколоземного простору від шкідливих впливів, зокрема ядерних джерел енергії. Відповідно до Договору про космос 1967 р., держави-учасниці взяли на себе зобов'язання не виводити на орбіту навколо Землі ніякі об'єкти з ядерною зброєю чи іншими видами зброї масового знищення, не встановлювати такої зброї на небесних тілах і не розміщувати такої зброї в космічному просторі іншим чином. Відповідна норма встановлена з метою запобігання мілітаризації космосу, але водночас і для запобігання його забрудненню, насамперед найбільш шкідливому серед них – радіаційному.

Вимога запобігання радіаційному забрудненню космосу відображена в Резолюції 47/6 Принципи, що стосуються використання ядерних джерел енергії у космічному просторі, схваленої Генеральною Асамблеєю ООН 15 грудня 1992 року. Цим документом було, зокрема, визнано, що використання ядерних джерел енергії в космічній діяльності має базуватися на ретельній оцінці безпеки, включаючи вірогідний аналіз ризику впливу шкідливого випромінювання або радіоактивних речовин на населення Землі в результаті можливих аварій [5, с. 244].

Принцип 3 документа встановлює основні засади і критерії безпечного використання ядерних джерел. Від держав-учасниць космічної діяльності вимагається насамперед зведення до мінімуму кількості радіоактивних матеріалів у космосі, обмеження їх тими космічними польотами, які не можуть здійснюватися в розумний спосіб з використанням неядерних джерел енергії. Йдеться передусім про польоти в далекий космос, де компактність ядерних джерел, тривалість терміну їх використання, можливість здійснення енергоживлення апаратури космічного апарату не пов'язані з живленням пускової установки космічного об'єкта. Ці та деякі інші характеристики роблять ядерні джерела енергії незамінними в процесі космічної діяльності.

Принципами встановлено, що ядерні реактори в космосі можуть використовуватися в трьох можливих випадках: а) при здійсненні міжпланетних польотів; б) на досить високих орбітах (тобто на орбітах, тривалість перебування на яких достатньо велика, а ризик для нинішніх і наступних космічних польотів і вірогідність зіткнення з іншими космічними об'єктами зводяться до мінімуму); в) на низьких навколоземних орбітах, якщо після виконання робочої частини польоту вони зберігаються на досить високих орбітах. Слід зазначити в зв'язку з цим, що Україна ніколи не використовувала і в найближчому майбутньому не має намірів використовувати ядерні джерела на своїх космічних апаратах. Водночас наша держава визнає доцільність, а в певних випадках і незамінність таких джерел для виконання космічних польотів у далекий космос [10, с. 154].

Встановлюючи режим космічного простору та небесних тіл, міжнародне право, тим не менше не містить загальновизнаного визначення цих територій. Основною причиною такої невизначеності є відсутність у праві чіткого розрізнення між космосом і повітряним простором, який визнається територією держави. У міжнародно-правовій практиці низки держав і в доктрині космос нерідко визначають як простір, що знаходиться за межами повітряної сфери Землі, режим якого визначає міжнародне право. У космосі інколи виділяють простори, що мають особливості з погляду їхнього

використання: ближній космос, дальній космос, геостаціонарну орбіту. Небесними тілами слід вважати будь-які космічні тіла, що мають природне походження.

Основним міжнародно-правовим актом, що визначає режим дослідження та використання космічного простору та небесних тіл, є Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 1967 р. Він встановлює, що «дослідження та використання космічного простору, включно з Місяцем та іншими небесними тілами, здійснюється на благо та в інтересах всіх країн, незалежно від ступеня їхнього економічного або наукового розвитку, та є надбанням всього людства». Ніяка ділянка космічного простору, включно з небесними тілами, не підлягає національному привласненню ні шляхом проголошення на них суверенітету, ні шляхом використання або окупації, ні будь-якими іншими способами (ст. 2), а дослідження космічного простору слід проводити відповідно до міжнародного права, включно зі Статутом ООН (ст. 3).

Важливою є норма ст. 4 Договору про космос 1967 р. про заборону розміщення зброї масового знищення. Тим самим космічний простір і небесні тіла проголошені частково демілітаризованою зоною, включно з без'ядерним статусом. В космосі також заборонено проводити будь-які випробування ядерної зброї [6, с. 224].

Місяць та інші небесні тіла є демілітаризованими та нейтралізованими територіями, що забороняє будь-яке їх військове використання. Відповідно до Договору про космос 1967 р. вони можуть бути використані виключно в мирних цілях. Однак це не виключає права держави включати військовослужбовців у склад екіпажу космічного об'єкта (ст. 4) та їхнього права робити посадку на небесні тіла [12].

Вивчення та дослідження космічного простору і небесних тіл має відбуватися в такий способом, щоб уникати їх шкідливого забруднення, а також несприятливих змін земного середовища. У дійсності ця норма поки

важко реалізується та є скоріше побажанням. Пріоритети засвоєння космосу навряд чи будуть поставлені в залежність від екологічних недоліків існуючих технологій.

Спроба розвинути й уточнити деякі положення Договору про космос 1967 р. була зроблена в Угоді про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. Зокрема, угода поширює на Місяць і небесні тіла режим «загального надбання людства» та приписує, щоб розробка природних ресурсів була тут підпорядкована спеціальному міжнародно-правовому режиму [13].

Усе це зайвий раз підтверджує, що міжнародне космічне право в частині визначення режиму космосу та небесних тіл значною мірою перебуває в області бажаного, оскільки область дійсного залишається поки що поза межами досяжності людства [5, с. 290].

У процесі інтенсивної діяльності з освоєння космічного простору усе частіше зіштовхуються інтереси держав, що об’єктивно утруднює міжнародно-правове регулювання різних аспектів використання міжнародного космічного простору.

До таких видів діяльності належать:

- вивчення проблем охорони біосфери Землі;
- безпосереднє телевізійне віщання з космічних супутників;
- дистанційне зондування землі з використанням супутників;
- міжнародний контракт із використанням космічних засобів;
- геостаціонарна орбіта;
- використання в космосі ядерних джерел енергії;
- медичні та біологічні дослідження і спостереження;
- вивчення ресурсів інших планет із метою вивчення можливостей їхньої експлуатації;
- космічна метеорологія та ін. [2, с. 155].

Відповідно до Угоди про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 12 грудня 1979 р., держава, у регістр якої записаний об’єкт, запущений у

космічний простір, зберігає юрисдикцію (владні правомочності) стосовно таких об'єктів, включаючи їхній екіпаж, під час перебування в космічному просторі. Тому реєстрація космічних об'єктів набуває дуже суттєвого значення [4, с. 540].

Генеральний секретар ООН, у свою чергу, веде реєстр, у який заноситься інформація, надана державою, що запускає об'єкт.

В Угоді про діяльність держав на Місяці й інших небесних тілах 1979 року міститься важливі положення, що стосуються принципів космічної діяльності держав відповідно до Договору 1967 року. Угода оголошує небесні тіла та їхні природні ресурси «спільною спадщиною людства» і передбачає необхідність установити спеціальний режим експлуатації природних ресурсів Місяця й інших небесних тіл, коли «буде очевидним, що така експлуатація стане можливою найближчим часом».

Дана угода також передбачає, що поверхня або надра Місяця, а також ділянки його поверхні або надр чи природні ресурси там, де вони знаходяться, не можуть бути власністю якоїсь держави, міжнародної міжурядової або неурядової організації або неурядової установи або будь-якої фізичної особи. Розміщення на поверхні Місяця або в її надрах персоналу, космічних апаратів, устаткування, установок, станцій і споруд, включаючи конструкції, нерозривно пов'язані з його поверхнею або надрами, не створює права власності на поверхню або надра Місяця або його ділянки.

Угодою також передбачається, що держави мають право при проведенні наукових досліджень збирати на Місяці й інших небесних тілах зразки мінеральних та інших речовин і вивозити їх відтіля. Такі зразки залишаються в розпорядженні тих держав, що забезпечили їхній збір, і можуть використовуватися ними для наукових цілей. Але бажаним є надання таких зразків у розпорядження інших заінтересованих держав і міжнародного наукового співтовариства для проведення наукових досліджень [1, с. 89].

Дозволяється також використання мінеральних та інших речовин Місяця й інших небесних тіл для підтримки життєдіяльності експедицій.

Угода вимагає від держав уживати заходів для запобігання внесення несприятливих змін у навколишнє природне середовище Землі, як внаслідок доставки позаземної речовини, так і яким-небудь іншим шляхом. Цій же меті слугують положення Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року, що забороняють застосування будь-яких науково-технічних засобів, у тому числі і космічних, для впливу на погоду і клімат Землі, якщо такі засоби можуть викликати довгострокові руйнівні або згубні для природи наслідки.

Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір 1968 року передбачає обов'язок кожної її сторони, що одержує відомості або виявляє, що екіпаж космічного корабля потерпів аварію, або знаходиться в стані лиха, чи здійснює вимушену або ненавмисну посадку на території, що знаходиться під її юрисдикцією, у відкритому морі або в будь-якому іншому місці, що не знаходиться під юрисдикцією якоїсь держави, негайно сповіщає про це владу, що здійснила запуск, або негайно сповіщає про це для загального відома, а також інформує про це Генерального секретаря ООН для тих же цілей [14].

Якщо екіпаж космічного корабля приземлився на територію даної сторони Угоди, вона негайно вживе всіх можливих заходів для його рятування і надання йому всієї необхідної допомоги. Екіпаж корабля повинний бути також у безпеці і негайно повернутий представникам влади, що здійснили запуск.

Якщо кожна сторона Угоди, яка одержує відомості або виявляє, що космічний об'єкт або його складові частини повернулися на Землю на територію, що знаходиться під її юрисдикцією або у відкритому морі, або в будь-якому іншому місці, вона інформує про це владу, що здійснила запуск, і Генерального секретаря ООН.

Кожна сторона, у межах юрисдикції якої виявлений космічний об'єкт або його складові частини, на прохання влади, що здійснила запуск, і з її допомогою, якщо її попросять, вживає таких заходів, які вона вважає

практично здійсненними для рятування цього об’єкта або його складових частин.

Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об’єктами, 1972 року встановлює, що держава, яка запускає, несе абсолютну відповідальність за виплату компенсації за шкоду, завдану її космічним об’єктом на поверхні Землі або повітряному судну в польоті [15].

Якщо в будь-якому місці, крім поверхні Землі, космічному об’єкту однієї держави, що запускає, або особам чи майну на борту такого космічного об’єкта завдана шкода космічним об’єктом іншої держави, що запускає, то остання відповідає тільки в тому випадку, коли шкода завдана з її провини або з вини осіб, за яких вона відповідає.

Термін «шкода» у такому випадку означає позбавлення життя, тілесне ушкодження або інше ушкодження здоров’я чи знищення або ушкодження майна держав чи фізичних або юридичних осіб або майна міжнародних міжурядових організацій [11, с. 33].

Слід зазначити, що як і раніше гострою і невирішеною є проблема договірного встановлення кордону між повітряним і космічним просторами.

Суттєві розбіжності існують між державами з приводу умов безпосереднього телевізійного віщання через супутники для населення держав, котрих це стосується, зокрема про умови захисту їхніх народів від спроб використовувати таке віщання з метою втручання у внутрішні справи держав, загострення взаємовідносин між ними. Дуже суттєві проблеми залишаються не до кінця вирішеними стосовно до правових принципів дистанційного зондування Землі з космосу, схваленого Генеральною Асамблеєю ООН у 1986 році, коли мова йде про таке зондування території іноземних держав. Ці принципи цілком не вирішують проблем заінтересованих іноземних держав, що стосуються невикористання даних про їхні природні ресурси всупереч їхнім законним правам і інтересам [7, с. 330].

Результати космічної діяльності породжують низку еколого-правових проблем.

Космічна діяльність на межі XX–XI століть посіла місце одного з найбільш перспективних напрямів науково-технічного прогресу, який надав реальні засоби вирішення глобальних проблем людства. Однак практичне використання космічної техніки та технологій виявилися досить суперечливими, насамперед у зв'язку з екологічними наслідками, що супроводжують розвиток космічної діяльності.

До таких сучасних проблем космічної діяльності можна віднести:

– забруднення космічним «сміттям» навколоземного довкілля;

– екологічний вплив чинників космічного простору на організм космонавтів;

– вплив ракетно-космічної діяльності на довкілля Землі.

З середини двадцятого століття світова спільнота почала піднімати проблему такого порівняно нового явища в сучасній науці як космічне сміття. Проблема космічного сміття повинна бути вирішено шляхом: визначення правового статусу цього сміття: прийняття необхідних міжнародних і національних нормативно-правових актів в галузі попередження утворенню нового космічного сміття; врегулювання ситуації щодо поводження з вже існуючим сміттям (наприклад, захоронення на більш високих орбітах). Усі ці проблеми можуть бути вирішені лише за допомогою правового регулювання на міжнародному та національному рівні [5, с. 277].

Питання впливу ракетно-космічної діяльності на довкілля має свої специфічні чинники. Найбільш вагомими з них є: забруднення атмосферного повітря і поверхневих водойм в процесі виготовлення елементів ракетно-космічної техніки (РКТ) та продуктами викидів ракетних двигунів; ризик виникнення аварійних ситуацій при виготовленні і зберіганні ракетного палива та при наземних випробуваннях ракетних двигунів; локальне забруднення атмосфери при запуску ракет-носіїв, можливий негативний вплив на стан озонового шару Землі; відчуження територій і забруднення родючого шару ґрунту в зоні падіння частин ракет.

Україна увійшла у третє тисячоліття як одна з провідних космічних держав світу не тільки за характеристиками космічного потенціалу, а й за рівнем спроможності практично реалізувати сучасні космічні проекти. Дослідження та використання космічного простору сьогодні – це необхідна умова науково-технічного, виробничого та технологічного потенціалу, забезпечення інтересів держав протягом тривалого часу у різних сферах, зокрема в сфері безпеки та охорони. Космічна діяльність XX століття – це підвищення якості життя не лише розвинутих країн або країн, що розвиваються, проте це підвищення рівня життя всього людства.

Список використаних джерел:

1. Верещетин В.С. Правовая природа международных научно-технических соглашений по космосу. Советское государство и право / В.С. Верещетин – 1968. – №5. – С. 86-90.
2. Ковалев Ф.Н., Чепров И.И. На пути к космическому праву / Ф.Н. Ковалев, И.И. Чепров – М., 1962. – 523 с.
3. Космічне право України: Збірник нац. і міжнар. правових актів. / Упоряд. : І.П. Андрушко, О.В. Бєглий; Відп. ред. Н.Р. Малишева та Ю.С. Шемшученко. — 3-тє вид., переробл. та допов. — К., Юрінком Інтер, 2001. — 352 с.
4. Кузнецов В.И. Международное право / В.И. Кузнецов – М.: Юристъ, 2001. – 672 с.
5. Лукашук И.И. Международное право / И.И. Лукашук, Общая часть: Учебник. – М.: БЕК, 1996. – 371 с.
6. Пирадов А.С., Блищенко И.П., Верещетин В.С., Колосов Ю.М. Международное космическое право / А.С. Пирадов, И.П. Блищенко, В.С. Верещетин, Ю.М. Колосов – М., 1985. – 443 с.
7. Міжнародне космічне право. Відп. редактори: проф. Жуков Г.П. и проф. Колосов Ю.М. – «Міжнародні відносини». Кунц О. Міжнародне космічне право та міжнародне приватне право/Нове в космічному праві (на шляху до міжнародного приватного космічного праву). Відп. редактор проф. В.С. Верещетин – М. 1999 г. – 420 с.
8. Осницкая Г.А. Освоение космоса и международное право / Г.А. Осницкая – М., 1962. – 322 с.
9. Постышев В.М. Освоение космоса и развивающиеся страны / В.М. Постышев – М., 1990. – 340 с.
10. Рудев А.И. Международно-правовой статус космических станций / А.И. Рудев – М., 1982. – 214 с.
11. Ушаков Н.А. Международное право: Основные понятия и термины / Н.А. Ушаков – М: 1996. – 47 с.
12. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 1967 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_480
13. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_482
14. Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об’єктів, запущених у космічний простір 1968 р.
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_483

16. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об’єктами, 1972 року
17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_126

Беспалько К.,
студентки магістратури
Інституту міжнародних відносин
відділення міжнародне право
Київського міжнародного університету

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВОДИ УКРАЇНИ: ДЕЯКИ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Україна, вступивши на шлях самостійного розвитку, не може не проявляти підвищену зацікавленість перед усім до проблем, вирішення яких безпосередньо стосується її державних інтересів і, в значній мірі, впливає на успіх втілення в життя морської політики [1, с. 25-26]. Одним з таких напрямів є визначення правового статусу територіального моря України відповідно до норм міжнародного права.

Метою даної статті є аналіз законодавства України, яку визначає правовий статус територіального моря, вивчення проблемних питань та підготовка пропозицій по їх вирішенню.

При підготовці статті буди використані наукові праці українських та закордонних науковців: Г.А. Анцелевича, А.Р. Бистрової, А.Ф. Висоцького, Л.А. Иванащенко Б.М. Клименко, Д.Коломбоса, А.А. Порк, В.П. Ципко, О.М. Шемякіна, А.А. Щипцова та ін.

Початок юридичного закріплення статусу морських територій України, як самостійної держави, було покладено прийняттям Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. [2], в якому зазначено, що до внутрішніх вод нашої держави належать:

1) морські води, розміщені від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіальних вод (територіального моря) України;

2) води портів України, обмежені лінією, що проходить через найбільш віддалені у напрямі моря точки гідротехнічних споруд та інших портових споруд;

3) води заток, бухт, губ та лиманів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один чи кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морських миль;

4) води заток, бухт, губ та лиманів, морів та проток, що історично належали Україні;

5) води рік, озер та інших водойм до лінії державного кордону, береги яких належать Україні.

Закон України "Про державний кордон України" зафіксував належність "територіального моря України" (ст. 5) до складу території України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституція України [3] визначила термін "державна територія України" як "територія України в межах існуючого кордону" (ст. 2).

Таким чином, просторові межі територіального моря України визначені в ст. 5 Закону України "Про державний кордон України", відповідно до якої до територіального моря України відносяться морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки, що відповідає ст. 3 Конвенції ООН з морського права 1982 р. [4].

В даний час Верховна Рада розглядає проект Закону України „Про внутрішні води, територіальне море та прилеглу зону України" (далі – проект Закону) [5]. У ст. 2 проекту Закону зазначено, що територіальне море є складовою частиною території України. Далі перераховується склад територіального моря України: морські води в Чорному й Азовському морях у межах 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки, а так само води української частини Керченської протоки, за винятком внутрішніх вод. Положення, що містяться в законопроекті внесуть ясність у правовий режим територіального моря України.

Державний морський кордон обмежує сферу дії територіального верховенства — суверенітету прибережної держави на її морську територію, що включає внутрішні води і територіальне море. Державним кордоном на

морі є зовнішня межа територіального моря держави або лінія розмежування територіального моря, суміжних або протилежних держав. Встановлення морських кордонів має свою специфіку [6, с. 99-100]. Залежно від географічного положення держави її морський кордон встановлюється або внутрішнім актом такої держави з урахуванням загальновизнаних принципів і норм міжнародного морського права, або за угодою з прикордонною або протилежною державою.

Як науковці, так і практичні учасники морської діяльності розглядають проблему розмежування морських просторів як вельми складну в морському праві. Суперечки з приводу територіальних меж суверенітету або юрисдикційних прав прибережних держав відносяться до найгостріших та до таких, що безпосередньо стосуються їх життєвих інтересів. Як свідчить практика взаємостосунків прибережних держав, в цій сфері такі суперечки можуть мати своїм наслідком виникнення досить серйозних конфліктів [7, с. 334]. Не є виключенням в цьому сенсі Азово-Чорноморський басейн, в якому дотепер залишаються не вирішеними міжнародно-правові питання, пов’язані з правовим статусом і регламентацією використання Чорного моря і Чорноморських проток, Азовського моря і Керченської протоки.

Міжнародно-правовий режим Чорного моря визначається на підставі Конвенції ООН з морського права 1982 р., двосторонніми і багатосторонніми договорами, законодавством чорноморських держав.

Прийнято вважати, що даний морський простір підпадає під визначення "напівзамкнене море", що міститься в ст. 122 Конвенції 1982 р., і означає «море, оточене двома або більше державами і що сполучається з іншим морем або океаном через вузький прохід або що складається повністю або головним чином з територіальних морів і виключних економічних зон двох або більше прибережних держав» [4]. В Чорному морі немає вільних морських просторів, де відносно всіх можливих видів морської діяльності воно було б відкритим для загального, рівного і вільного користування всіма державами. Немає жодного району, або частини моря, на яку не розповсюджувалися б або

суверенітет, або суверенні права на морські ресурси, або юрисдикція відносно певного виду діяльності [7, с. 234, 251].

Необхідно відзначити, що ряд вчених відносить Чорне море до унікальних морів з особливим правовим статусом. «Ця унікальність полягає в тому, що, з одного боку, воно підпадає під поняття «напівзамкненого моря», що міститься в ст. 122 Конвенції з морського права 1982 р., а з іншого – що прийнятний протягом майже 60 останніх років правовий режим Чорного моря свідчить про те, що це море має «особливий правовий статус», який полягає в «особливому порядку проходу в це море і виходу з нього через Чорноморські протоки, який склався в міжнародному праві і закріплений в спеціально підписаній для цього випадку конвенції» [7, с. 228-230].

Таким чином, сукупність правових ознак напівзамкненого моря із спеціальним проливним режимом і складають специфіку правового статусу Чорного моря.

До розпаду колишнього СРСР Азовське море і Керченська протока мали правовий статус внутрішніх морських вод. Де-факто і після розпаду Радянського Союзу ніхто особливо не піддавав сумніву міжнародно-правовий статус цього моря і протоки [8, с. 12-13]. Питання можливої зміни чи уточнення їхнього правового статусу перейшло виключно в площину українсько-російських домовленостей, під-час яких висловлювались кардинально протилежні точки зору.

Для розуміння того, що тільки Україна і Росія є єдиними і законними правонаступниками колишнього СРСР відносно Азовського моря як державної території, на чому настоювали українські юристи-міжнародники і дипломати [7, с. 3], політикам знадобилося більше 10 років. Лише 24 грудня 2003 р. в Керчі була зроблена спільна заява Президентів України і Російської Федерації, в якій вони підтвердили "своє загальне розуміння того, що ... Азовське море і Керченська протока історично є внутрішніми водами України і Росії, і врегулювання питань, що стосуються даної акваторії, здійснюється за угодою між Україною і Росією відповідно до міжнародного права" [9], а також

підписаний Договір між Україною і Російською Федерацією про співпрацю у використанні Азовського моря і Керченської протоки (надалі-Договір) [10].

Фактично, Договір створив підстави розглядати Азовське море та Керченську протоку як внутрішні води України та Росії. Але на сьогоднішній день існує декілька основних наукових концепцій щодо правового статусу Азовського моря.

Так, прибічники однієї з наукових концепцій доводять, що після утворення на берегах Азовського моря двох суверенних держав це море втратило правовий статус внутрішніх морських вод і повинно бути віднесеним до категорії замкнутих або напівзамкнутих морів, а його статус та режим використання мають визначатися як актами національного законодавства прибережних держав, так і нормами міжнародного права, перш за все, нормами, закріпленими Конвенцією ООН з морського права 1982 р. та Женевськими конвенціями 1958 р. з морського права [11, с. 67-68].

Прибічники іншої концепції наголошують, що води Азовського моря і Керченської протоки після розпаду СРСР не змінили свого статусу і історично залишилися внутрішніми водами, але вже не Радянського Союзу, а України і Росії. Якщо за Азовським морем і Керченською протокою буде визнано саме такий статус, то режим їх використання має визначатися внутрішнім законодавством України та Росії, а також укладеними між ними двосторонніми угодами [12, с. 117-118].

Для узгодження цих наукових поглядів необхідно визначити, які підстави для віднесення тієї чи іншої ділянки морських просторів до історично внутрішніх вод або вод замкнутого (напівзамкнутого) моря передбачає міжнародне право, а також які особливості має правовий статус і режим використання внутрішніх морських вод та вод замкнутих (напівзамкнутих) морів.

Слід мати на увазі, що Конвенція не визначає спеціального статусу та режиму використання замкнутого або напівзамкнутого моря, а лише встановлює обов'язок прибережних держав співпрацювати між собою при

використанні такого моря, при чому названі Конвенцією форми такої співпраці мають рекомендаційний, а не обов'язковий характер.

Прибічники збереження за водами Азовського моря статусу внутрішніх вод вважають це абсолютним правом Росії і України, оскільки «у випадку розпаду однієї держави і виникнення на її території нових держав, останні наслідують цю територію в межах встановлених кордонів і розповсюджують на неї свій суверенітет» [13, с. 91]. Правомірність домагань України і Росії на історичні внутрішні води колишнього СРСР підтверджується словами англійського юриста-міжнародника Д. Коломбоса, який відмічає, що «доктрина міжнародного права не ставить під сумнів право держав в силу історичних або освячених давниною підстав чи підстав, які ґрунтуються на особливостях водної території, зазіхати на більш широку смугу берегових вод, якщо конкретна держава може довести, що вона протягом тривалого часу здійснювала панування над цією територією і що правомірність такого посягання визнана більшістю інших держав» [14, с. 171].

Приймаючи це до уваги, можна стверджувати, що Азовське море тривалий час розглядалося як внутрішнє море, що належало одній державі - спочатку Російській імперії, а згодом Радянському Союзу. Однак, після розпаду СРСР об'єктний і суб'єктний склад відносин по володінню Азовським морем докорінно змінився. Замість однієї (СРСР) утворилися дві незалежних держави - Росія і Україна, які здійснюють самостійне володіння двома окремими ділянками морських просторів. Тому міжнародно-правовий звичай визнання Азовського моря внутрішнім морем не можна розглядати як такий, що продовжується після розпаду СРСР, і на нього поширюються положення Конвенції про встановлення територіального моря (ст. 2) України і Російської Федерації, а також економічні зони та континентальний шельф цих держав (ст.ст. 55, 76).

Але визнання за водами Азовського моря правового статусу внутрішніх морських вод буде узгоджуватись з вимогами сучасного міжнародного морського права і не буде суперечить вимогам Конвенції ООН 1982 р., якщо

розглядати Азовське море як історичну затоку двох прибережних держав – України і Росії, для чого, на думку прибічників цієї концепції, є цілком достатні історичні, політичні, економічні, оборонні та інші підстави і це узгоджується з положеннями п. 6 ст. 10 Конвенції 1982 р. [7, с. 216]. До того ж міжнародний звичай дозволяє визнавати історичними затоки й інші морські простори, які омивають береги двох і більше держав. Прикладом цього можуть бути Біле і Карське моря, котрі розглядаються як внутрішні моря Росії.

Крім того, з моменту утворення суверенних України та Росії жодна третя держава не заявляла про право своїх суден користуватися свободою мореплавства у водах Азовського моря, які знаходяться за межами 12-мильної смуги, що прилягає до берегів України чи Росії, про право безперешкодного транзитного проходу через Керченську протоку.

Отже, підхід до Азовського моря як до замкнутого або напівзамкнутого та історично внутрішнього моря одночасно дозволяє узгодити між собою як викладені вище наукові підходи до статусу цього моря, так і норми Конвенції ООН з морського права 1982 р. та Договору між Україною і Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 р. При цьому норми Конвенції та Договору повинні розглядатися як загальні і спеціальні норми міжнародного права.

Безумовно, переговори з цього питання вимагають компромісів та нестандартних рішень, але не таких, коли їх ціною стає втрата суверенітету країни над значною ділянкою території. Так, частина Керченської протоки, що включає Керч-Єнікальський канал, є територією України. І якщо Україна погодиться з тим, щоб кордон пройшов по краю суші, це означатиме, що вона порушить Конституцію. Адже в ст. 73 Основного Закону чітко записано, що зміна території України вирішується виключно всеукраїнським референдумом [3].

Таким чином, україно-російські суперечності з приводу договірно-правового оформлення міждержавного кордону цілком вкладаються в загальне річище, в якому перебувають відносини між країнами. Ми виразно

бачимо два взаємовиключних підходи: перший полягає у необхідності мати загальноприйняті у світі делімітовані і демарковані кордони з усіма сусідами, і другий, що пропонує правове вирішення проблеми на рівні домовленостей або на підставі прецедентів, що діють в рамках СНД. Обопільна зацікавленість у врегулюванні проблеми і реального контролю на лінії кордону, таким чином може трансформуватися або за першою моделлю, де практичний зміст буде адекватно юридично оформлено, або за другою, коли сторони досягатимуть певних неофіційних чи напівофіційних домовленостей та координуватимуть свою прикордонну політику, уникаючи оформлення кордону згідно міжнародних стандартів.

На даному етапі міждержавних відносин України і Росії, необхідне невідкладне встановлення кордонів суверенітету і сфери компетенції кожної з держав в Азовському морі і Керченській протоці. Цей захід повністю відповідав би довготривалим інтересам обох держав, оскільки затягування його реалізації завдає істотного збитку економіці як України, так і Росії, а, в більш широкому політико-правовому плані, - розвитку дружніх відносин і співпраці між ними [15].

Автор розділяє позицію А.Р. Бистрова, який стверджує про необхідність офіційного закріплення давно існуючої практики розмежування вод Керченської протоки на основі проведення серединної лінії в повній відповідності з положеннями ст. 15 Конвенції 1982 р. І, що події катастрофи в Керченській протоці 11 листопада 2007 р. зайвий раз підтверджують нагальну потребу такого розмежування [16, с. 122].

Крім того, зараз в Азовському морі та Керченській протоці склалась така правова ситуація, коли державного кордону не має, а суверенітет Росії має місце [17, с. 28], що відповідає положенням Конституції РФ та ст. 1 Закону Росії "Про внутрішні морські води, територіальне море та прилеглу зону Російської Федерації" 1998 р. [18].

Проблемність визначення правового статусу вод Азовського моря, після розпаду СРСР і появи на його берегах двох суверенних держав крім іншого, погіршується і деякою практикою, що має місце в сучасному світі.

Японське море, води якого омивають береги Японії, Росії і Північної Кореї, ніколи не мало правового статусу і режиму внутрішніх вод цих держав [19, с. 108].

Води Мексиканської затоки, що омивають береги Сполучених Штатів Америки і Куби і доступні через два проходи по обох берегах острова Куби, могли б претендувати на правовий статус і режим внутрішніх вод, однак в них діє міжнародно-правовий режим. Води Ботнічної затоки в Балтійському морі, що омивають береги двох держав - Швеції і Фінляндії, маючи визначені підстави на правовий статус і режим внутрішніх морських вод, цих держав, набули міжнародно-правового статусу [14, с. 178].

Стаття 10 Конвенції 1982 р., визначаючи поняття заток, що можуть бути включені до складу внутрішніх морських вод прибережної держави, констатує правомірність включення в цей склад вод історичних заток, що омивають береги декількох держав. Так, зокрема, якщо в п. 1 цієї статті при загальному визначенні поняття заток говориться, що це відноситься до заток, береги яких належать одній державі", то в п. 6 цієї ж статті пояснюється, що "Викладені вище положення не поширюються на так звані "історичні затоки..." [7, с. 214-225].

У міжнародно-правовій практиці відомі випадки, коли суміжні прибережні держави за спільною домовленістю включають до складу своїх внутрішніх вод води заток. Наприклад, води затоки Ріо-де-ла-плата, що омивають береги Аргентини й Уругваю, з 1961 р. оголошені цими державами своїми внутрішніми водами [20, с. 65, 234].

Іншим прикладом подібних дій прибережних держав може бути правовий статус затоки Фонсека, що омиває береги трьох держав - Нікарагуа, Сальвадору і Гондурасу, які розглядають води цієї затоки як свої внутрішні морські води [4, с. 25].

У такий спосіб Україна має у своєму розпорядженні цілком достатні вагомі підстави розглядати води Азовського моря як внутрішні води України і Російської Федерації, і домовленість про це між ними вже досягнута.

Правомірність закріплення за водами Азовського моря правового статусу внутрішніх морських вод підкріплюється, окрім цього, міжнародно-правовим положенням. Азовське море за своїми історично сформованими умовами, має цілком визначені правові підстави претендувати на статус історичної затоки, тому що в ньому здавна переважали політичні, економічні, оборонні і правові інтереси народів, що населяють його береги. І визначення Азовського моря як історичного в доктрині міжнародного морського права вже мало місце [21, с. 40].

Однак, досягнувши угоди про закріплення за водами Азовського моря правового статусу внутрішніх морських вод, перед Україною виникла проблема, суть якої полягає у визначенні в Азовському морі лінії державного кордону.

Визначення державного кордону явище природне, правомірне і встановлюється, звичайно, за спільною домовленістю суміжних держав. Спірні питання при цьому найчастіше виникають і зазвичай стосуються незгоди сторін щодо окремих ділянок території, кому і до яких кордонів вони належать. У питанні ж про розмежування (делімітацію) кордонів в Азовському морі Україна потрапила в ситуацію пов'язану з явищем досить рідкісним у міжнародно-правовій практиці при вирішенні подібних питань, - Російська Федерація зайняла позицію, яка веде до відмови від проведення в Азовському морі, державного кордону. Свою позицію Російська Федерація обгрунтувала тим, що води Азовського моря повинні використовуватися на основі спільного з Україною користування і розмежовувати їх державним кордоном не потрібно. Така позиція Російської Федерації була підтверджена в її практиці Договором між Російською Федерацією й Україною про правовий статус Азовського моря і Керченської протоки. Встановлюючи в ст. 1 проекту Договору солідарність з українською позицією щодо закріплення за водами

Азовського моря правового статусу внутрішніх вод України і Російської Федерації, Російська сторона, в ст. 2 проекту Договору висувала пропозиції про те, що "Азовське море і Керченська протока, включаючи їхні води, дно, надра і природні ресурси, не підлягають розділу і є об'єктом спільного користування Сторін".

Таким чином, у порядку коротких висновків, можна зазначити наступне:

1. Визнання за водами Азовського моря правового статусу внутрішніх морських вод України і Російської Федерації, розглянуте обома державами як важливе позитивне явище, припускає поширення на морські простори Азовського моря правового статусу державної території України і Російської Федерації.

2. Правовий статус державної території, у свою чергу, однозначно припускає поширення на цю територію державного суверенітету.

3. Дія державного суверенітету також однозначно припускає чітке визначення просторових кордонів, у межах яких він діє на законних підставах.

4. Отже, у водах Азовського моря, визнаних внутрішніми морськими водами України і Російської Федерації повинна бути встановлена лінія розмежування дії державного суверенітету як України, так і Російської Федерації. Ця лінія розмежування дії державних суверенітетів двох держав делімітується як державний кордон.

В даний час в міжнародному праві відсутня норма, яка визначає спеціальний статусу та режим використання замкнутого або напівзамкнутого моря, що породжує ряд проблем при делімітації та використанні даних морських просторів, в зв’язку с чим, вважаємо доцільним закріплення цих положень в Конвенції ООН з морського права 1982 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анцелевич Г.А. От морского права - к морской политике Украины // Судоходство. - 1996, №1. - С. 25-26.

2. Про державний кордон України. Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - №2. - Ст. 5.

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - №30. – Ст. 141.

4. Конвенция Организации Объединенных наций по морскому праву. - Нью-Йорк: ООН, 1982. - 204 с.

5. Проект Закону про внутрішні води, територіальне море та прилеглу зону України Проект Закону від 30 грудня 2002 р. №2605: Електронній ресурс /Законопроекты. – Режим доступу: http://195.230.149.70:7777/pls/zweb/.

6. Клименко Б.М., Порк А.А. Территория и граница СССР. - М.: Международные отношения, 1985. - 302 с.

7. Современное международное морское право и практика его применения Украиной/ Щипцов А.А., Анцелевич Г.А., Высоцкий А.Ф. и др.; Отв. ред. Высоцкий А.Ф. - К.: "Наукова думка", 1995. - 345 с.

8. Высоцкий А.Ф., Цемко В.П. Черноморско-Азовский бассейн (правовые вопросы использования пространства и ресурсов). - К.: Наук. думка, 1991. - 252 с.

9. Спільна заява Президента України і Президента Російської Федерації щодо Азовського моря і Керченської протоки. Керч, 24 грудня 2003 року // Урядовий кур'єр № 245 від 26 грудня 2003 р.

10. Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки. Закон України від 20 квітня 2004 р. № 1682-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 32. - Ст.387.

11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Відповід. ред. Ю.С. Шемшученко. - К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1. - 669 с.

12. Шемякін О. Азовське море та Керченська протока: реалії сьогодення // Право України. - 1998, №12. - С.117-118.

13. Коннел О. Правопреемство государств: Пер. с англ. - М.: Иностр. лит., 1957. - 589 с.

14. Коломбос Д. Международное морское право: Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1975. - 784 с.

15. Высоцкий А.Ф. Делить все-таки нужно // Зеркало недели. - 1998, № 37 (206).

16. Бистрова А.Р. Керченська протока: проблеми не тілько екологічні, а й межнародно-правові // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. - №1 (36). – С. 119-122.

17. Тихонова С.Н. Международно-правовые аспекты статуса вод Азовского моря // Международное публичное и частное право. – 2008. - №1 (40). – С. 27-30.

18. О внутренних морских водах, территориальном море и прилегающей зоне: Закон РФ от 31 июля 1998 р.// Сборник законодательства РФ. – 1998. - №31. – Ст. 3833.

19. Бистрова А.Р. Проблематичність питань, пов’язаних із делімітацією та демаркацією кордонів в Азовському морі //Зовнішня торгівля: право та економіка. - 2008. - №2 (37). – С. 107-109.

20. Збірник регіональних угод і законодавчих актів закордонних держав із питань мореплавства. - 1970. - Т.IV. - С. 65,234.

21. Іванащенко Л.А. Міжнародне морське право. - ВМФ, 1961. - С.40.

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Решетняк В.М.,
студентка 2-го курсу магістратури
Інституту міжнародних відносин
відділення міжнародне право

Київського міжнародного університету
Науковий керівник: *к.ю.н., доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства*
Коваленко А.А.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЛИТТЯ І ПОГЛИНАННЯ КОМПАНІЙ

У статті висвітлюються загальні особливості міжнародного злиття та поглинання компаній, основні тенденції і проблеми міжнародного ринку злиттів та поглинань. Аналізується зміст та юридична природа понять «злиття» і «поглинання» в контексті корпоративного права та управління. Окрема увага в статті приділяється аналізу законодавства зарубіжних держав щодо правового регулювання злиття та поглинання компаній.

Ключові слова: *злиття, поглинання, синергія, Міжнародний Валютний Фонд, міжнародний ринок, міжнародні компанії.*

В статье освещаются общие особенности международного слияния и поглощения компаний, основные тенденции и проблемы международного рынка слияний и поглощений. Анализируется содержание и юридическая природа понятий «слияние» и «поглощение» в контексте корпоративного права и управления. Отдельное внимание в статье уделяется анализу законодательства зарубежных государств по правовому регулированию слияний и поглощений компаний.

Ключевые слова: *слияние, поглощение, синергия, Международный валютный фонд, международный рынок, международные компании.*

The article deals with the concept to common features of international mergers and acquisitions, common trends and problems of international mergers and acquisitions market. Analyzes the contents and legal nature of the concepts of «mergers» and «acquisitions» in the context of corporate law and governance. Particular attention in the article is given to analyzing the legislation of foreign states on the legal regulation of mergers and acquisitions.

Keywords: *merger, acquisition, synergy, The International Monetary Fund, international markets, international companies.*

Постановка проблеми. Міжнародні злиття та поглинання являють сьогодні одну із ключових особливостей глобалізації економічного розвитку. Угоди, що укладаються з приводу купівлі-продажу окремих компаній стали звичайним явищем не лише у розвинутих державах, а й у всьому світі, зокрема в Україні. Отже, дослідження проблем міжнародних злиттів і поглинань є вельми актуальним для вітчизняних вчених і практиків. На сьогодні основою злиттів і поглинань завжди виступає конкурентне середовище, а точніше, її зміни. Вони стають усе більш істотними й стрімкими в міру розвитку економіки. Процеси злиття та поглинання є малодослідженими. Міжнародні

злиття і поглинання стали одним з основних способів здійснення стратегії розвитку компаній у сучасних умовах. У цьому аспекті діяльність щодо злиття і поглинання корпорацій – як основних елементів реструктуризації, дієвих механізмів корпоративного управління заслуговує особливого вивчення.

Наразі ринок злиття та поглинання в Україні знаходиться на початковому етапі розвитку. На сучасному етапі Україна опинилась у несприятливому економічному становищі, в якому перед вітчизняними компаніями гостро стала проблема подолання кризової ситуації у корпоративних процесах.

Одним з основних напрямів аналізу процесів злиття і поглинання є їхня мотивація, тобто причини, які стимулюють учасників ринку до здійснення інтеграції. Значна частина привабливості подібних операцій зосереджена навколо синергетичного ефекту. Злиття та поглинання можна назвати «найбільш корпоративними» операціями. У процесі їх виконання кардинально змінюється корпоративний контроль над компанією, вибудовуються багатоповерхові корпоративні організаційні структури. Розвиток ринку злиттів і поглинань Європейського Союзу більшою мірою залежить від економічної політики самого Союзу, ніж від ринкової кон'юнктури. Водночас попри всі схожі риси США та країни Азії використовують різні стратегії законодавчого регулювання ворожих поглинань, які впливають на розвиток моделей корпоративного управління.

Вищезазначена тема є актуальною і підлягає вивченню ще й тому, що Україна є повноправним учасником міжнародного співтовариства, вона прагне до нормального функціонування на зовнішньому ринку, постають необхідними та бажаними вивчення закономірностей міжнародно-правових процесів злиття та поглинання компаній з урахуванням сучасних тенденцій розвитку міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що дослідженню даної проблематики присвятили свої наукові праці видатні вітчизняні та зарубіжні дослідники Т. Коллера, Т. Коупленда, Дж. Муріна, Д.

Хемфрі, А. Берлі, Р. Брейлі, С. Майєрса, Т. Гранді, В. М. Гейця, П. Гохана, С. Крістофферсон, С. Ляпіної, К. Савіцького, В.В. Уварова, З. Васильченко, Р.С. Фостер, Е.Берковича, І.Г. Владимирової, Т.Дж. Галпіна, С. Мочерного, О. Пасхавера, А.В. Сизова, та багатьох інших.

Метою статті є проаналізувати юридичну природу і особливості міжнародно-правових процесів злиття та поглинання компаній.

Виклад основного матеріалу. В результаті аналізу теоретичної сутності понять злиття та поглинання можна стверджувати, що внутрішня їх характеристика є різною. Для операцій злиття внутрішньою складовою процесу є злиття як форм, так і активів. Поглинання, на відміну від злиття, носить ознаки формального об'єднання, оскільки використовується як термін, який описує процеси, в основі яких лежить передача власності. За кордоном поняття «злиття» і «поглинання» не мають такого чіткого розмежування, як в українському законодавстві. В національному законодавстві злиття трактується більш однозначно, як процес утворення нового товариства, якому передаються всі права і зобов'язання товариств на основі яких відбулося таке об'єднання. На практиці під злиттям може розумітися об'єднання фірм, у результаті якого одна виживає, а інші втрачають самостійність і припиняють існування. Поглинання компанії можна визначити як взяття однією компанією іншої під свій контроль, управління якої здійснюється з придбанням абсолютного або часткового права власності на неї. Різниця між цими двома формами об'єднання важливі для грошової звітності, тому що для різних типів об'єднань вживаються різні форми обліку [5, с.54].

Класифікацію процесів злиття та поглинання – це способи реорганізації компаній. Значну роль у процесі злиттів і поглинань сьогодні відіграють глобалізація світової економіки та швидкий темп технічного прогресу. Для проведення процесів злиття чи поглинання потрібно залучати значні кошти, що під силу найбільшим національним підприємствам, кількість яких, навіть, у держав-учасниць СНД невелика. Треба відзначити, що численні дослідження, присвячені феномену злиттів та поглинань, представляють різні

мотиви, що спонукають компанії до злиттю та поглинанню. Мотиви злиттів і поглинань продиктовані постійним пошуком більш сильних стратегічних позицій і містять у собі: підвищення конкурентоспроможності й ринкової цінності бізнесу; досягнення фінансової стійкості; перехід до нових бізнес-моделей. Мотивом для укладання угоди також може бути спільне бажання компаній отримати однакові позитивні результати [2, с. 46].

Розглядаючи розвиток ринку злиттів і поглинань Європейського Союзу, більшою мірою залежить від економічної політики самого Союзу, ніж від ринкової кон'юнктури. В Україні ринок злиття і поглинання пройшов склад ний шлях – від процвітання рейдерства на початку 1990-х р. до цивілізованих методів ведення бізнесу на початку нового тисячоліття. Ситуація на українському ринку злиттів і поглинань є трохи гіршою, національний ринок є менш розвиненим, ніж наприклад, у Західній Європі, Америці чи Японії, що першочергово пов'язано з відносною молодістю ринкової економіки в Україні після розпаду СРСР, а також і з нестабільністю в країні політичною так економічною в тому числі. Отже, ринок злиттів та поглинань – це економічний простір, на якому реалізуються економічні інтереси суб'єктів господарювання шляхом укрупнення бізнесу, а об'єктом виступає специфічний товар (бізнес, компанія і її складові елементи, акції і корпоративний контроль, який дає той чи інший пакет) [21, с. 58-63].

Слід зазначити, що коли більшість угод злиття та поглинань підписуються між розвинутими країнами, збільшується їх роль і для країн, що розвиваються (в значній мірі у формі поглинання, оскільки злиття з місцевими фірмами являється поки що доволі рідкісною практикою). Найбільш активно ці процеси розгортаються у країнах Західної Європи й США, найменш – у Азії та Латинській Америці. Актуальним для реалій вітчизняної практики проведення трансформацій є питання законності угод злиття та поглинання, відповідно до наявності системи забезпечення таких угод, а саме законодавчої, нормативної та інформаційної бази.

Теорія синергії не є єдиною фундаментальною основою для пояснення мотивів злиттів і поглинань. Синергетичний ефект – посилення ефективності за рахунок об'єднання. Але важливо розуміти, що не кожне злиття або поглинання супроводжується синергією. Важливим є визначення форми вияву синергетичного ефекту саме на етапі укладання угоди про злиття чи поглинання. Оцінити рівень ефективності такої операції для того, щоб не допустити переоцінки позитивного ефекту синергії або передбачити ймовірність виникнення негативного ефекту синергії, що може дати можливість компаніям вчасно відмовитися від неперспективних або нераціональних угод [11, с.135-142].

Аналіз правових способів злиття та поглинання в практиці держав-членів ЄС, країн Азії та США свідчить про те, що законодавство європейських держав про поглинання, що запроваджується відповідно до вимог Третьої Директиви, будується на базі двох основних принципів: рішення стосовно поглинання мають приймати акціонери товариства, яке поглинається, а не його менеджмент; має існувати пропорційність між рівнем інвестиційного ризику, що несе особа, та рівнем її контролю над товариством [6, с. 58]. У США значну роль продовжують відігравати судова правотворчість та ефективне державне регулювання. У США на законодавчому рівні врегульовано досить детальний порядок здійснення ворожих поглинань, що зумовлює наявність значних відмінностей в державах Європи у системах нормативно-правового регулюваннях. Саме це стало причиною численних дебатів щодо встановлення єдиного регулювання процесу поглинань у Європі. Водночас попри всі схожі риси США та країни Азії використовують різні стратегії законодавчого регулювання ворожих поглинань, які впливають на розвиток моделей корпоративного управління. Однією з причин зростання ринку злиттів та поглинань в Азії, а саме у Китаї можна назвати стратегічно виважену державну політику в сфері злиттів та поглинань. Активну позицію Китаю можна пояснити значним укріпленням економіки. У зв'язку зі світовою фінансовою кризою, ринкова вартість багатьох компаній США та Європи

знижується, така ситуація є дуже привабливою для китайських покупців [14, с. 46].

Важливо зазначити, що дослідження процесів злиття та поглинання в Україні, показали, що цей ринок знаходиться на етапі становлення. Процеси злиттів і поглинань в Україні є досить цікавими через свою специфічність. Донедавна в Україні відбувався виражений процес вертикальної інтеграції та створення вертикально інтегрованих холдингів. Однак, унаслідок появи нових провладних бізнес-структур в Україні набули сильні процеси горизонтальної консолідації. Наразі відбувається перерозподіл капіталів, набирають обертів ворожі поглинання. На ринку злиттів та поглинань, крім головних суб'єктів, існують певні групи посередників. З боку держави регулювання ринку злиття та поглинання здійснюється за допомогою державних програм, оподаткування, фінансово-кредитної та банківської систем, трудового та антимонопольного законодавства. Засоби платежу такі як акції та опціони в угодах злиттів чи поглинань не знайшли широкого застосування в Україні через нестабільність ринку цінних паперів. Деякі компанії все ж мають середньострокові плани розвитку, проте інвестування при злиттях та поглинаннях вимагають тривалого строку окупності, на що компанії не згодні піти [12, с. 101-105].

Отже, міжнародні угоди злиття та поглинання здійснюють значний вплив на країни, що приймають і найчастіше призводять до реструктуризації їх економік. Слід зазначити, що в Україні процеси злиття та поглинання компаній відбуваються не такими темпами, як у розвинених державах світу. Вони також можуть сприяти зміні позицій придбаного підприємства на світових і місцевих ринках і об'єднанню міжнародних виробничих, інноваційних і маркетингових мереж. Крім того, у процесі поглинання можливий розрізнений розпродаж активів фірми, що придбається, так званий «демонтаж активів». Більшість індустріальних держав не підтримують ідею захоплення національних підприємств або їх власності іноземними компаніями. Однак країни, що розвиваються більш вразливі через не

конкурентоспроможність їх фірм на міжнародному ринку і більш зацікавлені у розвитку підприємництва у державі. Все ж більшість транснаціональні компанії прагнуть проникнути на нові ринки шляхом злиття та поглинання місцевих компаній, у той час, коли обмеження такої діяльності може суттєво перешкоджати припливу іноземних інвестицій в національну економіку.

Поглинання, як і будь-який інший інструмент, може використовуватися як ефективно, так і неефективно. З одного боку, позитивною стороною дружнього злиття і поглинання є те, що воно сприяє економічному розвитку підприємств, відсторонюючи від управління бізнесом неефективний менеджмент, перешкоджає зловживанням зі сторони крупних акціонерів, реструктуризує неефективно працюючі підприємства. З другого боку, рейдерство, як і всі інші порушення майнових прав власників і законних інтересів інвесторів, шкодять міжнародній репутації держави, тобто Україна заробляє імідж країни, де не дотримуються законів і не поважають право власності, рейдерські конфлікти погіршують інвестиційний клімат і збільшують інвестиційні ризики для потенційних інвесторів [16, с.106-122].

Таким чином, на підставі вищезазначеного, можна сформулювати наступні висновки. Чинним законодавством України передбачені заходи, спрямовані на попередження порушення прав та інтересів засновників товариства, самого товариства та його майбутніх акціонерів. Разом із тим, не завжди вимоги законодавства виконуються належним чином, що призводить до порушення прав та інтересів засновників акціонерних товариств. Застосування засобів самозахисту засновниками товариства дозволило би швидше розв’язувати спірні ситуації, усувати негативні наслідки порушень їх прав та інтересів без звернення до судових органів. Специфіка правового механізму забезпечення охорони та захисту прав і законних інтересів акціонерів полягає у комплексному характері забезпечуваного ним превентивно-охоронного впливу. Особливості цього впливу полягають у нормативному визначенні основних напрямів забезпечення охорони та

захисту не однією, а кількома (господарським, цивільним, трудовим, кримінальним, адміністративним тощо) галузями права, що є свідченням єдності та узгодженості визначених ними нормативних приписів та правової системи України в цілому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., Юристъ, 2000. – 408 с.
2. Господарське законодавство України [ред. Л. А. Жук]. – К. : Кондор, 2007. – 718 с.
3. Господарське право України [Кер. авт. кол. О. Х. Юлдашев]. – К. : МАУП, 2005. – 424 с.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003.№ 18. № 19 – 20, № 21 – 22, ст. 144
5. Гражданское и торговое право зарубежных государств / Отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. – М.: Международные отношения, 2004. – 560
6. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу: навч. посіб.; пер. з англ. В. Ісакович / В. Кернз. – К.: Знання, КОО, 2002. – 381 с.
7. Кисіль В. І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. – К. Україна, 2000. – 430 с.
8. Кметик Х.В. Практика міжнародного права у становленні правового регулювання діяльності транснаціональних корпорацій / Х.В.Кметик // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 3 (16). – С. 136–144.
9. Лунц Л.А. Курс международного частного права : в 3 т. / Л.А. Лунц – М. : Спарк, 2002. – 1007 с.
10. Маруняк Є. О. Сутність і основні риси транснаціональних корпорацій та їх розвиток в Україні // Український географічний журнал. - 2007. - № 4. - С. 18-26.
11. Марченко В.М. Методичні підходи до оцінювання синергетичного ефекту злиття та поглинання // Актуальні проблеми економіки. –2011. – №4. – с. 135-142.
12. Мєдвєдкова Н. С. Угоди про злиття та поглинання у банківському секторі економіки України //Економіка АПК. - 2009. - № 5. - С.101-105.
13. Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право / В. Ф. Опришко. – К. : КНЕУ, 2003. – 311 с.
14. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / Руководитель авт. кол. Залесский В.В. – М.: НОРМА, 1999. – 648 с.
15. Панченко М.І. Цивільне право України: Навч. посіб. / М.І. Панченко– К.: Знання, 2005. – 583 с. – (Вища освіта XXI століття).
16. Пронін О. Ю. Особливості процесів злиття та поглинання //Фінанси України. - 2005. - № 8. - С.106-122.
17. Стефанчук Р.О. Цивільне право України Навчальний посібник . – К .: Прецедент, 2005
18. Сычев В., Кокшаров А. Время сливаться // Эксперт.– 2004.– №2. – С. 23–25.
19. Тотьев К.Ю. Предприятие и его организационно-правовая форма // Государство и право. – 1994. – № 10. – С.62-67.
20. Транснаціональні корпорації : навч. посіб. з нормат. навч. дисципліни «Транснаціональні корпорації» / [В.В. Рокоча, О.В. Плотніков, В. Є. Новицький та ін.]. – К. : Таксон, 2001. – 304 с.

21. Тхі Хант Н. Міжнародний ринок злиттів і поглинань: останні тенденції і перспективи росту//Персонал. - 2005. - № 2. - С. 58-63

22. Уманців Ю. Активізація процесів злиття та поглинання як чинник глобалізації світової економіки //Підприємництво, господарство і право. - 2004. - № 2. - С. 129-131

23. Фединяк Г. С. Правосуб'єктність транснаціональних корпорацій у час глобалізаційних процесів (аспекти міжнародного права та міжнародного приватного права) / Г. С. Фединяк. – К. : Атіка, 2007. – 200 с.

24. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.

25. Шабліна Я.В., Гончарові Ю.В. Злиття і поглинання в Україні // Актуальні проблеми економіки. –2012. –№1. –с.120-128.

26. Черкашина К. Ф. Злиття та поглинання : шлях до концентрації банківського капіталу // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр. — Суми, 2005. — Т. 14. — 368 с.

27. Якубовский С. А. Современные транснациональные корпорации: регулирование деятельности и роль в мировой экономике / С. А. Якубовский ; Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова, Ин-т математики, экономики, механики. – Одесса : Астропринт, 1998. – 165 с.

Варакіна О.,
студентка магістратури Інституту міжнародних відносин
відділення міжнародне право

Київського міжнародного університету

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ОДНОСТОРОННІХ УГОД ПРО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ В РАМКАХ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

У статті досліджується юридична природа односторонніх угод про вирішення спорів в рамках міжнародного комерційного арбітражу. Крім того, у статті аналізуються деякі особливості визнання таких угод у деяких зарубіжних юрисдикціях, зокрема, у Великобританії, Франції, США, Російської Федерації та Україні.

Ключові слова: *міжнародний комерційний арбітраж, арбітражна угода, односторонні угоди про вирішення спорів та ін.*

Варакина О. Особенности признания односторонних соглашений о разрешении споров в рамках международного коммерческого арбитража

В статье исследуется юридическая природа односторонних соглашений о разрешении споров в рамках международного коммерческого арбитража. Кроме того, анализируются некоторые особенности признания указанных соглашений в зарубежных юрисдикциях, в частности в Великобритании, Франции, США, Российской Федерации и Украине.

Ключевые слова: *международный арбитраж, арбитражное соглашение, односторонние соглашения о разрешении споров и др.*

Varakina O. Features of recognition of unilateral jurisdiction clauses in international commercial arbitration

The legal nature of unilateral jurisdiction clauses in international commercial arbitration is studied in the article. Also some special features of recognition of such clauses in some foreign jurisdictions, for example, the United Kingdom, France, the USA, the Russian Federation and Ukraine are analysed.

Keywords: international arbitration, arbitration agreement. unilateral jurisdiction clauses in international commercial arbitration and others.

Актуальність дослідження. Різноманітність міжнародних комерційних відносин і їх ускладнення призвело до того, що в рамках одного контракту можуть бути переплетені приватноправові й публічно-правові відносини, або контрактне положення сторін, а саме баланс їх прав і зобов'язань, комерційних ризиків і вигід, може суттєво зрушити баланс на користь однієї зі сторін. В такому випадку виявляється іноді зрушеним і баланс вибору в арбітражному застереженні, коли при наявності в договорі пророгаціонного застереження, право про передачу спору в міжнародний арбітраж надається тільки одній стороні. Так, у сучасних міжнародних контрактах стали частіше зустрічатися так звані односторонні застереження про вирішення спору (“unilateral arbitration clauses”). Односторонні угоди про вирішення спорів часто

укладаються у зовнішньоекономічній діяльності. На сьогодні такі угоди визнаються національними судами в залежності від юрисдикції. В аналізованій нами справі українські суди підтвердили дійсність односторонньої угоди про вирішення спорів, проте подібна практика не досить поширена. Таким чином, українській судовій системі ще належить вибудувати послідовну практику щодо визнання односторонніх угод про вирішення спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика визнання односторонніх угод про вирішення спорів досліджувалась такими українськими та зарубіжними науковцями, як Г.Б. Борн, Т.В. Сліпачук, О.С. Перепелинська, М.А. Рожкова, Д.І. Зенькович, Ю.С. Черних та ін.

Метою статті є визначити особливості визнання односторонніх угод про вирішення спорів в рамках міжнародного комерційного арбітражу.

Виклад основного матеріалу. Угоди про вирішення спорів, які надають лише одній стороні право вибору, яким чином буде вирішено спір, нерідко зустрічаються у транзакціях, в яких у сторін нерівні переговорні позиції. Наприклад, це стосується фінансових транзакцій, в яких кредитору часто надається право вибору. Так угода може передбачати вирішення спорів у національних судах певної юрисдикції, але одна зі сторін матиме право звернутися із позовом до іншої сторони у іншій юрисдикції або передати спір на розгляд в арбітражі. Інакший випадок може бути, якщо сторони погодили передати спори на розгляд в арбітражі, а одна зі сторін матиме право звернутися із позовом до суду проти іншої сторони.

Такі застереження називаються односторонніми (“unilateral jurisdiction clauses” або “unilateral option clauses”). Одностороннє юрисдикційне застереження може бути сформульовано таким чином: Цей Договір регулюється законодавством України. Будь-який спір, пов’язаний з цим Договором, передається на розгляд до Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України і розглядається згідно з його регламентом. Незважаючи на попереднє положення, Продавець

має право передати будь-який спір, пов'язаний з цим Договором, на розгляд компетентного суду в Україні.

Односторонні застереження про вирішення спорів спочатку стали з'являтися у зовнішньоекономічних контрактах, у яких одна зі сторін знаходиться в юрисдикції, суди якої негативно ставляться до визнання і виконання іноземних судових рішень, але у той же час в судах якої передбачений розгляд спорів між сторонами [1].

Підхід державних судів до односторонніх застережень різниться. Якщо українські суди тільки починають формувати практику щодо даного роду застережень, то закордонні вже мають в цьому певний досвід.

Ще в 1960-х роках в Англії зустрічалися судові рішення, що визнавали дійсними лише ті арбітражні застереження, які обом сторонам надавали рівні права для передачі суперечок в арбітраж. Аналізуючи застереження, в якому лише одній стороні надавалося право звернутися до арбітражу, англійський суд в 1966 році так обґрунтовував свою позицію: "Необхідно, щоб з арбітражного застереження випливала згода кожної сторони на передачу спору в арбітраж, кожна зі сторін у разі виникнення спору повинна мати право звернутися до арбітражу. Іншими словами, застереження повинно містити взаємні права". До 1986 року в Англії арбітражна угода мала бути "взаємною", тобто надавати обом сторонам однакові права на передачу спору в арбітраж. Переломною в судовій практиці англійських судів стала справа Pittalis v. Sherefettin, в якій Апеляційний Суд, посилаючись на наявність згоди сторін щодо одностороннього арбітражного застереження, відмовив у визнанні наявності дефекту взаємності в такому застереженні. Після цього рішення англійських судів перестали акцентувати увагу на взаємності або симетричності арбітражних застережень [2].

Високий суд Англії ("High Court") у 2004 і 2005 роках визнав дійсність односторонніх застережень відповідно до англійського права. У справах NB Three Shipping Ltd vs. Harebell Shipping Ltd та Law Debenture Trust Corp pic vs. Elektrim France BV and others застереження, що дозволяє стороні відмовитися

від арбітражу і почати розгляд в англійському суді, було визнано допустимим. Відповідно до права Англії арбітражне застереження є дійсним в тому випадку, якщо воно не суперечить принципу "взаємності". Одностороння застереження не суперечить цьому принципу, оскільки обидві сторони висловили щодо нього свою згоду.

Відомий юрист та арбітр Гаррі Борн відзначає, що, як і в Англії, в США також сталася еволюція в підходах судів до доктрини взаємності, на підставі якої суди раніше відмовляли у виконанні арбітражного застереження, що надає лише одній стороні право звернутися до арбітражу. Г. Борн посилається на те, що доктрина взаємності повністю втратила своє значення в доктрині контрактного права, внаслідок чого її застосування щодо положень контракту, що регулюють порядок вирішення спорів, в обґрунтування необхідності наділення всіх сторін однаковими правами більш не представляється можливим. Вчений зазначає, що асиметричне арбітражне застереження тепер, як правило, розглядається як належний спосіб реалізації автономії волі сторін щодо порядку вирішення спорів, якщо тільки такий порядок не визнається недобросовісним відповідно до застосовного права. Разом з тим автор визнає, що зроблений ним висновок не є абсолютним, оскільки все ще з'являються судові рішення, в яких асиметричні арбітражні застереження визнаються недійсними через порушення вимог взаємності [2]. Американські автори відзначають, що на даний час суди в США "не дійшли єдиної думки щодо можливості виконання "односторонніх опціонних застережень "в арбітражному контексті". У США одні суди, посилаючись на недотримання принципу взаємності ("principle of mutuality") або порушення доктрини несумлінності ("unconscionability doctrine"), визнають такі застереження недійсними, інші суди приходять до протилежного висновку.

Серйозні хвилювання у професійному та науковому середовищі не тільки у Франції, але і у всьому Європейському Союзі викликало рішення французького Верховного суду з приватних та кримінальних справ ("Cour de cassation") від 26 вересня 2012 року № 983 у спорі між люксембурзьким

банком Societe Banque privee Edmond de Rothschild Europe і його вкладницею, яка через французьке відділення розмістила в банку депозит. Суд апеляційної інстанції визнав недійсним юрисдикційне застереження на тій підставі, що воно "суперечило меті і остаточності пророгаційної угоди, передбаченій ст. 23 Регламенту", а Касаційний суд підтримав дане обґрунтування [2].

У 2012 році Президія ВАС РФ розглянула справу "РТК проти Соні Еріксон" (Постанова від 19 червня 2012 року № 1831/12). У справі сторони (дві російські компанії, одна з яких є 100%-им дочірнім підприємством іноземної компанії) включили в текст договору купівлі-продажу одностороннє арбітражне застереження. Згідно цьому застереженню всі суперечки між сторонами підлягали вирішенню шляхом звернення до арбітражу відповідно до Правил примирення і арбітражу Міжнародної торгової палати, місце арбітражного розгляду – Лондон, Великобританія. При цьому сторони домовилися, що арбітражне застереження не обмежує право однієї сторони контракту – "Соні Еріксон" (продавець) – звернутися до компетентного суду з позовом про стягнення заборгованості за поставлену продукцію за договором. Сторони також узгодили, що укладений між ними договір буде регулюватися англійським правом. Покупець ("РТК") звернувся до державного суду на території Російської Федерації з позовом до продавця ("Соні Еріксон"). Позов був залишений без розгляду в зв'язку з наявністю в договорі арбітражного застереження. Президія ВАС РФ скасувала усі ухвалені у справі судові рішення, вказавши таке: "Виходячи із загальних принципів здійснення захисту цивільних прав, угода про врегулювання суперечок не може наділяти лише одну сторону (продавця) договору правом на звернення до компетентного державного суду і позбавляти іншу сторону (покупця) подібного права. У разі укладення такої угоди вона визнається недійсною як така, що порушує баланс прав сторін. Отже, сторона, право якої порушено подібною угодою про вирішення спорів, також має право звернутися до компетентного суду, реалізувавши гарантоване право на судовий захист на рівних зі своїм контрагентом умовах" [3].

Практика українських судів щодо альтернативних застережень загалом є позитивною. Наприклад, Вищий господарський суд України у своїй постанові у справі № 910/3425/13 підтвердив дійсність такого застереження. Згідно з застереженням, спори між сторонами були підсудні Ризькому міжнародному третейського суду, або, на вибір банку, судам Латвійської республіки за місцезнаходженням банку або судам іншої країни за підсудністю [5]. Вищий господарський суд України визнав, що, згідно з застереженням, позивач не мав права звернення до господарського суду в Україні, так як право вибору між арбітражем та державними судами мав лише банк, і суд припинив провадження в частині, що стосувалася договору поруки [4, с. 115].

Як зазначено вище, наслідки укладення сторонами односторонніх угод про вирішення спорів можуть бути складними. Якщо така угода буде визнана недійсною на початковій стадії розгляду спору, сторонам залишиться лише вирішувати спору у судах. Якщо ж це питання виникне на більш пізньому етапі – на етапі визнання і виконання арбітражного рішення – таке рішення може бути визнане недійсним та таким, що не може бути виконаним. Перед українськими судами нечасто постає питання дійсності односторонніх застережень, отже, напрацювання сталої практики з цього питання ще попереду.

Висновки та пропозиції. Отже, наразі для України є сенс слідувати тенденції визнання односторонніх угод про вирішення спорів, як це відбувається, наприклад, у Великобританії. Практика визнання недійсними подібних застережень, яка склалася у Російській Федерації, суперечить принципу автономії волі сторін, а отже, не є прогресивною. Також необхідно на законодавчому рівні вдосконалити регулювання міжнародного арбітражу в Україні. А саме, необхідно імплементувати зміни, які були внесені до Типового закону ЮНСІТРАЛ у 2006 році, до законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародниий комерційний арбітражний суд: відповідність сьогоденню: зб. наук. пр. / НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва ; за ред. акад. НАПрН України О. Д. Крупчана. — К. : Ред. журн. “Право України”, 2013. – 360 с. Зенькович Д. И. Асимметричные арбитражные соглашения в России и за рубежом. [Електронний ресурс] //Режим доступу до ресурсу: http://отрасли-права.рф/article/8077.
2. Постановление Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 19 июня 2012 года № 1831/12. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: http://arbitr.ru/bras.net/f.aspx?id_casedoc=1_1_98128cf5-b3ac-4955-b3ea-05de9221a392.Материалы II Международных арбитражных чтений памяти академика Побирченко И.Г. Сборник докладов. МКАС при ТПП Украины. – 2015. – 144 с. [Електронний ресурс] //Режим доступу до ресурсу: http://arb.ucci.org.ua/publ/rept2014reading.pdf.
3. Постанова Вищого господарського суду України від 16 вересня 2014 року у справі № 910/3425/13. [Електронний ресурс] //Режим доступу до ресурсу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40578086.
4. Материалы II Международных арбитражных чтений памяти академика Побирченко И.Г. Сборник докладов. МКАС при ТПП Украины. – 2015. – 144 с. [Електронний ресурс] //Режим доступу до ресурсу: http://arb.ucci.org.ua/publ/rept2014reading.pdf.
5. Постанова Вищого господарського суду України від 16 вересня 2014 року у справі № 910/3425/13. [Електронний ресурс] //Режим доступу до ресурсу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40578086.

Юрченко С.М.,
доцент кафедри міжнародного права і порівняльного правознавства

Київського міжнародного університету

Попович С.,
студент магістратури
Інституту міжнародних відносин
Київського міжнародного університету

РОЛЬ СВІТОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ У СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

У статті досліджуються загальні підходи і принципи правового регулювання міжнародної торгівлі, визначається роль СОТ у системі правового регулювання міжнародної торгівлі, аналізуються функції і принципи діяльності СОТ, визначається її правовий статус.

Ключові слова: міжнародна торгівля, міжнародне торгове право, Світова Організація Торгівлі, міжнародна торгівля товарами і послугами, функції і принципи діяльності СОТ.

В статье исследуются общин подходы и принципы правового регулирования международной торговли, определяется роль ВТО в системе правового регулирования международной торговли, анализируются функции и принципы деятельности ВТО, определяется ее правовой статус.

Ключевые слова: международная торговля, международное торговое право, Всемирная Торговая Организация, международная торговля товарами и услугами, функции и принципы деятельности ВТО.

Generalapproachesandprinciplesoflegalregulationofinternationaltradeare explored, theplace ofthe WTO in the system of international trade legalregulation is defined, thefunctionsandprinciplesof WTO activitiesare analyzedand WTO legalstatusisdeterminedin thearticle.

Keywords: international trade, international tradelaw, worldtrade Organization, international tradeingoodsandservices, functions and principles of WTO.

Світова фінансова криза 2008 року спровокувала рецесію світової економіки. Однією з ключових проблем міжнародної торгівлі стало скорочення попиту і, відповідно, посилилася боротьба за ринки збуту. Держави знову задумалися над перевагами політики протекціонізму національних ринків, остерігаючись можливої неспроможності національних виробників конкурувати з іноземними.

Жодна держава не відмовляється від управління економікою, адже економіка має фундаментальне значення для існування суспільства. Навіть ліберальні держави виробляють загальні правові умови економічної

діяльності. Держава зобов'язана, принаймні, забезпечити функціонування економічної системи через надання гарантійсуб'єктам господарської діяльності. В умовах міжнародного розподілу праці та створення світового ринку важливою складовою економіки кожної держави є зовнішньоекономічна діяльність.

Держава у сучасному розумінні є особливим механізмом, покликаним забезпечувати соціальну стабільність у суспільстві. Одним з основних засобів досягнення зазначеної мети є вироблення і проведення в життя економічної політики держави. В умовах інтеграції та глобалізації, внаслідок міжнародного поділу праці на основі теорії абсолютних переваг світ перетворився у «глобальне село», де сукупність економік окремих держав становлять єдину взаємозалежну систему – світове господарство.

Значення зовнішньоекономічної політики у вирішенні національних економічних проблем підвищується зі зростанням міжнародної торгівлі. Складовою частиною процесу реформ, що відбуваються в Україні стала орієнтація на повномасштабне включення до світової економічної системи. Лібералізація, скасування державної монополії на зовнішню торгівлю, збільшення кількості суб'єктів зовнішньоторгового обігу не є відмовою держави від втручання в систему регулювання зовнішньоторговельної діяльності. Більше того, світовий досвід свідчить, що відбувається посилення та диверсифікація такого впливу, пріоритети, принципи, механізми та інструменти якого взаємоузгоджені на міжнародному рівні в двосторонніх та багатосторонніх угодах. Одним із вирішальних факторів визначено підвищення ефективності зовнішньоторговельної політики держави, яка має забезпечити зміцнення позицій країни у світовій торгівлі та сприяти виходу її продукції на нові ринки.

Для того, щоб забезпечити ефективне функціонування ринку і досягнення поставлених цілей, має бути створена національна система, яка відповідатиме основним вимогам міжнародного правового простору. Крім

того, необхідне створення ефективних механізму та інституцій системи для забезпечення належного виконання зазначених правил.

В Україні продовжується формування зовнішньоекономічної політики та ефективного механізму правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Одним з елементів цього процесу є приєднання України до глобального інструменту правового регулювання міжнародної торгівлі – вступу до Світової Організації Торгівлі.

Світову організацію торгівлі можна визначити як об'єднання держав, створене на основі міжнародної угоди для виконання певних функцій у сфері міжнародної торгівлі, яке має постійно діючі органи, міжнародну правосуб'єктність і засноване відповідно до норм міжнародного права[28, с.352].

СОТ визначає договірні зобов'язання своїх членів у торгівлі товарами з метою їх наступної імплементації в національному законодавстві. Для забезпечення дотримання договірних зобов'язань, як і реалізації своїх статутних завдань у цілому, СОТ має постійно діючі органи, які формують її систему. СОТ розглядається світовим співтовариством як міжнародна особа, що є носієм міжнародних прав і обов'язків, тобто, СОТ є суб'єктом міжнародного права. Одночасно СОТ є суб'єктом національного права. Зокрема, в п. 1 ст. VIII угоди про СОТ зазначається, що Світова організація торгівлі буде мати статус юридичної особи, і кожною з країн-членів їй буде надана така правоздатність, яка може бути необхідною для виконання її функцій[10].

Правова природа СОТ виявляється у змісті Угоди про СОТ, яка встановлює основні функції цієї організації. Угода про СОТ має інституціональний і процедурний характер. Основні функції цієї організації полягають у забезпеченні здійснення ГАТТ 1994 р. і багатосторонніх торговельних угод, укладених у ході Уругвайського раунду, а також у розробці нових угод у всіх сферах багатосторонніх торговельних відносин. Крім цього,

до функцій СОТ відноситься врегулювання суперечок і проведення огляду торговельної політики своїх членів[5].

Водночас СОТ сприймає і керується рішеннями, процедурами та правилами, які діяли відповідно до ГАТТ 1947 р. На сучасному етапі найважливішим напрямком діяльності СОТ стає встановлення зв'язку між багатосторонніми правами і зобов'язаннями у сфері доступу на ринок з тими сферами, які стосуються прав інтелектуальної власності і торгівлі послугами. Це стосується й інших багатосторонніх угод, які можуть бути укладені в нових сферах торговельної діяльності[6].

Отже, якщо ГАТТ регулювала торгівлю товарами, то СОТ охоплює, крім цього, і торгівлю послугами, торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, а також проблеми охорони навколишнього середовища. Регулювання в даних сферах людської діяльності сприятиме подальшому світовому розвитку, встановленню рівноправності в міжнародних економічних відносинах, піднесенню економіки країн, що розвиваються, економічному зміцненню всесвітньої інтелектуальної системи[10].

Додатки до Угоди про СОТ містять такі багатосторонні торговельні угоди:

– додаток 1А – багатосторонні угоди про торгівлю товарами;

– додаток 1В – Генеральна угода про торгівлю послугами;

– додаток 1С – Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності.

Додаток 1А, у свою чергу, включає ГАТТ 1994 р., яка складається з положень ГАТТ 1947 р. з подальшими уточненнями, поправками та змінами, внесеними правовими документами, які діяли до набуття чинності Угодою СОТ; положення правових документів, які набули чинності в рамках ГАТТ 1947 р. до набуття чинності Угодою СОТ (протоколи та акти щодо тарифних поступок; протоколи про приєднання; рішення про звільнення від зобов'язань, надані ст. XXV ГАТТ 1947 р., які зберігають чинність на день набуття чинності Угодою СОТ; інші рішення сторін ГАТТ 1947 р.); домовленостей, досягнутих

у ході Уругвайського раунду, щодо тлумачення деяких статей ГАТТ;Маракеського протоколу до ГАТТ 1994 р., який містить переліки поступок стосовно доступу товарів на ринки; Кодекс Токійського раунду, що випливає із Заключного акта Уругвайського раунду, та суміжні правові документи, за виключенням кодексів і домовленостей, включених до додатка 4 до Угоди СОТ; нові угоди, укладені в ході Уругвайського раунду: про захисні заходи, про зв'язані з торгівлею заходи в галузі капіталовкладень, про передвідвантажувальну інспекцію, про сільське господарство та інші[5].

У додатку 2 міститься домовленість щодо правил і процедур врегулювання суперечок, а в додатку 3 – текст механізму огляду торговельної політики[6].

Додаток 4 включає багатосторонні торговельні угоди з обмеженою кількістю учасників: про торгівлю цивільною авіатехнікою, про державні закупки, Міжнародну угоду про торгівлю молочними продуктами, Міжнародну угоду про торгівлю яловичиною.

СОТ виступає основним форумом для ведення переговорів з багатосторонніх торговельних відносин, тому її основна функція, зрозуміло, полягає в реалізації політичного процесу для встановлення відповідності інтересів країн-членів[10].

Регулюючі функції СОТ полягають у встановлені для своїх членів стандартів поведінки, які мають морально-політичне або юридичне значення. Згідно з п. 1 ст. II Угоди про СОТ, СОТ має забезпечувати загальні інституціональні рамки для здійснення торговельних відносин між її членами у питаннях, які відносяться до угод і пов'язаних з ними документів. Водночас, згідно з п. 4 ст. XVI Угоди, кожен член СОТ повинен забезпечити відповідність своїх законів, нормативних актів та адміністративних розпоряджень його зобов'язанням, передбаченим угодами, що додаються[5].

Оперативні функції реалізуються через самостійні дії організації за допомогою наданих у її розпорядження країнами-членами людських і

матеріальних ресурсів. Правову базу таких дій складають рішення органів організації, які носять виконавчо-розпорядчий характер[5].

Оперативні функції СОТ поділяються на внутрішні і зовнішні. Здійснення внутрішніх оперативних функцій спрямоване на вирішення фінансових проблем, питань діяльності персоналу, забезпечення роботи органів організації, видання і поширення документації тощо. Дані функції здійснюються безпосередньо Секретаріатом на чолі з Генеральним директором.

Зовнішні оперативні функції СОТ звернені до держав, юридичних та фізичних осіб, міжнародних організацій і включають дії СОТ щодо підтримання міждержавних відносин у галузі торгівлі, діяльність організації в галузі міжнародних розрахунків, надання кредитів, технічної допомоги, проведення науково-дослідних робіт тощо[6].

Оперативні функції СОТ здійснюються в процесі реалізації результатів переговорів, співробітництва з іншими міжнародними організаціями. Своє практичне втілення це знаходить у тому, що СОТ через ради і комітети здійснює керівництво 28 угодами Заключного акту Уругвайського раунду, кількома багатосторонніми угодами – про державні закупки, про цивільну авіацію, про молочні продукти та про яловичину[6].

Контрольні функції СОТ полягають у виявленні фактичного стану справ у сферах, що входять до компетенції її органів, та його співставленні з моделями і вимогами, які містяться у засновницьких документах або актах органів організації. Контрольні функції СОТ здійснюються шляхом огляду торговельної політики. Метою огляду торговельної політики, перш за все, є досягнення такого становища, коли кожна країна-учасниця зобов’язується суворо дотримуватися правил і зобов’язань, прийнятих за багатосторонніми торговельними угодами та торговельними угодами з обмеженою кількістю учасників. Це забезпечує більш урівноважене функціонування багатосторонньої торговельної системи через досягнення в ній більшої гласності та інформованості. Отже, внаслідок реалізації контрольних функцій

СОТ, країни-члени мають можливість спільно здійснювати оцінку торговельної політики і практики окремих членів СОТ та їх впливу на функціонування багатосторонньої торговельної системи[5].

Реалізація контрольних функцій СОТзаймає чільне місце в діяльності цієї міжнародної організації і здійснюється шляхом перевірки торговельних режимів країн-членів. Мета цієї діяльності – запобігання конфліктам у торгівлі. Способи досягнення мети – збір та аналіз інформації, спостереження, розслідування[4].

Щодо міжнародно-правового статусу СОТ, то він характеризується наступними рисами. Невід'ємну й основну частину міжнародно-правового статусу СОТ як суб'єкта міжнародного права складає її міжнародна правоздатність, що ґрунтується на положеннях установчої Угоди про СОТ. Статут СОТ містить цілу низку статей, які регламентують договірну правоздатність СОТ. Так, п. 5 ст. VIII передбачено повноваження укладати угоди про штаб-квартиру. Угода про штаб-квартиру була укладена між СОТ і Швейцарією 2 червня 1995 р. (набрала чинності 1 листопада 1995 р.). Згідно з цим договором, уряд Швейцарії передав СОТ центр Вуіліумраппард, який був штаб-квартирою ГАТТ 1947 р. Аналіз договору показує, що право власності на приміщення залишається за Швейцарією, але СОТ має пріоритетне право безоплатного користування [51,с 345]. Решта умов, які не передбачені в даній угоді, регулюються положеннями універсальних конвенцій (Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ 1947 р., Конвенція про правовий статус, привілеї та імунітети міждержавних економічних організацій, діючих в окремих сферах співробітництва 1980 р. та ін.)[5].

Відповідно до Угоди про СОТ, торгівля товарами має такі основні цілі і правила:

1. Підтримка країн-членів у здійсненні відкритої і ліберальної політики;

2. Забезпечення справедливої і добросовісної конкуренції між сільськогосподарськими і промисловими галузями;

3. Захист вітчизняних виробників від іноземних виробників у випадку проведення останніми несправедливої торговельної політики[3].

Увесь комплекс правил поведінки у межах СОТ ґрунтується на таких принципах, як захист вітчизняної промисловості шляхом тарифних заходів, однак при цьому країнам-членам забороняється вживати заходів щодо кількісного обмеження імпорту, крім специфічних ситуацій, обумовлених у тексті договору;тарифні збори повинні бути низькими і мають скорочуватися шляхом подальших переговорів;тарифні та інші заходи при імпорті й експорті повинні застосовуватись на основі принципу недискримінації, суворо дотримуватися принципу найбільшого сприяння нації, (ці правила мають деякі виключення стосовно регіональних преференційних торговельних угод)[10].

Країни-експортери часто вимагають, щоб імпортні товари мали мандатний стандарт, який встановлюється стосовно вітчизняних товарів, що продаються усередині країни. Такої стандартизації дотримуються для захисту здоров'я і безпеки населення, а також для захисту довкілля. Це правило вимагає, щоб країни максимально дотримувалися міжнародної стандартизації.

Імпортні сільськогосподарські продукти повинні відповідати санітарним і фітосанітарним вимогам, які застосовуються для захисту людського, тваринного і рослинного життя від чуми та інших хвороб. Це правило ні в якому разі не повинне застосовуватися країнами для створення додаткового захисту внутрішнього ринку від імпортних продуктів або створення зайвих бар'єрів у торгівлі[5].

Основним принципом СОТ є мінімальна кількість формальностей і документації при імпорті та експорті для сприяння торгівлі. СОТ визнає, що країни-члени, звичайно, з різних причин вимагають від імпортуючої особи придбати ліцензію[4].

Правила ліцензійної процедури розділено на дві категорії: автоматичне і неавтоматичне ліцензування.

Під автоматичним ліцензуванням розуміється така система, коли державна адміністративна служба не висуває особливих вимог і ліцензія

видається автоматично. Це правило вимагає, щоб у таких випадках ліцензія видавалась не пізніше десяти робочих днів[3].

Неавтоматична ліцензія використовується тоді, коли держава попередньо накладає заборону на імпорт. Це правило вимагає, щоб імпортна ліцензія видавалася протягом тридцяти днів з дня одержання заяви. Процедура передбачає також, що ліцензія може бути видана протягом шістдесяти днів, коли усі подані заяви розглядаються одночасно[3].

Окремо визначені правила, які застосовуються при експорті. Експорт товарів підлягає обов'язковому внутрішньому оподаткуванню нарівні з товаром, призначеним для внутрішнього споживання(непрямі податки).Мито визначається на основі споживчої вартості і виробничих витрат.

Право СОТ визначає також допустимі для країн захисні заходи, які дають можливість захищати внутрішній ринок від нечесної торгової поведінки імпортерів. Такі заходи поділені на групи:

А. Захисні заходи, які застосовуються у надзвичайних ситуаціях.

СОТ визнає, що ліберальні заходи у торгівлі, які застосовуються державами, можуть створювати проблеми для їх промисловості, яка не може швидко пристосуватися до умов конкуренції. Для запобігання таким проблемам країна може заборонити імпорт як захисний захід. Водночас вжиття таких заходів не повинне завдавати збитків зарубіжним постачальникам. Подібні заборони приймаються у випадку, коли кількість імпортованої продукції заподіює серйозної шкоди збуту аналогічного продукту вітчизняного виробництва. Захисні заходи застосовуються за клопотанням галузі промисловості, що потерпає від імпорту, тільки на тимчасовій основі і в надзвичайних ситуаціях.

Б. Захисні дії заради розвитку.

Правила СОТ також визнають, що країни, які розвиваються, для здійснення їх програми економічного розвитку або з метою підтримки тієї чи іншої галузі промисловості можуть застосовувати імпортні заборони на певний термін. При цьому дане правило вимагає, щоб до введення такої

заборони сторони дотримувались раніше прийнятих умов щодо поставок товарів для захисту інтересів постачальників[1].

Для балансування зовнішньоторговельної політики держав і забезпечення рівних умов на міжнародному ринку необхідно встановити правила, що регулюють використання державних субсидій.Держава надає субсидії для досягнення різних цілей. Коли яка-небудь галузь промисловості потерпає через велику кількість імпорту, тоді держава може, не застосовуючи заборонних дій стосовно імпорту, надати допомогу шляхом надання субсидії для купівлі технології та обладнання, що може підвищити ефективність виробництва, а також конкурентоздатність даної галузі[3].

Правила СОТ забороняють державам надавати субсидії, які можуть заподіяти шкоду розвиткові торгівлі. Ці правила мають певні відмінності стосовно промислових і сільськогосподарських галузей. Правила, які регулюють використання субсидій для розвитку промислових галузей, передбачають заборони, що стосуються здебільшого експортних субсидій. Ці заборони раніше застосовувались лише щодо розвинутих країн. У ході Уругвайського раунду було прийнято аналогічне правило і стосовно країн, які розвиваються. Цим країнам надається 8-річний перехідний період, протягом якого вони повинні відмовитися від таких субсидій. Дане правило не застосовується стосовно країн, що розвиваються, в яких річний доход на душу населення менший 1000 доларів США[3].

Отже, Світова Організація Торгівлі нині виступає основним майданчиком узгодження воль держав у галузі правового регулювання міжнародної торгівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1994 року. СОТ; Угода, Міжнародний документ, Домовленість від 15.04.1994 // Офіційний вісник України. від 12.11.2010. 2010 р., № 84, стор. 303, стаття 2989.
2. Генеральна угода про торгівлю послугами. СОТ; Угода, Міжнародний документ, Домовленість від 15.04.1994. // Офіційний вісник України від 12.11.2010. 2010 р., № 84, стор. 482, стаття 2989.
3. Горін Н.В. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посіб. – К.: Знання, – 2008. – 330 с.

4. Осика С. Г., Пятницький В. Т. Світоваорганізаціяторгівлі: Підручник. – К.:КНТЕУ,2001. – 491 с.

5. Осика С. Г., Пятницький В. Т., Оніщук О. В. та ін. Регулюванняринківтоварів і послуг на засадах норм і принципівсистеми ГАТТ/СОТ. – К.: КНТЕУ, 2000. – 336 с.

6. Осика С. Г., Пятницький В. Т., Осика А. С. Генеральна угода з тарифів і торгівлі як основа універсальногоміжнародно-правового регулюваннясвітовоїторгівлі. – К.:КНТЕУ, 1999. – 204 с.

7. Практическое руководство по Уругвайскому раунду / Международный торговый центр ЮНКТАД/ВТО. – 1999.

8. Про зовнішньоекономічну діяльність Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 9. – С. 55.

9. Про ратифікацію Протоколу про вступУкраїни до Світовоїорганізаціїторгівлі. Закон України // [Електронний ресурс] Режим доступу:www.rada.gov.ua.

10. Скринька Д.В. Право Світової організації торгівлі: Підручник. / Д.В. Скринька. – К. : Видавничий дім «Промені», 2010. – 338 с.

11. Gazzini, Tarcisio. The Legal Nature of WTO Obligations and the Consequences of their Violation // The European Journal of International Law (2006), Vol. 17 No. 4, 723–742doi: 10.1093/ejil/chl024

12. WTO, Guidelines for the Scheduling of Specific Commitments Under the GATS, S/L/92 (Mar. 28, 2001).

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

АГАФОНОВА Н.В.,
кандидат юридичних наук,
народний депутат України

УДК 342:340.111.5

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ В СВІТЛІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Стаття присвячена науковому аналізу окремих аспектів реалізації конституційної реформи в Україні. Досліджуються перспективи конституційного регулювання основ організації та функціонування економічної системи держави. Визначається проблематика реформування місцевого самоврядування і децентралізації влади. Автор розглядає проблему доцільності запровадження в Україні федеративного державного устрою. Особливу увагу приділено механізмам прийняття нової редакції Конституції України.

Ключові слова: *конституційна реформа, економічна система, децентралізація, місцеве самоврядування, всеукраїнський референдум.*

Агафонова Н.В. Конституционная реформа в Украине в свете современных вызовов

Статья посвящена научному анализу отдельных аспектов реализации конституционной реформы в Украине. Исследуются перспективы конституционного регулирования основ организации и функционирования экономической системы государства. Определяется проблематика реформирования местного самоуправления и децентрализации власти. Автор рассматривает проблему целесообразности введения в Украине федеративного государственного устройства. Особое внимание уделено механизмам принятия новой редакции Конституции Украины.

Ключевые слова: *конституционная реформа, экономическая система, децентрализация, местное самоуправление, всеукраинский референдум.*

Agafonova N.V. Constitutional reform in Ukraine in the light of the modern challenges

The article is devoted to scientific analysis of certain aspects of the implementation of the constitutional reform in Ukraine. Studies the prospects of settlement of the constitutional foundations of the organization and functioning of the economic system of the state. Determined issues of reforming of local government and decentralization of power. The author considers the problem of expediency of introduction in Ukraine of a federal state structure. Particular attention is paid to the mechanisms of adoption of the new edition of the Constitution of Ukraine.

Key words: *constitutional reform, economic system, decentralization, local government, national referendum.*

Ефективність конституційної реформи значною мірою залежить не тільки від правильно визначених її напрямків, змісту конституційних новацій і їх розвитку в законодавстві України, а й від правильно обраної форми

запровадження конституційних змін. Така форма повинна органічно поєднуватися з ключовими положеннями змісту згаданих новацій і ґрунтуватися на попередньому практичному і доктринальному аналізі. З цією метою розглянемо окремі найважливіші аспекти сучасного етапу конституційного реформаційного процесу в рамках цієї наукової статті.

У світлі перспектив конституційної реформи проблема конституційної визначеності національної економічної системи є особливо актуальною, по-перше, у зв'язку з відсутністю системного закріплення основ національної економічної системи в Конституції України [1, с. 61], по-друге, дивлячись на падіння рівня економічного розвитку держави та її економічного потенціалу. На жаль, ця проблематика сьогодні не обговорюється відкрито політиками, а за лаштунками публічності проштовхуються ідеї нераціональності соціальної держави, непотрібності конституційного закріплення соціальних прав громадян. А такі категорії як «суспільне благо», «суспільна власність», «загальнонародне надбання, багатство» та ін. далі політичної риторики не отримують розвитку в конституційному праві. Тим часом, як справедливо відзначається в науковій літературі, саме конституційне право з властивою йому аксіологічною системою покликане дати відповідь на питання про належне співвідношенні влади і свободи через визначення засад відносин власності та встановлення такого порядку взаємовідносин політичної та економічної влади, при якому публічна влада діяла б в правових рамках спільних інтересів, а власність, будучи відокремленою від влади, забезпечила б ефективне зростання економічного потенціалу держави; тому економічні відносини є важливою сферою конституційного регулювання, а економічний розвиток суспільства природно стає конституційною проблемою [2, с. 34]. При цьому економічний розвиток як конституційна проблема отримує свою визначеність у зв'язку з принципом соціальної держави. Але, як справедливо зауважує О.М. Клименко, «конституційну реформу, спрямовану на демократичний розвиток, посилення конституційних основ державного суверенітету, територіальної цілісності України, національної безпеки не слід

сприймати як таку, яка автоматично забезпечить сприятливі умови для економічного і соціального прогресу ... вкрай важливо, щоб будь-які конституційні трансформації здійснювалися з урахуванням фактора впливу економічної системи, адже будь-яке будівництво повинно мати матеріальну основу »[1, с. 62].

У зв'язку з об'єктивною необхідністю конституціалізації і соціалізації економічної системи України слід звернути увагу на актуальну проблему захисту права власності в Україні, невирішеність якої є одним з факторів політичної нестабільності.

На декларативність положень ст. 13 Конституції України не раз зверталася увага в науковій літературі. Так, В. Буткевич відзначаючи проблему запозичення іноземних конституційних аналогів або постійних стандартів, справедливо зауважує, що положення ст. 13 Конституції України: «Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству» з певною модифікацією було запозичене з Основного Закону ФРН, але в оригінальній інтерпретації наголошувалося не на забороні, а на зобов'язанні: «Власність зобов'язує. Користування нею повинно служити загальному благу» (ст. 14). Вчений звертає увагу: «Якщо в Конституції ФРН це положення системно узгоджене з положеннями про власність і гарантоване як таке цілою низкою положень цієї конституції, то в українському варіанті воно звучить як гасло, декларація. Це конституційне положення і було сприйнято як декларація, що ні до чого ні кого не зобов'язує. Не дивно, що з приводу власності в Україні почали рости масові правопорушення: злочини, корупція, захоплення навіть тих об'єктів, які в конституції визнані об'єктами права власності Українського народу, численні зневаги земельним, природоресурсним і іншим законодавством » [3, с. 88-89].

Необхідність вирішення зазначених проблем, в першу чергу, знаходиться в площині конституційної реформи, адже мова йде про конституційні основи економічного ладу. Шкода, що розуміючи цю проблему, влада не ініціює її вирішення.

Одна з найскладніших проблем сучасного конституційного будівництва - реформа публічної влади в прив'язці до території держави. Дана проблема має комплексний характер і кілька напрямків реформування: адміністративно-територіального поділу, децентралізації і деконцентрації державної влади, забезпечення місцевого самоврядування.

Ця проблема визначилася майже відразу після прийняття Конституції України в 1996 р. При тому, що на розвиток положень Конституції України була створена потужна законодавча база територіальної організації влади в державі [4-7], проводилася апробація новітніх систем управління територіями [8], контури нової моделі територіальної організації публічної влади не характеризувалися чіткістю, а сама організація - ефективністю.

На вирішення цієї проблеми були спрямовані ініціативи про введення адміністративної реформи (1998 р), одним із напрямків якої повинна бути адміністративно-територіальна реформа, конституційна реформа 2004-2007 років в частині місцевого самоврядування [9-10].

На даний час цей напрям конституційної реформи розвивається на основі Стратегії «Україна-2020», згідно з якою метою політики в сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація в повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування.

Для реалізації цієї мети Конституційною комісією (робочою групою з питань конституційних засад організації та здійснення державної влади, місцевого самоврядування, адміністративно-територіального устрою України та децентралізації влади) підготовлено пропозиції про внесення змін до Конституції, які були схвалені 26 червня 2015 року і позитивно оцінені експертами Венеціанської Комісії.

Законопроектом про внесення змін до Конституції України пропонуються зміни щодо децентралізації державної влади в Україні та посилення конституційно-правового статусу місцевого самоврядування. Передбачені зміни окремих положень Конституції України в частині адміністративно-територіального устрою. Зокрема, щодо поділу території України на громади. Громада є первинною одиницею в системі адміністративно-територіального устрою України.

Законопроектом передбачено, що розподіл повноважень в системі органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів різних рівнів здійснюється за принципом субсидіарності, що відповідає Європейській хартії місцевого самоврядування. Передбачено скасування інституту місцевих державних адміністрацій та їх голів. Замість цього утворюються виконавчі органи місцевого самоврядування громади, які є підконтрольними і підзвітними раді громади. При цьому глава громади головує на засіданнях ради громади, очолює виконавчий орган місцевого самоврядування громади. У свою чергу, районна рада, обласна рада обирає зі свого складу відповідно голову районної ради, голову обласної ради, який очолює виконавчий комітет ради. В цілому ж основні публічно владні повноваження місцевого рівня зосереджуються на базовому рівні в громаді.

Закріплюється матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування. Зокрема визначається, що такою основою є земля, рухоме і нерухоме майно, природні ресурси, інші об'єкти, що є в комунальній власності територіальної громади; місцеві податки і збори, частина загальнодержавних податків і інші доходи місцевих бюджетів.

Пропонується визначити, що держава забезпечує співмірність фінансових ресурсів і повноважень органів місцевого самоврядування, визначених Конституцією і законами України.

Разом з тим децентралізація означає ослаблення центральної влади в таких питаннях, як оборона, зовнішня політика, національна безпека, верховенство права, дотримання прав і свобод людини.

Для нагляду за дотриманням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування пропонується ввести інститут префектів. Проектом передбачено, що префекта призначає на посаду та звільняє з посади за поданням Кабінету Міністрів України Президент України.

Префект зупиняє дію актів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України з одночасним зверненням до суду.

Крім того, законопроектом передбачено, що в разі прийняття головою громади, радою громади, районною, обласною радою акту, який не відповідає Конституції України, створює загрозу порушення державного суверенітету, територіальної цілісності або загрозу національній безпеці, Президент України зупиняє дію відповідного акта з одночасним зверненням до Конституційного Суду України, тимчасово зупиняє повноваження голови громади, складу ради громади, районної, обласної ради та призначає тимчасового державного уповноваженого.

У разі визнання Конституційним Судом України акта глави громади, ради громади, районної, обласної ради таким, що не відповідає Конституції України, Верховна Рада України за поданням Президента України достроково припиняє повноваження голови громади, ради громади, районної, обласної ради та призначає позачергові вибори у визначеному законом порядку.

У перехідних положеннях законопроекту передбачається, що особливості здійснення місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей визначаються окремим законом.

Таким чином, пропоновані законопроектом зміни повністю відповідають європейським і міжнародним стандартам, враховують відповідні висновки і зауваження Венеціанської Комісії та дозволять забезпечити здатність місцевого самоврядування та побудувати ефективну систему територіальної організації влади в Україні.

Отже, сподіваємося, що впровадження в Україні відомого світовій муніципальній практиці принципу повсюдності місцевого самоврядування

створить правові умови для активізації життєдіяльності територіальних громад, визначить чіткі територіальні межі їх муніципальної діяльності та відповідальності, сприятиме децентралізації публічної влади, розмежуванню функцій і повноважень центральних і місцевих органів та вирішенню нагальних проблем життєзабезпечення суспільства на місцевому рівні його політичної організації.

Окремо звернемо увагу на проблему федеративного устрою для України, яка не є новою. Ця тема живе в суспільно-політичній риториці, наукової, політико-правової думки вже близько століття. Актуальність цього питання в останні два десятки років не зменшується через нераціональність територіальної організації державної влади та неефективність місцевого самоврядування. Але питання про її обґрунтування для України не можна вважати вирішеним. Ми згодні з В. Колісником, що «обґрунтування федералізації посиланням на відомих українських мислителів і політичних діячів другої половини XIX - початку XX ст. є неприйнятним, оскільки їх позиція зазвичай формувалася в інших політичних обставинах і в умовах іншої історичної епохи. Звернення до національно-етнічного фактору як одного з критеріїв формування небезпечно з огляду на негативний досвід більшості держав, побудованих за національно-етнічною чи національно-територіальною ознакою » [11, с. 61-62]. Слід погодитися з висновками цього вченого щодо ймовірного негативного впливу федералізації на систему конституційного і поточного законодавчого регулювання та велику ймовірність посилення бюрократії та адміністрування, зростання корупції, виникнення проблем розмежування повноважень різних підсистем публічної влади [11, с. 62].

Але й децентралізована унітарна держава не позбавлена певних ризиків і викликів, пов'язаних з можливою фіктивністю самої децентралізації або навпаки, втратою державної влади єдності, а держави - цілісності.

Децентралізована унітарна держава - це неминуче регіональна (регіоналістська) держава. З огляду на постійні регіональні «рухи» в

регіоналістських Італії та Іспанії стає зрозумілим, що така система територіальної організації публічної влади в державі не створює достатніх гарантій територіальному суверенітету держави. А значить, конституціоналізація системи територіальної організації публічної влади в державі вимагає зваженого підходу.

Зміна форми територіального устрою держави є по суті зміною однієї з ключових складових конституційного ладу, попередньо вимагає свого визначення. У цьому питанні альтернатив виключному праву народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні немає. У такому випадку можна говорити про необхідність прийняття нової Конституції.

Ми визначили одні з найбільш вагомих і дискусійних напрямків конституційного будівництва стосовно яких у суспільстві сформована думка про необхідність реформування їх конституційно-правових основ. Викладене дає підстави для роздумів про форму перетворювальної конституційної діяльності і відповідні конституційні процедури. З цього питання так само, як і за обсягом, змістом і напрями реформування в Україні тривають дискусії.

Так, якщо реформаторські ініціативи попереднього періоду анонсувалися як системні конституційні зміни, то сьогодні політики говорять про точкові реформи. Але чи можна вважати точковими анонсовані напрямки реформування (права людини, децентралізація, судоустрій) з точки зору широти пропонованих змін і необхідності забезпечення принципу системності конституції (її норм). Більшість вчених вважають, що зміни до Конституції повинні охопити й інші важливі сфери суспільних відносин. Тому експертне середовище сьогодні розділилося на кілька груп. Одні вчені вважають за необхідне розробити і прийняти нову Конституцію України. Так, В.М. Шаповал вважає за необхідне створити в Україні Конституційну асамблею - виборний орган, як це було зроблено в Польщі, і щоб асамблея розробила проект нової Конституції України [12]. Ю.Г. Барабаш вважає, що прийшов час говорити не про чергові косметичні зміни Конституції, а про нову філософію, ідеологію, закладену в тексті установчого акта, а заплановані реформи

повинні, якщо не сприйматися прогресивною частиною населення, то хоча б відповідати ціннісній основі його світогляду [13, с . 87].

Інші вчені доводять раціональність розробки і прийняття нової редакції Конституції України. Так, О.І. Ющик вважає, що «вже є потреба почати розробку проекту нової редакції Конституції України, з тим, щоб через 3-5 років прийняти її. Одночасно вже зараз необхідно орієнтуватися на прийняття нової редакції Конституції України спеціально створеним органом (наприклад, Конституційними зборами, Всеукраїнським установчими зборами, Конституційною асамблеєю і т.д.). Статус і регламент роботи цього органу слід було б розробити протягом одного-двох років і затвердити його двома третинами складу Верховної Ради України»[14].

А. Мацюк впевнений, що «конституційна реформа не повинна передбачати розробку і прийняття повністю нової Конституції, тому що більшість положень чинної Конституції виправдали себе тим, що сприяли становленню нової незалежної держави, в цілому відповідають європейським цінностям і стандартам» [15].

На найближчу перспективу, як відомо, очікується остаточне прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) реєстр. № 2217 від 15 липня 2015 р. [16]. Головна проблема завершення цього етапу поточного періоду конституційної реформи в Україні - досягнення консенсусу щодо остаточного прийняття даного законопроекту. Якщо ж консенсус не може бути досягнутий в парламенті, немає іншого шляху як шукати його в суспільстві.

Вважаємо, що легітимність конституційних змін в разі розробки і прийняття нової редакції Конституції України найкраще може бути забезпечена спеціально створеним для цього представницьким органом - конституантою (Конституційними зборами). Це викликає питання про відповідні правові підстави і правові принципи.

Щодо правових підстав діяльності конституанти, то вони визначені в Конституції України і безпосередньо в ст.5, згідно з якою, по-перше, носієм

суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Як єдине джерело влади в Україні, народ є єдиним джерелом її державного і конституційного ладу в усіх проявах: організаційному, інституційному, правовому і т.д. По-друге, оскільки право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами, то таке право народу має надпозитивний характер, що власне є підставою організації конституанти в Україні.

В умовах відсутності консенсусу в суспільстві не тільки за змістом конституційних перетворень, а й за стратегією і тактикою конституційної реформи саме конституанта, на нашу думку, здатна забезпечити їх визначення і розробку.

Це, однак, не заперечує необхідність визначення її конституційно-правового статусу, що створить необхідні правові засади функціонування такого представницького (установчого) органу і забезпечить легітимацію нового конституційного закону. Тому особливої уваги вимагають порядок формування цього органу (Конституційних зборів), мета його створення, функції, повноваження, межі недоторканності (цінність людини і непорушність її прав, демократизм, народовладдя, верховенство права конституційні принципи, які не можуть бути переглянуті), процедурні законотворчі, організаційні та інші питання.

Потреба легітимації нового конституційного закону на всеукраїнському референдумі буде залежати, на нашу думку, від обраного підходу щодо формування конституанти (Конституційних зборів). Чим ширше народне представництво (включаючи парламентарів, експертів, представників політичних партій, не представлених в парламенті, представників громадських, професійних організацій (союзів), органів місцевого самоврядування), тим більше воно буде відображати волю народу щодо реформування Конституції.

Однак в разі розробки і прийняття нової редакції Конституції безпосередньо парламентом затвердження всеукраїнським референдумом є обов'язковим, що прямо випливає із змісту ст.156 Конституції України.

Таким чином, підкреслюємо, що ефективність конституційної реформи безпосередньо пов'язана і стосується сфери досягнення публічно-політичної мети - вдосконалення державної організації суспільства, забезпечення (сприяння) розвитку суспільства і держави і вирішення об'єктивних потреб вдосконалення державного механізму, системи взаємовідносин влади, людини і суспільства, що можливо зробити виключно на основі громадянського консенсусу і демократизму.

Список використаної літератури:

1. Клименко О.М. Проблеми конституціоналізації засад економічної системи України // О.М. Клименко // Конституційна реформа в Україні : новий етап та сучасні виклики. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 286 с. – С. 61-65.
2. Бондарь Н.С. Экономическое развитие общества в контексте решений Конституционного Суда РФ / Н.С. Бондарь // Закон. – 2006. – № 11.- С. 31-36.
3. Буткевич В. Конституція України: проблеми вироблення нового проекту / В. Буткевич // Право України. – 2014. – № 7. – С. 85-110.
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр.
5. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-вр.
6. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33. – Ст. 175.
7. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.02.2002 р. № 93-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15.
8. Про державно-правовий експеримент розвитку місцевого самоврядування в місті Ірпені, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області : Закон України від 05.04.2001 р. № 2352-III // Відомості Верховної ради України. – 2001. – № 29. – Ст.138.
9. Проект Народної Конституції України, розроблений Радикальною громадськістю України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://konst-narod.at.ua/index/textkonst/0-9
10. Проект Народної Конституції України, розроблений активістами ГПР «Лелека» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://lelekanews.blogspot.com.
11. Колісник В. Ідея федералізації в Україні у контексті національно-етнічного чинника: історичний досвід та сучасні виклики / В. Колісник // Право України. – 2014. – № 9. – С. 53-63.
12. Шевчук Ю. Важливо напрацювати механізми впровадження довіри до правосуддя / Ю. Шевчук // Голос України. – 2015. - 15 грудня.

13. Барабаш Ю.Г. Ефективність державної влади в умовах дефіциту демократії (конституційні аспекти) / Ю.Г. Барабаш // Право України. – 2015. – № 5. – С. 81-89.

14. Ющик О.І. Питання державотворення: чи відбудеться в Україні правова реформа? [Електронний ресурс] / О.І. Ющик. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/548.

15. Мацюк А. Прийняття нової Конституції України 1996 року, її передумови й особливості та перспективи конституційної реформи / А. Мацюк // Віче. – 2013. – № 4.

16. Проект закону України про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) від 01.07.2015 № 2217а [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

УДК 347.2

Спектор О.М.,
к.ю.н., доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського міжнародного університету

ТВАРИНА, ЯК ОСОБЛИВИЙ ОБ'ЄКТ РЕЧОВИХ ПРАВ

У статті розглядаються деякі проблемні питання захисту тварин як особливого об'єкту речового права в контексті норм Цивільного кодексу України.

***Ключові слова**: тварина, як об'єкт речового права, захист тварин, Цивільний кодекс України та ін.*

Спектор О.Н. ЖИВОТНОЕ, КАК ОСОБЕННЫЙ ОБЪЕКТ ВЕЩНОГО ПРАВА

В статье рассматриваются некоторые проблемные вопросы защиты животных как особого объекта вещного права в контексте норм Гражданского кодекса Украины.

***Ключевые слова:** животное, как объект вещного права, защита животных, Гражданский кодекс Украины и др.*

Стаття 180 Цивільного кодексу України встановлює, що тварини є особливим об'єктом цивільних прав, на який поширюється режим речі[1]. Таким чином законодавець закріпив, що тварина є об'єктом речового права, щодо якого відповідно може виникати право власності та окремі його правомочності: право володіння, користування і розпорядження.

Разом із тим, будучи живими істотами, що мають власні життєдіяльні процеси і потреби, тварини є особливим об'єктом речового права, на який окрім положень цивільного законодавства, також поширюються норми і інших галузей права, зокрема, екологічного, природоохоронного тощо. Такі особливості стосуються як набуття, так і здійснення і припинення права власності на тварин.

Окрім цього, враховуючи різноманіття тварин та середовища їх мешкання та розмноження, не можна не зазначити, що окремі із них не можуть перебувати у вільному цивільному обороті, бути придбаними чи відчуженими, а це означає, що правовий режим речі на них поширити неможливо.

Також, варто враховувати, що внаслідок особливостей характеру та поведінки окремих видів та порід тварин, деякі із них, навіть будучи домашніми, можуть становити небезпеку для оточуючого середовища та людей. Через це законодавець також виокремлює діяльність, пов'язану із утриманням окремих тварин до джерела підвищеної небезпеки[1].

Таким чином, говорячи про тварин як про особливий об'єкт речових цивільних прав, детального вивчення вимагає специфіка набуття, здійснення і припинення права власності на тварин, а також діяльність із утримання тварин, яка становить джерело підвищеної небезпеки, що і буде розглянуто у цій статті.

Специфікою цивільно-правового регулювання права власності на тварин можна вважати відсилочний характер норм, що дають можливість іншим законам встановлювати особливості регулювання, зокрема, такого складного об'єкта права власності як тварини.Тому і зазначена вище стаття Цивільного кодексу України, яка відносить тварин до об'єктів регулювання цивільним правом, не надає визначення поняттю «тварина», що робить необхідним звернення до інших нормативно-правових актів для точного встановлення того, що може бути об'єктом речового права і перебувати у цивільному обігу.

Так, зокрема, стаття 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» надає найбільш широке та повне тлумачення вказаного поняття. Відповідно до неї, тварини – це біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові[2].

Виходячи із положень цієї статті, можливо конкретизувати окремі із видів тварин:

1) Сільськогосподарські тварини – тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання сировини та продуктів тваринного походження.

2) Домашні тварини – собаки, коти, та інші тварини, що протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються та розводяться

людиною, а також тварини видів чи порід, штучно виведених людиною для задоволення естетичних потреб та потреб у спілкуванні, що, як правило, не мають життєздатних диких популяцій, які складаються з особин з аналогічними морфологічними ознаками, та існують тривалий час у їх природному ареалі.

3) Дикі тварини – тварини, природнім середовищем існування яких є дика природа, у тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах[2]. Дикі тварини, на відміну від попередніх двох категорій законодавством віднесені до об'єктів тваринного світу [3], що поширює на цю категорію тварин норми Закону України «Про тваринний світ» і встановлює специфіку у регулюванні порядку набуття та реалізації права власності на цю категорію тварин.

Окремою категорією тварин, які мають особливий порядок правового регулювання права власності щодо них, є тварини, занесені до Червоної Книги України. Закон України «Про Червону книгу України» встановлює особливості передачі і перебування об'єктів Червоної книги України у державній, комунальній та приватній власності та їх охорону. При цьому варто зауважити, що зазначений Закон України до об'єктів Червоної книги України відносить серед перелічених вище категорій тварин лише тварини, що є об'єктами тваринного світу[4], що передбачає обов'язкове врахування положень відповідного Закону при регулюванні відносин щодо таких тварин.

Крім цього, не можемо не погодитись із думкою А.Н. Пузевича, який у своїй статті виділяє такі ознаки тварин, які властиві тільки даному об'єкту цивільних прав:

1) тварини є живими істотами, тобто вони відчувають емоції, такі як негативні больові відчуття від зовнішніх подразників.

2) тварини можуть проявляти волю, яку вони реалізують через відчуття прив'язаності, що у деяких випадках виступає необхідною умовою для зміни суб'єктного складу правовідносин.

3) тваринам необхідно харчуватися, при чому органічними з'єднаннями, без регулярного вживання яких настає загибель.

4) тваринам властиві клички, що надає їм значимість та виділяє серед інших речей.[5, 78]

Інший вчений, Я.В. Артюх, пропонує вирізнити дещо інші ознаки тварини як об'єкта речових прав, а саме:

1) цей об'єкт є відновлювальним.

2) Правила поводження з тваринами встановлюються законом.

3) Закон встановлює заборону на жорстоке поводження із тваринами.

4) Права власників тварин можуть бути обмежені в інтересах охорони цих об'єктів.

5) Тварини, занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обігу лише у випадках та в порядку, встановлених законом. [6]

Говорячи про тварин як про об'єкти речового права не можна оминути увагою і класифікацію речей, встановлену Цивільним кодексом Українита віднесення тварин до тієї чи іншої категорії.

Так, враховуючи те, що тварини можливо вільно переміщувати в просторі, без їх знецінення чи зміни призначення свідчить про те, що тварина є річчю рухомою[1]. Разом із цим, вказане твердження при глибшому тлумаченні Цивільного кодексу України не завжди можливо сприймати настільки однозначно. Так, абзацом другим частини першої статті 181 Цивільного кодексу України передбачено, що режим нерухомої речі може бути поширений на інші речі, що підлягають державній реєстрації [1]. При цьому, оскільки деякі із категорій тварин підлягають реєстрації, може напрошуватись питання, а чи може режим нерухомої речі бути поширений на тварину? Щодо цього питання, вважаємо за необхідне в тлумаченні вказаної норми особливу увагу звернути на те, що режим нерухомої речі може бути поширений на іншу рухому річ лише законом [1]. Тобто, виключно у випадках, коли закон прямо вказує, що на певні речі поширюється режим нерухомої, ця

норма може бути застосована. Таким чином, оскільки на сьогодні не існує в законодавстві України такої норми, тварина вважається рухомою річчю.

Окремі питання викликає також і така ознака рухомої речі як її можливість переміщення в просторі без її знецінення [1]. Враховуючи те, що окремі тварини, а особливо дикі, можуть перебувати лише у конкретних умовах, їх переміщення за межі таких умов (кліматичної зони, лісового покриву тощо), може призвести до погіршення стану тварини і подальшого її знецінення. Разом із тим, таку особливість тварин не можна прив'язувати до віднесення тварин до нерухомих речей, оскільки в даному випадку Цивільний кодекс України говорить виключно про можливість фізичного переміщення речі на будь-яку відстань, що притаманна будь-яким тваринам.

Таким чином, тварина як об'єкт речового права є безперечно рухомою річчю.

Будучи єдиним, цілісним організмом, у якому кожен орган забезпечує окремі процеси життєдіяльності тварини як живої істоти, можливо стверджувати, що тварина є неподільною річчю, тобто такою, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення [1].

Окремі питання викликає віднесення тварин до речей які визначені індивідуальними або родовими ознаками. Звичайно, кожна із тварин має унікальний генетичний код, набір рис тощо, що робить її такою, що вирізняється індивідуальними ознаками. Проте, якщо відійти від біологічного кута розгляду цього питання і заглибитись в юридичну площину, то, в першу чергу, для таких категорій тварин як сільськогосподарські і дикі тварини, вирізнення індивідуальними ознаками значення для них як для об'єкта цивільного обороту не має жодного. У зв'язку із цим, окремі науковці схиляються вважати, що окремі породи, види тварин є речами, визначеними родовими ознаками.

Проте, ми схильні вважати, що тварина, маючи певну сукупність індивідуальних рис, є річчю, що якраз такими індивідуальними ознаками визначена, при цьому, необхідність врахування зазначених індивідуальних

ознак у окремих випадках (наприклад, відшкодування шкоди в натурі, обмін однієї тварини іншою тощо) може практичного і юридичного значення не мати.

Цікавим моментом є також віднесення речі до споживної чи неспоживної. В цьому контексті, варто зауважувати, що не зважаючи на те, що окремі тварини можуть бути використані як елемент харчування, наприклад, м'ясо великої рогатої худоби тощо, вважати тварини споживними речами категорично не можна. В такому разі зазначені споживні речі є речами (продуктами) тваринного походження, а не самими тваринами, а тому останні є неспоживною річчю – такою, що призначена до неодноразового використання, яка зберігає свій первісний вигляд протягом тривалого часу [1].

Таким чином, тварини як особливий об'єкт речового права є річчю рухомою, неподільною, визначеною індивідуальними ознаками, не споживною. Виходячи із цих характеристик тварини як речі і випливають вказані далі особливості набуття та припинення права власності на тварин.

Важливим у розрізі дослідження тварин як об'єкта речових прав є визначення можливого суб'єктного складу права власності на цей особливий об'єкт, тобто віднайдення відповіді на запитання, хто може бути власником тих чи інших категорій тварин.

Відповідно до Цивільного кодексу України, законодавство України вирізняє за суб'єктним складом право власності Українського народу (стаття 324), право державної власності (стаття 326), право комунальної власності (стаття 327) і право приватної власності (стаття 325).

Розглядаючи такі види тварин як домашні і сільськогосподарські тварини, законодавство України не містить жодних заборон чи обмежень у питанні можливості перебування даних категорій тварин у власності будь-якого із вищеперерахованих суб'єктів. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» всього лише містить обмеження, відповідно до якого право власності та інші речові права особи, яка утримує тварину, обмежені обов'язком дотримання норм і вимог цього Закону[2]. Таким чином,

регулюючись принципом, «що не заборонено Законом – є дозволеним», можна стверджувати, що домашні і сільськогосподарські тварини на сьогодні можуть перебувати як у приватній власності фізичних та юридичних осіб, так і у державній та комунальній власності.

Дещо більше обмежень встановлено для диких тварин, які є елементом тваринного світу. Так, згідно положень Закону України «Про тваринний світ», об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі і знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності Українського народу. І, відповідно, від імені Українського народу, права

власників здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування [3].

При цьому, фізичні особи-громадяни України в межах реалізації права власності Українського народу на вказану категорію тварин все ж наділені однією із правомочностей – складовою права власності, а саме – наділені правом користування об'єктами тваринного світу у відповідності до законодавства України [3].

Цей же Закон встановлює, що об'єкти тваринного світу, які утримуються підприємствами, установами, організаціями державної або комунальної форми власності є об'єктами відповідно права державної або комунальної власності [3]. Варто звернути увагу, що вживання у вказаній нормі поняття «утримуються» свідчить про те, що дана норма не поширюється на тварин, які перебувають у стані природної волі, а тому застосовується лише до диких тварин, що утримуються у напіввільних умовах чи неволі.

Що ж стосується права приватної власності на диких тварин, то Закон України «Про тваринний світ» дозволяє мати у приватній власності таких тварин. При цьому, єдиною, проте надто важливою умовою їх утримання у приватній власності є законність підстав для набуття такого права власності.

Таким чином, є повноцінними учасниками цивільного обороту, можуть перебувати у власності будь-якого із суб'єктів цивільного права, передбачених статтею 2 Цивільного кодексу України, сільськогосподарські, домашні тварини, а також дикі тварини, які утримуються в напіввільних умовах або неволі. В свою чергу, дикі тварини, що перебувають у стані природної волі є об'єктами права власності Українського народу.

Не менш важливим питанням для дослідження при вивченні тварин як об'єктів речових прав є підстави та порядок набуття права власності на тварин. Цивільний кодекс визначає, що право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів [1].

Спеціальне законодавство встановлює особливі вимоги до окремих видів правочинів. Зокрема, Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» встановив декілька умов, що стосуються договорів, предметом яких є тварина:

1) Продавець тварини зобов'язаний забезпечити покупця достовірною інформацією про вид, породу, стан здоров'я та інші якості тварини, а також про умови її утримання.

2) Продаж із попереднім виставленням пропонованих тварин для показу покупцям дозволяється лише із дотриманням усіх вимог цитованого Закону.

3) Дарування тварини допускається після попереднього погодження із майбутнім власником.

4) Якщо продається дика тварина з числа видів, що занесені до Червоної книги України або підлягають охороні відповідно до чинних міжнародних договорів України, інша дика тварина, продавець тварини зобов'язаний також надати покупцеві документ, що засвідчує законність набуття такої тварини у власність [2].

Як доповнення до останньої вимоги, Закон України «Про Червону книгу України» конкретизує умови набуття права власності на тварину, що є занесеною до рідкісних чи зникаючих видів.Зокрема, право приватної

власності на тварину, занесену до Червоної книги України, може бути набуте на підставі:

- З дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.
- Розведена (отримана) у штучних умовах від законно набутих у приватну власність об’єктів Червоної книги України.
- Введена в Україну з-за кордону.
- Придбана в Україні в осіб, які мають право приватної власності на ці об’єкти [4].

Важливою умовою укладення правочину щодо тварини є досягнення особами, що вступають в правочин віку повної цивільної дієздатності, або отримання згоди батьків чи осіб, що їх замінюють на вчинення такого правочину [2]. В іншому випадку, такий правочин буде визнаний недійсним за рішенням суду за позовом відповідної зацікавленої сторони.

Особливий вид набуття права власності на тварину також передбачений і у Цивільному кодексі України. Так, статтею 340 ЦК України, встановлюється правовий режим бездоглядної домашньої тварини. А саме, стаття передбачає, що особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, зобов'язана негайно повідомити про це власника і повернути її, а у разі неможливості віднайти власника – звернутись із відповідним запитом до міліції. При цьому, у разі, якщо протягом шести місяців з моменту заявлення про затримання бездоглядної робочої або великої рогатої худоби і протягом двох місяців – щодо інших домашніх тварин не буде виявлено їхнього власника або він не заявить про своє право на них, право власності на ці тварини переходить до особи, у якої вони були на утриманні та в користуванні. У разі ж якщо власник з’явиться, то особа, яка утримувала тварину має право на відшкодування витратна утримання цієї тварини та на винагороду [1].

Варто зазначити, що положення вказаних статей поширюються виключно на домашніх та сільськогосподарських тварин, що необґрунтовано виключає із правового регулювання цими статтями знайдення дикої тварини, що

перебувала в неволі чи напіввільному стані. Разом із тим, до таких відносин вбачається цілком доцільним застосування норм про знахідку як один із способів набуття права власності за Цивільним кодексом України. Вказаний спосіб є ідентичним до набуття права власності на бездоглядну домашню тварину, проте стосується широкого кола об’єктів, до яких, як ми вбачаємо, можна віднести і вказаних диких тварин.

Ще одним досить важливим, проте не надто складним способом набуття права власності на тварин є їх спадкування.

Виходячи із положень статті 1218 ЦК України, відповідно до якої, до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті, абсолютно справедливо напрошується висновок, що право власності, і в тому числі, право власності на тварин, може спадкуватись [1].

При цьому, якщо тварина не становить особливої цінності, нотаріуси уникають вказання на тварин в свідоцтвах про право на спадщину.

Таким чином, право власності на тварину може бути набуте будь-яким не забороненим законодавством шляхом. При цьому, спеціальне законодавство встановлює окремі норми і вимоги, недотримання яких робить правочин, предметом якого є тварина, недійсним.

Говорячи про тварин як особливих об’єктів цивільних прав, не можна не згадати про особливості, якими супроводжується припинення права власності на тварин.

Окрім загальних випадків добровільного припинення права власності, передбачених статтею 346 ЦК України, законодавство України передбачає дві підстави, за якими може бути припинено право власності на тварину у примусовому порядку. Такими підставами є: захворювання тварини та жорстоке поводження з нею. Розглянемо порядок припинення права власності за кожною із підстав.

Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» у частині другій статті дванадцятої передбачає можливість припинення права власності

на тварин у разі жорстокого поводження з ними [2]. Особливим аспектом даної ситуації є те, що припинення права власності може відбутися лише у судовому порядку. Це пов'язано із необхідністю встановлення наявності у діях власника тварини ознак, що б свідчили про жорстокість у поводженні. Оскільки «жорстоке поводження» є оціночною категорією, то повноваження по її встановленню передані суду.

Окрім вказаної норми, Закон України «Про тваринний світ» також передбачає можливість припинення права власності на тварин у разі жорстокого поводження з ними, про що говорить стаття восьма[3]. У Законі України «Про тваринний світ», як вже зазначалось, прямо згадується про державну та комунальну власність проте згадки про можливості припинення даних видів права власності у законі відсутні.

На сьогодні, практикою склалась відповідна процедура, за якою право власності на об'єкти тваринного світу може бути припинене з підстав жорстокого поводження з тваринами. Дана процедура визначає приводом до судового розгляду, в якому потенційно може бути припинене право власності на тварину, позов органів контролю в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу або прокурора.

Другоюпідставою, за якою право власності на тварину може бути припинене в примусовому порядку, є захворювання тварини. Необхідно зазначити, що хвороба, якою страждає тварина повинна бути особливо небезпечною і становити загрозу для нормального епізоотичного стану навколишнього природного середовища. Під таким станом мається на увазі відсутність загрози зараження тварин, зокрема, у стаді, або, поза його межами, у іншому стаді та нормальне функціонування життєдіяльності тварин без ризику бути зараженим тяжкою хворобою,або бути переносником відповідних захворювань. Таким чином, законодавчо врегульованими є правовідносини, які складаються у наслідок настання особливих обставин, зокрема спалаху епідемії локального або загальнодержавного масштабу[7].

Санітарно-епідеміологічне та епізоотичне благополуччя у разі настання умов епідемії забезпечується шляхом забою тварин, що становлять небезпеку. Такі процедури здійснюються спеціально уповноваженими органами, які здійснюють контроль у сфері епідеміологічної та санітарної безпеки[7]. Звичайно ж, забій тварин провадиться за попереднім припиненням права власності у примусовому порядку. Необхідно зазначити, що припинення права власності у даному випадку буде мати ознаки і підпадати під регулювання норми Цивільного кодексу України про реквізицію. Дана норма міститься у статті 353 Цивільного кодексу і передбачає умови, за яких реквізиція майна здійснюється для його подальшого знищення або використання в інтересах держави[1]. У випадку з тваринами, для проведення реквізиції необхідні особливі умови, наприклад спалах епідемії або епізоотії. Даний стан встановлюється уповноваженими органами по контролю санітарно-епідеміологічного стану. Слід зазначити, що забій тварин відбувається у порядку, визначеному законодавством для загального відчуження майна у примусовому порядку. Таке відчуження має супроводжуватися відшкодуванням збитків, завданим втратою частини стада або тварини, що потенційно є переносником захворювання або зараженою на момент припинення права власності.

Законодавче врегулювання правовідносин, пов’язаних із припиненням права власності на тварин з підстав їх захворювання передбачено, зокрема, Законом України «Про ветеринарну медицину». Даний закон містить положення, що встановлюють повноваження державних органів щодо здійснення контролю та нагляду за епідеміологічною та епізоотичною ситуацією на відповідній їх компетенції території. Відповідно до цього закону, спеціально уповноважені органи по здійсненню ветеринарно-санітарного контролю, мають право здійснювати комплекс протиепізоотичних заходів, включаючи забій хворих або інфікованих тварин.

Законом встановлюється такожконкретна норма щодо порядку проведення заходів із забою тварин, яка в тому числі передбачає

відшкодування збитків власнику тварини, завданих, зокрема, заходами карантину, за рахунок Державного бюджету України [7].

Таким чином, право власності припиняється з мотивів забезпечення ветеринарно-санітарного благополуччя. Описані в статті 353 Цивільного кодексу України підстави реквізиції включають також і настання надзвичайного стану [1]. У цьому випадку відчуження майна або припинення права власності на тварин у примусовому порядку відбувається із відшкодуванням вартості майна (тварини). Такі правовідносини врегульовані, відповідно, Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану»[8].

Таким чином, основними підставами, що можуть бути основою припинення права власності на тварин у примусовому порядку, є: захворювання тварин та відчуження їх у порядку відчуження майна з мотивів суспільної необхідності; жорстоке поводження з тваринами та припинення права власності на них з мотивів забезпечення захисту таких тварин.

Як вже зазначалось на початку статті, діяльність по утриманню окремих видів тварин визнається законодавством України джерелом підвищеної небезпеки. Так, стаття 1187 ЦК України дає чітке визначення джерела підвищеної небезпеки і передбачає, що джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов’язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб [1]. Ця дефініція підтримує доктринальну концепцію, що склалася у цивільному праві і визначає джерело підвищеної небезпеки як певну діяльність, яку провадить людина, наражаючи тим самим на небезпеку себе та оточуючих. Тим самим шляхом пішла і судова практика, виражена у постанові пленуму Верховного Суду України, визначаючи джерелом підвищеної небезпеки будь-яку діяльність, здійснення якої створює підвищену імовірність заподіяння шкоди через неможливість контролю за нею людини, а також

діяльність по використанню, транспортуванню, зберіганню предметів, речовин і інших об'єктів виробничого, господарського чи іншого призначення, які мають такі ж властивості[9].

Отже, підсумовуючи визначення, наведені у вищезазначених визначеннях, можна зробити висновок про те, що як самостійний об’єкт тварини не мають ознак джерела підвищеної небезпеки.Для набуття таких ознак тварина має бути прямо пов’язана із діяльністю людини. У такому аспекті можна чітко окреслити ознаки, які б відносили тварин до джерел підвищеної небезпеки та врегульовували б діяльність людини, щодо поводження з ними. До таких ознак, зокрема необхідно віднести біологічні властивості тварин, а саме такими властивостями можна визначити: приналежність тварин до категорії диких звірів та, акцентуючи увагу на собаках, приналежність їх до службових або бійцівських порід.

В даному контексті варто також зауважити, що безпосередній зв’язок тварини і діяльності людини, яка її утримує звужує розуміння категорії диких звірів виключно до тих, які відповідно до Законів України «Про захист тварин від жорстокого поводження» і «Про тваринний світ» перебувають у напіввільних умовах чи у неволі.

Що стосується собак, то визначена ЦК норма вказує на їх окрему категорію, яка відносить тварину до джерел підвищеної небезпеки. Такою категорією є бійцівська або службова порода собаки. У даному аспекті, на сьогодні в законодавстві України існує значна прогалина.Єдиними нормативно-правовими актами, з яких можливо зробити висновок про віднесення тих чи інших собак до службових або бійцівських порід такого характеру є положення, затверджені місцевими органами виконавчої влади. У Києві таким положенням є «Правила утримання у м. Києві тварин громадянами, підприємствами, установами та організаціями» затверджені Київською міською державною адміністрацію 08 вересня 1997 року. Додаток 3 до цього положення визначає перелік порід собак, заборонених до ввезення або розведення у Києві. Визначені у додатку породи відносяться до порід

собак із підвищеною агресивністю, отже становлять особливу небезпеку при їх утриманні[10]. Аналогічні положення існують і у інших містах, де вони затверджуються міськими радами у відповідності до норми статті 9 Закону України про захист тварин від жорстокого поводження, яка зазначає, що правила утримання домашніх тварин установлюються органами місцевого самоврядування[2].

Іншим актом, що регулює утримання собак як джерел підвищеної небезпеки є Постанова Кабінету міністрів від 9 липня 2002 р. «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може бути заподіяна третім особам»[11].

Враховуючи те, що природа вказаного акту якраз і покликана на те, щоб застрахувати відповідальність осіб за завдання шкоди їх тваринами третім особам, можна за аналогією використовувати вказаний акт для віднесення зазначених у ньому порід до бійцівських чи службових

Необхідно зазначити, що тварина набуває ознак джерела підвищеної небезпеки лише перебуваючи у володінні людиною, оскільки саме володіння є тією діяльністю, що може становити загрозу нанесення шкоди самому власнику та оточенню. Особливість такого підходу полягає у можливості окреслення суб'єкта відповідальності у разі нанесення шкоди твариною.

Слід зазначити, що не будь-яка тварина, що заподіяла шкоду особі або майну може бути визнана джерелом підвищеної небезпеки, а відтак судове вирішення питання щодо відшкодування майнової або іншої шкоди може бути безрезультатним з декількох причин. По-перше, у разі завдання шкоди дикою твариною, що не перебуває у володінні або на праві власності особи, невідомим залишається суб'єкт посягання. Оскілки тварини за законодавством України, не відносяться до суб'єктів права, то і не можуть бути визнані суб'єктом відповідальності через ряд біологічних ознак, якими вони не наділені. Зокрема, основною ознакою є те, що тварина не здатна

усвідомлювати свої дії і здійснює свою життєдіяльність керуючись біологічними покликами та інстинктами.

Судова практика у питанні що стосується відповідальності має досить широкий спектр рішень, щодо розмежування, зокрема, тварин, що можуть бути визнані об'єктами підвищеної небезпеки та тих, що не можуть бути визнаними такими. Основну проблему у здійсненні практики, становлять вимоги по відшкодуванню шкоди, завданої великогабаритними свійськими тваринами: конями, свинями тощо. Суди у своїх рішеннях, посилаючись на норми цивільного законодавства, зазначають, що свійські тварини не є джерелом підвищеної небезпеки, оскільки не відносяться до жодної з категорій тварин, що визначені у Цивільному кодексі України. Проте практика говорить про те, що шкода завдана свійськими тваринами, зокрема, майну або здоров'ю осіб займає досить велику частину судової практики. Особливості, якими характеризуються свійські великогабаритні тварини частково співпадають з особливостями, притаманними тваринам, що входять в категорію джерел підвищеної небезпеки. По-перше, неможливості повного контролю з боку людини, по-друге, великою вірогідністю завдання шкоди, та,по-третє, наявністю шкідливих властивостей. Нажаль законодавством врегульовані лише правовідносини, що виникають із факту завдання шкоди саме дикими звірами, бійцівськими та службовими собаками. На думку багатьох науковців доцільно обмежити формулювання норми ЦК, що стосується джерел підвищеної небезпеки лише поняттям «тварини», і в такому разі дане поняття включало б в себе будь-яких тварин, які потенційно здатні були б наносити шкоду як майнову так і шкоду здоров'ю.

Таким чином, тварини за законодавством України дійсно визнаються об'єктом речового права, на них поширюється право власності як в цілому, так і в окремих його правомочностях. Разом із тим, маючи значну специфіку як живі організми, що є невід'ємною частиною навколишнього природного середовища, маючи ряд визначальних ознак, щодо тварин та окремих їх категорій існують особливості у набутті, здійсненні та припиненні речових

прав. Саме тому тварини є дійсно особливим об'єктом цивільних прав із правовим регулюванням, що виходить далеко за межі цивільного права України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV в редакції від 28.03.2014 р. // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003. – №40. – 2003. – ст.356

2. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21.02.2006 № 3447-IV в редакції від 11.08.2013 р. // Відомості Верховної Ради України від 07.07.2006. – №27. – 2006. – ст.230

3. Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 № 2894-III в редакції від 18.11.2012 // Відомості Верховної Ради України від 05.04.2002. – №14. – 2002. – ст.97

4. Закон України «Про Червону книгу України» від 07.02.2002 № 3055-III в редакції від 18.11.2012 // Відомості Верховної Ради України від 26.07.2002. – №30. – 2002. – ст.201

5. Пузевич А.Н. «Понятие и признаки животных как объекта гражданського права» //Журнал «Юридическая наука». - №4. – 2011. – с.77-79

6. АртюхЯ.В. «Поширення правового режиму речі на тварин як особливого об'єкта цивільного права» //Текст статті за посиланням: http://www.rusnauka.com/9_NND_2012/Pravo/9_105169.doc.htm

7. Закон України «Про ветеринарну медицину»від 25.06.1992 № 2498-XII в редакції від 11.08.2013 // Відомості Верховної Ради України від 08.09.1992. – №36. – 1992. – ст.531

8. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»від 16.03.2000 № 1550-III в редакції від 16.03.2014 // Відомості Верховної Ради України від 09.06.2000. – №23. – 2000. – ст.176

9. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27.03.1992 р. №6 // Текст документа за посиланням: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92

10. Розпорядження Київської міської державної адміністрації «Про порядок утримання і поводження з домашніми і іншими тваринами в м. Києві» від 08.09.1997 №1372 // Текст документа за посиланням: http://www.gioc-kmda.kiev.ua/files/File/1372_1997(1).htm

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.07.2002 № 944 «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може бути заподіяна третім особам» // Офіційний Вісник України від 26.07.2002. – №28. – 2002. – стор.61

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 342.9 (477)

Кармаза О. О.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі

ДО ПИТАННЯ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ: СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

В статті порушено проблему розвитку законодавства України у сфері надання адміністративних послуг. Обґрунтовано авторську позицію щодо вирішення проблеми на основі аналізу чинного законодавства України та проектів законів про надання адміністративних послуг в Україні. Автор констатує, що на сьогодні в Україні порядок (процедура) надання адміністративних послуг потребує спрощення, запровадження електронного документообігу, розширення повноважень нотаріусів та органів місцевого самоврядування у цій сфері.

***Ключові слова**: адміністративна послуга, адміністративна процедура, адміністратор, нотаріус, орган місцевого самоврядування.*

В статье исследуется актуальная для Украины проблема развития законодательства о предоставлении административных услуг. Автор решает проблему на основе научно-практического анализа действующего законодательства Украины и соответствующих проектов законов. Автор констатирует, что в Украине порядок (процедура) предоставления административных услуг нуждается в упрощении, внедрение электронного документооборота, расширении полномочий нотариусов и органов местного самоуправления в этой сфере.

***Ключевые слова:** административная услуга, административная процедура, администратор, нотариус, орган местного самоуправления.*

On the administrative services: current state and prospects of the legislation of Ukraine

The article raised the issue of current legislation of Ukraine in the field of administrative services. Grounded author's position to resolve the problem by analyzing the current legislation of Ukraine and draft laws on the provision of administrative services in Ukraine. The author argues that today in Ukraine procedure (procedure) provide administrative services requires simplification, the introduction of electronic document, notaries and empowerment of local governments in this area.

***Key words**: administrative services, administrative procedure, administrator, notary, local self-regulated authorities*

Постановка проблеми. Щорокукількість громадян, які звертаються за наданням адміністративних послуг до державних органів, органів місцевого самоврядування, нотаріусів – суб'єктів надання адміністративних послуг, збільшується. Разом з тим, на практиці дія принципу «єдиного вікна», задекларована законом у сфері надання адміністративних послуг, ускладнена,

зокрема, через відсутність належної взаємодії між суб'єктами надання адміністративних послуг. Крім того, Міністр юстиції України П.Петренко на розширеній нараді з питань децентралізації виконавчої влади (травень 2015 р.) звернув увагу присутніх на те, що першим кроком із передачі центральними органами повноважень місцевим громадам є створення системи єдиних прозорих центрів надання адміністративних послуг [1]. Відтак, хоча реформування процедури надання адміністративних послуг і обговорюється на вищому державному рівні, натомість стан справ у цій сфері не набагато покращився.

Наукових робіт у сфері адміністративних послуг є достатня кількість. Разом з тим, дискусійними та невирішеними все ж таки залишаються проблеми щодо реформування системи надання адміністративних послуг, зокрема, в аспекті спрощення процедури та розширення повноважень нотаріус та органів місцевого самоврядування у цій сфері. Крім того, задекларований Україною курс розвитку децентралізації державної влади в Україні та посилення конституційно-правового статусу місцевого самоврядування спонукає до комплексного вирішення порушеної проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані із наданням адміністративних послуг в Україні, на сьогодні як для науковців, практиків, так і пересічних громадян, є надзвичайно гострими та потребують науково-практичного вирішення. Дослідження у цій сфері здійснюють, зокрема, такі вчені як: В.Авер'янов, І.Голосніченко, О.Васильєва, С.Жарая, Н.Васильєва, І.Коліушко, А.Селіванов, В.Петьовка, Т.Паутова, В.Тимощук та інші. Разом з тим, поза їхньою увагою, наприклад, залишився аналіз проектів законів про надання адміністративних послуг в Україні, поданих до Верховної Ради України в 2015 році, які, на нашу думку, мають раціональне зерно і можуть бути прийняті за умови їх удосконалення.

Мета статті. Узагальнення тасистематизація чинного законодавства України у сфері надання адміністративних послуг, а також окреслення шляхів

реформування порядку (процедури) надання адміністративних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інститутадміністративних послуг в Україні запроваджено Концепцією адміністративної реформи, затвердженою Указом Президента України від 22 липня 1998 р. Разом з тим, спеціальний закон, який визначає правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг, було прийнято лише через 14 років. На сьогодні як науковці, так і практики дійшли висновку про необхідність здійснення цілеспрямованої роботи з розробки та структуризації спрощеної процедури надання адміністративних послуг в Україні. Так, наприклад, про це йдеться в низці проектів Законів України, які подані до Верховної Ради України, а саме, це проекти № 2982, № 2983, №2984 та № 2981.

1. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про адміністративні послуги» законодавство у сфері надання адміністративних послуг складається з Конституції України, цього та інших законів, прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері надання адміністративних послуг. Якщо міжнародним договором України, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж передбачені законодавством України у сфері надання адміністративних послуг, застосовуються правила міжнародного договору.

Отже, визначення кола законодавчих актів у сфері надання адміністративних послуг в Законі України «Про адміністративні послуги» узгоджується із позицією Конституційного Суду України (Рішення від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98), за якою під терміном «законодавство» слід розуміти закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

Відтак, норми Конституції України як Основного Закону України, які мають найвищу юридичну силу, закріплюють основоположні права і свободи громадян у сфері надання адміністративних послуг, а також принципи діяльності суб'єктів надання адміністративних послуг. Так, відповідно до статті 19 Конституції органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи як суб'єкти надання адміністративних послуг зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Основним (загальним) законом, направленим на регулювання суспільних відносин, пов'язаних із наданням адміністративних послуг, є Закон України «Про адміністративні послуги». Разом з тим, відповідно до статті 2 цього Закону його дія не поширюється на відносини щодо: здійснення державного нагляду (контролю); метрологічного контролю і нагляду; акредитації органів з оцінки відповідності; дізнання, досудового слідства; судочинства, виконавчого провадження; оперативно-розшукової діяльності; нотаріальних дій; виконання покарань; доступу до публічної інформації; застосування законодавства про захист економічної конкуренції; провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею; набуття прав на конкурсних засадах; набуття прав стосовно об'єктів, обмежених у цивільному обігу.

Здійснивши аналіз норм цього Закону, дійдемо висновку про те, що його норми потребують удосконалення і внесення відповідних змін. Так, наприклад, згідно зі статтею 1 Закону України «Про адміністративні послуги» адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону, відтак державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень є адміністративною послугою, яка відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» надається, зокрема нотаріусом як спеціальним

суб'єктом, на якого цим Законом покладаються повноваження державного реєстратора прав на нерухоме майно. Натомість, вважаємо, що поняття «адміністративна послуга» потребує уточнення, оскільки правова категорія «владні повноваження» некоректно застосована щодо нотаріусів. Крім того, хоча в статті 5 Закону України «Про адміністративні послуги» і передбачено, що «перелік адміністративних послуг визначається законом», на нашу думку, такий перелік міг бути затверджений цим чи іншим законом (як приклад: Закон України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності»).

Інші закони України, що регулюють відносини у сфері надання адміністративних послуг, можна класифікувати за різними критеріями, наприклад, за сферами суспільної діяльності:

- закони України у сфері дозвільної діяльності (Закони України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність» тощо);

- у сфері забезпечення пожежної безпеки (Кодекс цивільного захисту України);

- у сфері ліцензування (Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності»);

- у сфері, пов'язаній з державною реєстрацією (Закони України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», «Про громадські об'єднання», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про Державний земельний кадастр» тощо).

Зауважимо, що класифікація законів у сфері надання адміністративних послуг може бути й іншою.

Крім того, до кола законодавчих акті у сфері надання адміністративних послуг віднесено чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Так, наприклад, відповідно до

положень Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, від 5 жовтня 1961 р. (Україна приєдналася до цієї Конвенції 10 січня 2002 р., набула чинності Конвенція для України 22 грудня 2003 р.), способом оформлення документів для їх використання за кордоном є проставлення апостиля.

Підзаконними нормативно-правовими актами у сфері надання адміністративних послуг є: укази Президента, акти Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, акти органів місцевого самоврядування. Так, наприклад, до цієї групи нормативно-правових актів відносяться Постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. № 137 «Деякі питання спрощення порядку надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 614-р «Про схвалення Концепції Держаної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року», Наказ Державного агентства земельних ресурсів України від 25 грудня 2014 р. № 435 «Про надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг» тощо.

2. Як зазначалося вище, з метою удосконалення процедури надання адміністративних послуг Верховною Радою України за основу прийнято низку проектів законів, які, на нашу думку, можуть бути прийняті в цілому як закон за умови їх удосконалення.

Так, наприклад, проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» (реєстр. №2984 від 2 червня 2015 р.) має на меті забезпечення доступності та належної якості публічних послуг шляхом оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами

субсидіарності та децентралізації, а також удосконалення процедур та умов надання адміністративних послуг.

Проектом Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (реєстр. № 2983 від 2 червня 2015 р.) передбачено такі новели у сфері надання адміністративних послуг, пов'язаних з державною реєстрацією фізичних осіб-підприємців, юридичних осіб та громадських формувань, а саме: передача повноважень з державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців органам місцевого самоврядування, державним адміністраціям, нотаріусам та банкам (за органами юстиції залишається державна реєстрація громадських формувань); уніфікація процедуру державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань та фізичних осіб – підприємців; запровадження можливості подання електронних документів для проведення всіх реєстраційних дій; скорочення переліку документів, що подаються для державної реєстрації (у тому числі за рахунок їх отримання в електронній формі від державних органів) тощо.

Проектом Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (реєстр. № 2982 від 2 червня 2015 р.) пропонується внести зміни до законодавчих актів, які регулюють питання проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, спрямовані на спрощення відповідної процедури, та врегулювання процедурних питань, пов'язаних з передачею відповідних повноважень органам місцевого самоврядування. Зокрема, новелою є положення про те, що інформація, яка міститься в Державному реєстрі прав є відкритою як за об'єктом, так і за суб'єктом.

Проектом Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» (щодо фінансової забезпеченості надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування) (реєстр. № 2981 від 2 червня 2015 р.) пропонується здійснити перерозподіл надходжень державного та місцевих бюджетів у зв'язку з передачею органам місцевого самоврядування та

місцевим держадміністраціям повноваження з надання адміністративних послуг у сферах державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та системи надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Підтримуючи в цілому висловлені до зазначених проектів законів зауваження та пропозиції Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України [2], зазначимо, що прийняття цих проектів законів підвищить на практиці якість надання адміністративних послуг, яка оцінюється, зокрема за такими критеріями, як результативність, своєчасність, вільний вибір суб'єкта реєстрації, доступність, відкритість, зручність тощо.

Висновки. Законодавство у сфері надання адміністративних послуг – це система нормативно-правових актів, які містять норми, направлені на регулювання адміністративно-процесуальних відносин у сфері надання адміністративних послуг в Україні. З метою покращення процесу надання адміністративних послуг Верховною Радою України прийнято низку проектів законів, які, зокрема, максимально децентралізують їх надання, забезпечать конкурентоспроможну оплату праці суб'єктів надання адміністративних послуг та запровадять сучасні форми надання адміністративних послуг тощо.

Список використаних джерел:

1. PetrenkoPavlo Reformation of administrative services is a first step towards decentralization of government in Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.minjust.gov.ua/en/news/45422

2. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua

On the administrative services: current state and prospects of the legislation of Ukraine

The Law «On Administrative Services»determines the legal foundations for the exercise of rights, freedoms and legitimate interests of natural persons and legal entities in the sphere of provision of administrative services.

Article 1 of the Law provides definitions of terms used in it. For example, an administrative service is the result of exercise of the power of authority by a provider of administrative services, at the request of a natural person or a legal entity, aimed at creation, change or termination of rights and/or obligations of such person or entity according to the law. The provider of administrative services is an executive authority, another state authority, body of power of the

Autonomous Republic of Crimea, body of local self-government, and their officials, authorized to provide administrative services according to the law.

According to Article 2 of the Law, it does not apply to relations associated with:state supervision (control);metrological control and supervision;accreditation of compliance assessment authorities;inquiry and pre-trial investigation;operational investigation;court proceedings and executive proceedings;notarial acts;execution of punishments;access to public information;application of legislation on protection of economic competition;work related to the state secret;acquiring rights through competition;acquiring rights related to items limited in civil circulation.

According to Article 5 of the Law, the laws regulating social relations associated with provision of administrative services exclusively establish the following:grounds for receiving an administrative service;the provider of the administrative service and its authority to provide the administrative service;the list of and requirements to documents necessary to receive an administrative service;paid or non-paid provision of an administrative service;maximum timeframe for provision of an administrative service;list of reasons to refuse provision of an administrative service.The list of administrative services is determined by the law.

A legislation in the field of providing administrative services consists ofConstitutions of Ukraineit and other laws, normatively legal acts which regulate relations in the field of providing administrative services accepted in accordance with them

Лазаренко М.М.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
магістр правознавства

МОДЕЛІ ТА МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Оскільки спори є невід'ємною частиною суспільного життя людини, то медіація та її методи у тій чи іншій формі існують та застосовуються на протязі багатьох років. Закріплення та врегулювання на рівні законів у розвинених країнах даний інститут отримав наприкінці XX століття. Країною-основоположником сучасної медіації вважається США, а датою початку активного розвитку цього інституту 1976 рік. Ефективність запровадження медіації була очевидною, і вже з кінця XX століття вона почала активно поширюватися як серед країн англо-саксонської системи права, так і серед країн континентальної правової системи. На сьогоднішній день медіація є популярним і нормативно врегульованим інструментом вирішення спорів у багатьох країнах, серед яких США, Велика Британія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Нідерланди, Італія, Боснія і Герцеговина, Китай.

Ключові слова: *альтернативні способи вирішення спорів, медіація, моделі медіації, механізми правового регулювання.*

Лазаренко Н.Н. Модели и механизмы правового регулирования медиации в зарубежных странах

Поскольку споры являются неотъемлемой частью общественной жизни человека, то медиация и ее методы в той или иной форме существуют и применяются на протяжении многих лет. Закрепление и урегулирование на уровне законов в развитых странах данный институт получил в конце XX века. Страной-основателем современной медиации считается США, а датой начала активного развития этого института 1976. Эффективность внедрения медиации была очевидной, и уже с конца XX века она начала активно распространяться как среди стран англо-саксонской системы права, так и среди стран континентальной правовой системы. На сегодняшний день медиация является популярным и нормативно урегулированным инструментом разрешения споров во многих странах, среди которых США, Великобритания, Канада, Австралия, Новая Зеландия, Нидерланды, Италия, Босния и Герцеговина, Китай.

Ключевые слова: *альтернативные способы разрешения споров, медиация, модели медиации, механизмы правового регулирования.*

Lazarenko M. Models and mechanisms of legal regulation of mediation in foreign countries

Since disputes are an integral part of public life, the mediation and its methods in one form or another exist and are used for many years. Securing and resolution in legislation in the developed countries, the institute has received in the late twentieth century. The founder of modern mediation is US and the year of the beginning of active development of the institute is 1976. The effectiveness of the implementation of the mediation was obvious, and since the end of the twentieth century, it gained a foothold among the countries of Anglo-Saxon legal system, and among the countries of Continental legal system. Nowadays mediation is a popular and regulated procedure in many countries such as the US, UK, Canada, Australia, New Zealand, the Netherlands, Italy, Bosnia and Herzegovina, China.

Keywords: *Alternative Dispute Resolution, mediation, models of mediation, mechanisms of legal regulation.*

Постановка проблеми та її актуальність. Способи ефективного впливу на вирішення різного роду спорів та конфліктів являються одним із найактуальніших напрямів сучасних правових досліджень. Трансформація шляхів та способів вирішення правових спорів у різних країнах проходила по різному, і на сьогоднішній день стан речей у даній сфері у кожній окремій державі має свої особливості. У розвинених країнах вже давно сформувалася практика альтернативного вирішення спорів, серед варіантів якої значне місце займає медіація. Дослідження правового регулювання медіації в зарубіжних країнах є досить актуальним напрямком, так як на основі аналізу та досліджень даного інституту в окремих країнах, де він є ефективним інструментом вирішення конфліктів, можна більш конструктивно підійти до розробки, імплементації та розвитку медіації в Україні.

Мета статті – провести аналіз видів, моделей та механізмів правового регулювання медіації в зарубіжних країнах.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед зарубіжних науковців дослідженням інституту медіації приділяли увагу С. Калашнікова, Н. Александер, С. Спиридонова, Л. Фуллер, С. Меррі, Р. Фолкнер, Дж. Томас, Л. Отіс, С. Сілбі та ін. Окремі аспекти медіації та інших процедур альтернативного вирішення спорів висвітлювалися у працях вітчизняних вчених, а саме Ю. Притики, В. Землянської, Р. Безпальчої, Ю. Зазуляк, Т. Кисельової та ін. Правове регулювання медіації як окремий предмет дослідження у вітчизняній науці не розглядалося.

Основні результати дослідження. Медіація відноситься до універсальних способів альтернативного вирішення спорів, який на сьогоднішній день динамічно розвивається в усьому світі. Така процедура дозволяє оминути судові інстанції і надає змогу досягнути домовленостей на основі згоди сторін і консенсусу.

У сучасному світі все більшого значення набувають механізми саморегулювання суспільних відносин. Зростання активності та відповідальності учасників цивільного обороту дозволяє державі делегувати

частину своїх повноважень у певних сферах інститутам громадянського суспільства, таким як медіація [1].

В сучасному розумінні медіація почала розвиватися у другій половині XX ст., насамперед, у країнах англосаксонської системи права – США, Австралії, Великій Британії, пізніше вона поступово почала поширюватися і в інших країнах. Перші спроби застосування медіації, як правило, мали місце лише при вирішенні спорів, що виникали у сфері родинних, сімейних стосунків. Згодом медіація отримала визнання і при вирішенні більш широкого кола спорів, починаючи від сімейних конфліктів та закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами у комерційній та публічній сферах [2].

Відповідно до статистичних даних Сполучені Штати Америки і країни англосаксонської правової системи випереджають інші держави у кількості суперечок, які вдається вирішити поза судом [3].

Як уже зазначалося вище, кожна країна має свої певні особливості проведення медіативних процедур, які залежать, насамперед, від моделі медіації, яка застосовується при вирішенні спорів.

Моделі медіації створюють основу для виявлення різних медіативних підходів та їх співвідношення один з одним. Такі моделі не претендують на універсальне застосування, а, скоріше, слугують концептуальним орієнтиром як для практикуючих медіаторів, так і для сторін конфлікту, а також усіх осіб зацікавлених у дослідженні та вивченні медіації як багатоаспектного явища.

На думку Біцай А.В., під терміном «модель медіації» варто розуміти абстрактну теоретичну конструкцію, яка відображає процедурні особливості проведення медіації через характеристику її основних компонентів, а саме підстав звернення до медіації (добровільність чи обов'язковість), ступеня інтеграції у судову систему країни, типу переговорів між сторонами у поєднанні з медіативною технікою медіатора та обсягу компетенції медіатора під час проведення процедури врегулювання конфлікту [4, с.85-89].

Класифікація моделей медіації виконує низку функцій:

1) пізнавальну функцію, тобто класифікація моделей медіації орієнтована на глибоке вивчення даної процедури як правового явища, а також на здобуття і розширення наукових знань про медіацію;

2) інформаційну функцію, яка полягає у тому, що класифікація моделей медіації містить значний обсяг інформації про медіативну техніку та прийоми, якими користується медіатор, про їх співвідношення та вплив на результат процедури тощо;

3) аналітичну функцію, яка дає змогу зробити, на основі порівняння, висновки про можливість застосування певної моделі медіації у конкретній сфері;

4) евристичну функцію, яка спрямована на пізнання закономірностей виникнення, функціонування, розвитку та використання різних моделей медіації [4, с.85-89].

Так, класифікацію моделей медіації можливо здійснити на підставі таких критеріїв:

1) залежно від інтеграції у судову систему;
2) залежно від ролі медіатора та предмету спору [4].

Залежно від інтеграції у судову систему країни виділяють:

- присудову модель медіації;
- позасудову модель медіації.

Присудова медіація (court-related, court-connected, court-annexed mediation, в дослівному перекладі «медіація, пов’язана з судом») є самостійною моделлю медіації, яка інтегрована в судову систему країни. У літературі, залежно від ролі судді у процедурі медіації, можна зустріти декілька підходів до розуміння присудової медіації. Відповідно до першого підходу суддя безпосередньо повинен проводити процедуру посередництва, за умов, передбачених національним процесуальним законодавством.

Прихильники іншого підходу до присудової медіації відносять процедури, проведення яких здійснюється відповідно до рекомендацій судді після прийняття до свого провадження відповідної справи, а також в якості

обов'язкового досудового порядку в силу приписів закону. Тобто, достатньо, щоб суддя лише ініціював медіацію, а його безпосередня участь не є обов'язковою.

На сьогоднішній день у світовій практиці склалося кілька варіантів реалізації присудової медіації, які, як правило, обумовлені різними цілями впровадження примирних процедур і, зокрема, медіації в національний правовий простір. Так, можна виділити такі підходи:

1) залучення для проведення медіації спеціалізованих організацій або приватно-практикуючих медіаторів («приватна медіація в рамках судового процесу»);

2) проведення медіації в суді співробітниками суду, в тому числі суддями (умовно такий вид посередництва можна назвати «медіація інкорпорована в судовий процес»);

3) проведення медіації безпосередньо суддею, який розглядає справу (інтеграція медіативної технології в судовий процес) [5, с. 125].

Позасудова медіація - це порядок розв'язання спору між сторонами, який проводиться незалежною, третьою стороною (зовнішнім медіатором), який у досудовому порядку намагається допомогти сторонам дійти згоди [6, с. 1319].

Процедура позасудової медіації дозволяє сторонам не тільки зберегти значний обсяг власних повноважень при веденні переговорів, але одночасно і високі шанси на сприятливе вирішення конфлікту. Медіаторами під час позасудової медіації виступають особи, які пройшли навчання та отримали відповідний сертифікат про право на зайняття медіацією.

Наприклад, в Австралії в програмах судової медіації примирні процедури проводять приватні посередники, яких сторони самостійно обирають зі спеціально підготовлених списків, сформованих в судах. В Австрії аналогічні списки складає міністерство юстиції, в Нідерландах — Нідерландський інститут посередництва [6, с. 1320]. Діяльність зовнішніх медіаторів не регламентується на рівні національного законодавства, тому в

своїй діяльності зовнішні медіатори керуються загальними рекомендаціями, які затверджені Радою Європи з проведення медіаційної процедури. Сторони наділяють медіатора чітко визначеним обсягом процесуальних повноважень. До обов'язків медіатора належить супроводження сторін на шляху усунення конфлікту, однак не ведення їх по ньому. Він може збирати і відтворювати інформацію, розділяти і узагальнювати її, робити позначки, визначати перспективи, створювати відповідну атмосферу, однак він не повинен впливати на процес за допомогою власних уявлень про належне.

Сторони в якості експертів повинні самостійно ліквідувати конфлікт в рамках власної позиції. У цьому випадку сторони конфлікту зберігають за собою при медіації високий ступінь автономії. Рішення проблеми постає перед ними не як нав'язана ззовні воля, а як результат власної співпраці. Це призводить до високого рівня впевненості у правильності та справедливості результатів переговорів [7, с. 8].

При досягненні певних результатів у медіації, коли сторони за допомогою зовнішнього медіатора дійшли певної згоди в їхньому спорі, укладається відповідна медіаційна угода. Така медіаційна угода за своєю юридичною природою має суто формальний характер і примусової сили не має, на відміну від проведення медіації в суді, де суддя-медіатор затверджує мирову угоду між сторонами або закриває провадження у справі у разі відмови сторони від позову або визнання позову [6, с.1320]. Таким чином, правовідносини сторін в межах позасудової медіації закріплюються в договорі, тоді як в присудовій закріплення відбувається в процесуально-правовій формі.

Одним з відомих підходів до моделей медіації (посередництва) залежно від ролі медіатора та предмета медіації є «схема Леонарда Рискіна». Відповідно до схеми Леонарда Рискіна в результаті комбінації зазначених параметрів формуються чотири можливі моделі медіації:

1) оціночна медіація з вузьким предметом;

2) медіація сприяння з вузьким предметом;

3) оціночна медіація з широким предметом;

4) медіація сприяння з широким предметом [8, с.26-31].

Подібний підхід до побудови моделей медіації залежно від ролі медіатора запропонувала Н. Александер в концепції «метамоделі медіації». Автор виділяє дві площини в медіації:

1) площину взаємодії;

2) площину «інтервенції».

Перша відноситься до сторін і характеризує обраний спосіб ведення переговорів. В межах площини взаємодії Н. Александер розглядає три основні переговорні техніки: позиційні переговори, інтеграційні переговори і трансформаційні переговори, або діалог, спрямований на відновлення відносин між сторонами. У кожному з перерахованих випадків різні мета і бажаний результат переговорів. Так, позиційні переговори спрямовані на взаємоприйнятний розподіл ресурсів, який здійснюється шляхом досягнення компромісу на основі зустрічних поступок.

Інтеграційні переговори мають на меті більш креативні рішення та нестандартні підходи до врегулювання конфлікту. В трансформаційних переговорах первинним є не матеріальний результат, а корінне перетворення взаємин сторін. Як правило, трансформаційний підхід в переговорах використовується для врегулювання соціальних конфліктів, коли необхідно відновити мирне співіснування окремих груп населення. Площина «інтервенції» відноситься до медіатора і означає його роль і повноваження у процедурі. Виділяються два рівні інтервенції медіатора:

1) рівень процедури врегулювання спору;

2) рівень предмету (змісту) спору.

У першому випадку основним обов’язком медіатора є забезпечення процедурних правил, не втручаючись у зміст спору і не пропонуючи варіанти його вирішення. У другому - навпаки, медіатор більшою мірою заглиблюється в економічні, юридичні, технічні й інші підстави спору, має

право висловлювати власну думку про можливі шляхи врегулювання спірної ситуації.

Від рівня інтервенції залежать і вимоги, яким має відповідати медіатор. У разі якщо медіатор працює на рівні процедури, йому необхідно повною мірою володіти медіативною компетентністю для врегулювання спору (як правило, в ролі медіатора виступають особи, які мають спеціальну підготовку та здійснюють медіацію на професійній основі). При «втручанні» на рівні предмету спору в ролі медіатора виступають особи, які володіють спеціальними знаннями у сфері предмету конфлікту. На підставі зазначених компонентів, автор виділяє шість метамоделей медіації:

1) регулятивна медіація;

2) медіація сприяння;

3) трансформативна медіація;

4) експертно-консультативна медіація;

5) медіація «мудрої поради»;

6) традиційна медіація [9, с. 97-123].

Досить простий і практичний підхід до розгляду моделей медіації запропонували Л. Боуль і М. Несік. Вчені виділяють чотири моделі медіації:

1) медіація сприяння у врегулюванні спору (класична модель);

2) оціночна медіація;

3) регулятивна медіація;

4) терапевтична медіація [10, с. 27].

Так, залежно від ролі медіатора в процедурі медіації Річард Фолкнер, Корбет Хейзелгрув-Спарін і Дж. Томас виділяють чотири моделі медіації:

• «модель рятівника», де медіатор не має спеціальних професійних знань і навичок допомагає вирішити незначні, переважно побутові конфлікти;

• модель, в якій медіатор відіграє роль посередника і виступає третьою стороною у спорі. Він створює атмосферу конструктивної співпраці та дбає про коректне ставлення сторін одна до одної, сприяє реалістичній оцінці ситуації сторонами, прийняттю адекватного рішення тощо;

• модель, де медіатор для вирішення конфлікту може використовувати будь-які засоби та методи, в тому числі і маніпулювати сторонами;

• модель, де медіатор виступає в якості організатора вирішення конфлікту. Це найпоширеніша сучасна модель медіації [11].

Залежно від кількості медіаторів, які беруть участь у процедурі примирення, можна виділити модель одного медіатора та колективну медіацію.

Загалом, процес медіації, як і будь-який інший процес, має свої правила, хоч він і не такий формалізований як судовий процес. Він склада- ється з низки послідовних етапів, через які сторони повинні поступово проходити, щоб домогтися позитивного результату і укласти угоду. Кожен етап має свою власну мету і завдання. Так, у різних країнах процедура медіації розуміється і проводиться по-різному.

В Італії порядок проведення медіації такий: після того, як в компетентну організацію переданий запит про проведення медіації, призначається медіатор і визначається дата першої зустрічі між сторонами (не пізніше, ніж через 15 днів з моменту подачі запиту). Позивач сповіщає іншу сторону про запит і про дату проведення зустрічі. Медіатор шукає шляхи мирного вирішення спору. Якщо вдалося домовитися, медіатор складає протокол, який підписують сторони і сам медіатор. Якщо сторони не можуть домовитися, медіатор має право сформулювати пропозицію з врегулювання суперечки. В протоколі, що містить опис суті пропозиції, констатується ухилення однієї із сторін від участі в медіації. Факт неучасті однієї з сторін в медіації без істотних підстав може бути прийнятий до уваги суддею і розціненийїм як доказ в подальшому судовому процесі [12, с. 159].

Залежно від методу і ставлення до процесу можна виділити три моделі медіації: факультативну (за вибором сторін); таку, що проводитися на вимогу (на підставі постанови) судді під час судового процесу; обов'язкову (в цьому випадку сторони вправі звернутися до судді лише у разі, якщо спроба медіації була безуспішною).

Мета впровадження медіації полягала, насамперед, у зменшенні притоку нових справ в судову систему країни, громадяни отримували більш простий, швидкий і дешевий інструмент для врегулювання спорів.

З 21 березня 2011 в Італії обов'язкова медіація застосовується у спорах щодо речових прав; розділу майна; спадкування; шлюбних договорів; договорів оренди; безоплатного надання в користування (на підставі нотаріально посвідченого акта); оренди підприємств; відшкодування шкоди у зв'язку з відповідальністю медичних працівників та установ і наклепом у пресі чи інших засобах масової інформації; договорів страхування, банківських та фінансових договорів. Спори, що виникають у зв'язку з кондомініумами і відшкодуванням шкоди з дорожнього та водного сполучення, також віднесені до цієї групи з 20 березня 2012 року [12, с. 158].

Положення §15 введеного закону до Цивільного процесуального уложення Німеччини також містять перелік спорів, по яких до подачі заяви в суд обов'язково звернення до посередника. Зокрема, це необхідно з майнових спорів з невеликою ціною позову. Для підтвердження звернення в примирливий орган (до посередника) позивач зобов'язаний разом з позовною заявою подати до суду відповідне свідоцтво про безуспішну спробу вирішити суперечку за допомогою медіації. Якщо ціна позову перевищує встановлену в уложенні, то процедура медіації не є обов'язковою [13].

Провідний австралійський дослідник медіації, вчений-компаративіст Н.Александер виокремлює чотири механізми правового регулювання медіації: ринководоговірне регулювання *(market-contract)*, механізми саморегулювання *(self-regulation)*, законодавча основа *(formal framework)* та законодавство про медіацію *(formal legislative)* [14].

Першу групу механізмів правового регулювання медіації становлять ринково-договірні механізми. Медіація, як діяльність, не заборонена законодавством жодної держави, може здійснюватися без будь-якого втручання з боку держави, виключно на приватних засадах. Медіатори допомагають сторонам досягти угоди, сторони її підписують і можуть навіть

не згадувати, що у процесі переговорів брав участь медіатор. Угода має статус цивільно-правової угоди для правового регулювання якої не важливо, яким із законних способів сторони прийшли до угоди. На перших етапах розвитку медіації в США та інших країнах так це й відбувалося. Зі збільшенням числа проведених медіацій постала необхідність у формальному закріпленні відносин сторін і медіатора. З'явилися договори на надання послуг медіації, в яких у загальних рисах описувався процес медіації, основні принципи, права та обов'язки медіатора та сторін спору, оплата послуг і відповідальність медіатора. Виділення медіації у відокремлену сферу професійної діяльності привело в дію ринкові механізми попиту та пропозиції. Успішний медіатор повинен був самостійно дбати про якість надаваних послуг і їх маркетинг для отримання нових справ, тобто про свою репутацію. У процес регулювання діяльності медіаторів вступили репутаційні механізми. Таким чином практика відбирала найкращі стандарти, принципи та механізми надання послуг медіації населенню.

Другу групу механізмів правового регулювання відносин медіації становлять так звані саморегулюючі механізми. Практично одночасно з появою більш-менш оформленої практики медіації практикуючі медіатори почали об'єднуватися в організації та об'єднання за різними ознаками — за професійною належністю, за сферами і т. д. Однак реальну функцію правового регулювання ці організації почали виконувати не відразу, а тоді, коли стало можливим узагальнення практики.

Організації медіаторів в розробляють стандарти професійної підготовки медіаторів, кодекси етики медіаторів, правила проведення медіацій, дисциплінарні процедури, що застосовуються до медіаторів — членів організацій. Організації медіаторів здійснюють професійну підготовку та навчання медіаторів, їх сертифікацію і подальше підвищення кваліфікації. Висока конкуренція на ринку медіаційних послуг, коли у всіх країнах медіаторів більше, ніж бажаючих скористатися їх послугами, призвела до

жорсткого відбору тренінгових та сертифікаційних програм, постійного підвищення якості підготовки медіаторів.

Третю групу механізмів правового регулювання відносин медіації становить законодавче регулювання. Норми, що регулюють відносини медіації, можуть міститися в нормативно-правових актах загального характеру, спеціальних нормативно-правових актах, в загальному галузевому законодавстві.

Механізм ринково-договірного регулювання в чистому вигляді використовується досить рідко. Він залишився в основному у великих комерційних спорах, де сторони, маючи серйозні фінансові та юридичні можливості, заздалегідь прописують у договорах всі деталі можливої процедури медіації, вимоги до медіаторів і т. д., створюючи таким чином власний автономний режим медіації. Здебільшого основний обсяг правового регулювання припадає на законодавство і на механізми саморегулювання. При цьому різні країни вибирають різне співвідношення цих двох механізмів.

Висновки та пропозиції. У статті наведено та проаналізовано інформацію щодо моделей медіації, їх класифікації та підходах різних вчених до критеріїв розмежування, висвітлено основні підходи до механізмів правового регулювання медіації у світі. Слід зазначити, що розвинені країни швидко просуваються вперед у розвитку досліджень у сфері способів альтернативного врегулювання спорів, що призводить до їх впровадження, розвитку та ефективного застосування в широкому діапазоні спорів. Проаналізувавши окремі аспекти медіації можна сказати, що цей інститут ефективно працює в сучасних умовах, може успішно застосовуватися у вирішенні протиріч і конфліктів у різноманітних галузях права. Медіація є необхідною складовою розвитку демократичного громадянського суспільства і одним з ефективних способів забезпечення, захисту і реалізації законних прав громадян.

Список використаних джерел:

1. *Калашникова С. И.* Медиация в сфере гражданской юрисдикции : автореф. дис. канд. юрид. наук. — Екатеринбург, 2010.

2. Медиация в мире / Центр медиации и права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mediacia.com/medworld.htm.

3. Нельсон Р. Мировые достижения в области разрешения конфликтов / Р. Нельсон // Третейский суд. – 2000. –№ 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arbitrage.spb.ru/jts/ 2000/6/art07.html

4. Біцай А.В. Моделі медіації у світі та перспективи для України / А.В. Біцай // Право і суспільство. – 2013. – №6. – С. 85 – 89

5. Калашникова С.И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции / С.И. Калашникова // М.: Инфотропик Медиа. – 2011. – 304 с.;

6. Курс цивільного процесу : підручник І В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. - Х.: Право, 2011. -1352 с.

7. Грефин фон Шлиффен К. Медиация в нотариальной практике (альтернативные способы разрешения конфликтов) / Катарина Грефин фон Шлиффен, Бернд Вегманн.; [Пер. с немец. С.С. Трушникова] -М.: Волтерс Клувер. – 2005. – 388 с.

8. Riskin L.L. Understanding mediators' orientations, strategies and techniques: a grid for the perplexed / L.L. Riskin // Harvard Negotiation Law Review, 1996. – 51 p.

9. Alexander N. The Mediation Metamodel: Understanding Practice / N. Alexander // Conflict Resolution Quarterly. – 2008. – № l . – P. 97-123.

10. Boulle L. Mediation: principles, process, practice. / L. Boulle, M. Nesic. - London, Dublin, Edinburgh: Bunerworths, 2001. - 637 p.

11. Faulkner R., Haselgrove-Spurin C., Thomas G. R. Mediation Methods for Mediators and Client Representatives (5th Edition). – Dallas: Nationwide Mediation Academy, 2006. – P. 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nadr.co.uk/articles/published/mediation/000%20Chapter%20Zero%20%20%20Mediation%20Cover.pdf

12. Гайденко Шер Н. И. Обязательная медиация: опыт Италии / Н. И. Гайденко Шер // Третейскийсуд. – 2011. – №1. – С.156 – 165.

13. Гражданское процессуальное уложение Германии; Вводный закон к Гражданскому процессуальному уложению [Текст]: пер. с нем. / сост. В. Бергманн ; науч. ред. М. Гутборд. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – LIV, 416 с. – (Серия «Германские и европейские законы»; кн. 3).

14. Alexander N. The Mediation Metamodel: Understanding Practice / N. Alexander // Conflict Resolution Quarterly. – 2008. – № l . – P. 97-123.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Яворський І.І.,
магістрант Національного університету
Державної податкової служби України

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГОПРОЦЕСУ В ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ

У статті досліджуються особливості правового регулювання бюджетного процесу в деяких зарубіжних державах. Окрема увага в статті приділяється напрямам вдосконалення вітчизняного бюджетного законодавства з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів.

Ключові слова: *бюджетний процес, бюджетно-процесуальні норми, правове регулювання, законодавство зарубіжних держав, бюджетне законодавство України та ін.*

Яворський І.І. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕССА В НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ ГОСУДАРСТВАХ

В статье исследуются особенности правового регулирования бюджетного процесса в некоторых зарубежных странах. Отдельное внимание уделяется направлениям усовершенствования отечественного бюджетного законодательства с учетом позитивного зарубежного опыта и международных стандартов.

Yavorskyi I.I. SPECIAL ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF BUDGET PROCESS IN CERTAIN FOREIGN STATES

The article examines special aspects of legal regulation of the budget process in certain foreign states. Special attention in the article is given to directions of improving of domestic budget legislation based on positive foreign experience and international standards.

Key words: *budget process, budgetary and procedural norms, legal regulation, legislation of foreign states, budgetary legislation of Ukraine etc.*

Постановка проблеми. Необхідність комплексного вивчення основних проблем, пов’язаних з бюджетною діяльністю, особливо гостро відчувається в Україні останніми роками. Економічні та соціальні перетворення, що особливо гостро постали в Україні протягом 2014-2015 рр., на нашу думку, потребують негайного вирішення та зумовлюють необхідність побудови адекватного фінансово-бюджетного механізму, який би став ефективним інструментом реалізації бюджетної політики держави.

У цьому зв’язку варто відзначити, що Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 року схвалено Основні напрями бюджетної політики України на 2016 рік, які розроблені відповідно до

Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Коаліційної угоди та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» та ґрунтуються на положеннях програм співпраці з Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними фінансовими організаціями[123]. Так, зокрема, в документі йдеться про те, що проект Державного бюджету України на 2016 рік буде враховувати проведення ефективної бюджетно-податкової політики, дотримання жорсткої фінансової дисципліни, підвищення рівня прозорості та раціональності бюджетного процесу. Крім того, передбачається, що передумовами формування проекту Державного бюджету України на 2016 рік стане економічне відновлення, подолання бідності, сталий розвиток суспільства, забезпечення пріоритетного спрямування бюджетних коштів на розвиток озброєння та військової техніки, розроблення та впровадження їх нових зразків, проведення структурних реформ в основних галузях економіки і сферах діяльності, встановлення сприятливих умов для ведення бізнесу, здобуття енергонезалежності, розвиток освіти і науки[124].

Вбачається, що схвалення цього важливого нормативно-правового акту Верховною Радою України (далі – ВРУ), який наразі знаходиться на розгляді у ВРУ, сприятиме забезпеченню якісної та своєчасної розробки проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» та проведенню комплексних реформ в економіці та бюджетній сфері, виваженої та послідовної податкової та бюджетної політики в Україні.

Таким чином, можна зробити висновок, що наразі в рамках бюджетного права України виокремився окремий інститут бюджетно-процесуальних норм, який характеризується доволі об’ємним та складним.

На нашу думку, наразінауковий і практичний інтерес має вивчення бюджетного процесу в деяких зарубіжних державах з метою використання в

[123]Про схвалення проекту Основних напрямів бюджетної політики на 2016 рік: Розпорядження Кабінету Мінстрів Уряїни 31.03.2015 № 314-р. – [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-2015-%D1%80
[124]Там само.

Україні позитивного досвіду інших країн, ширшого розуміння його проблем, зокрема, у сфері прийняття політичних рішень через погодження різних інтересів.

Вищезазначеними положеннями обумовлюється актуальність та вибір теми дослідження.

Мета статті є здійснити комплексний теоретичний аналіз правового регулювання бюджетного процесу в деяких зарубіжних державах, а також сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення практики бюджетного правотворчого процесу в Україні з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Теоретичну основу статті склалинаукові роботи вітчизняних та зарубіжних учених-юристів, зокрема, С.С. Алексєєва, Г.В. Атаманчука, І. Т. Балабанова, О.Д. Василика, Л.К. Воронової, І.П. Голосніченка, О.М. Горбунової, В.М. Горшенєва, О.Ю. Грачової, Л. Дюгі, П.Ф. Єлісейкіна, Т.С.Єрмакова, І.Б. Заверухи, Л. А. Зубченко, Н.К.Ісаєвої, С.Т. Кадькаленка, М.В.Карасьової, К. Кіллєна, Д.А. Ковачева, А.М. Козиріна, В.О. Котюка, М.П. Кучерявенка, В.О.Лебедєва, В.О.Лучина, Л.П.Маслій, Н.І.Матузова, А.А.Нечай, І.Х.Озерова, Л.А. Савченко, М.Ф.Селивона, О.Ф.Скакун, В.Д. Сорокіна, Н.В. Теремцової,Г.П. Толстопятенко, Н.М.Травкіної, Ю.О.Тихомірова, Н.І. Хімічевої, О.І.Худякова, В.Д.Чернадчука, Р.В.Шагієвої, О.Б.Шемякіної, М.К.Якимчука.

Виклад основного матеріалу. Як вірно відзначає Л.П.Маслій, спільною рисою сучасного бюджетотворення всіх країн є те, що складання нового бюджету розпочинається задовго до початку фінансового року[125]. В більшості країнах терміни початку цієї роботи встановлюються актами парламенту та діють на постійній основі. Наприклад, у Франції ця роботі починається за 12 місяців до початку бюджетного року, в Сполучень Штатах Америки - за 18,

[125]Маслій Л.П. Правові основи бюджетного процесу (за законодавством України та країн з розвиненою економікою). Автореферат дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1996. – 15 с. – С. 10.

Швеції - 17, Німеччині – 11[126].Такий довгий період підготовчої роботи частково є відбиттям масштабів і складності фінансування державного сектору.Час перебування проекту бюджету у парламенті різних країн - від 2 до 10 місяців. В Німеччині це триває 5 місяців, Сполучених Штатах Америки - 9, Швеції - 6, Франції – 70 днів, Італії - до 5 місяців. Процедурні питання проходження бюджету постійно удосконалюються. Особливу увагу їм приділяється в Сполучень Штатах Америки, де існує традиція постійного реформування законодавчих підзаконних актів та правил, що визначають норми поведінки та взаємовідносин при розгляді та затвердженні бюджетів.В Сполучених Штатах Америки, наприклад, Конгрес має тисячі службовців для виконання таких завдань. Бюджетне відомство Конгресу укомплектоване великим штабом фахівців. Однак досвід свідчить; що забезпечення парламенту такою кількістю службовців ще не є автоматичною гарантією відповідальної фінансової політики. В Німеччині парламент має невелику кількість власних співробітників з питань бюджету[127]. Натомість, бюджетна політика і бюджетний контроль здійснюється в умовах політичного співробітництва між парламентом та урядом, що варто було б перейняти і нашим органам влади. В усіх країнах з розвиненою економікою проект бюджету складають центральні органи управління спеціальної компетенції – Міністерства фінансів.

Так, наприклад, у США бюджетний процес являє собою складне і багатофакторне явище[128]. Існує значна кількість суб'єктів, які беруть участь у бюджетному процесі, а також аналізують наслідки прийняття бюджету. До них входять представники виконавчої і законодавчої влади, аналітичні органи, неприбутковий некомерційний сектор та інші учасники. Бюджетний процес у США складається з трьох основних етапів, кожен з яких взаємно пов'язаний з

[126]Теремцова Н. В. Бюджетний процес за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук:12.0. 07 / Теремцова Ніна Володимирівна. – О., 2009. –224 с. – С. 27.
[127] Кунас 3. Парламентский бюджетный контроль в Германии//Финансы. 1994.– № 4.- С. 57.
[128]Бюджетна система. Підручник. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072046036/ekonomika/byudzhetna_sistema

іншим: 1) вироблення президентського варіанта проекту бюджету; 2) робота конгресу над бюджетом; 3) виконання бюджету.

Бюджетний процес у Сполучених Штатах Америки розпочинається з розроблення президентського варіанта проекту державного бюджету, що містить рекомендації щодо визначення пріоритетів федерального уряду. У цьому документі викладені бюджетні пропозиції на наступний фінансовий рік, а також можуть бути пропозиції щодо зміни обсягів асигнувань на поточний рік. Для забезпечення ефективного витрачання фінансових ресурсів на середньостроковий період у президентському варіанті проекту бюджету є розрахунки на чотири роки, що йдуть після бюджетного. До підготовки бюджету виконавчої влади (президентського проекту) залучені три ланки учасників: федеральні міністерства і відомства, що потребують ресурсів; Адміністративно-бюджетне управління, що займається аналізом запитів та складанням бюджету; Президент, який відповідає за подання бюджету Конгресу на початку лютого кожного року[129].

Слід відзначити, що у багатьох країнах світу Президенти беруть активну участь у бюджетному процесі, хоча їх ступінь втручання змінюється в залежності від політичних і економічних умов та правового статусу бюджету. В Сполучених Штатах Америки, наприклад, вже 70 років працює закон про Державний бюджет 1921 року, який є правовим джерелом бюджетної влади Президента: він забезпечує основу для президентської бюджетної системи та робить Президентів відповідальними за національний бюджет, залучивши їх до підготовки та подання складу видатків і доходів до Конгресу.

Розроблення президентського проекту бюджету починається навесні кожного року, щонайменше за дев’ять місяців перед тим, як цей варіант має бути поданий на розгляд конгресу, і щонайменше за 18 місяців до початку фінансового року. Президент визначає головні напрями бюджетної та

[129]Парламенты. Сравнительное исследование структуры и деятельности представительных учреждений 65 стран мира.-Прогресс, 1967. – С. 145.

фінансової політики. Керуючись цими настановами і наміром допомогти у формуванні вимог про надання коштів та бюджетних повноважень, адміністративно-бюджетне управління працює з федеральними агентствами (тобто міністерствами і відомствами) над визначенням напрямів їхньої діяльності, установленням планових рівнів і обсягів фінансування на поточний бюджетний рік та чотири наступні роки. При розробленні проекту бюджету беруться до уваги й економічні прогнози, підготовлені спільно радою економічних консультантів, адміністративно-бюджетним управлінням та міністерством фінансів.

Восени агентства подають на розгляд адміністративно-бюджетного управління свої запити про надання коштів із бюджету. Ці запити аналізуються експертами з питань бюджету й управління, унаслідок чого визначаються питання, які потребують обговорення з керівниками урядових агентств. Вирішення деяких із цих питань потребує втручання президента і посадових осіб його адміністрації. Процес вироблення рішень завершується до кінця грудня. Після цього настає завершальний етап, під час якого відбувається деталізація бюджетних даних і починається підготовка необхідної документації[130].

Розглянувши бюджетні пропозиції президента, Конгрес може погодитися з ними, змінити чи навіть деякі з них відхилити (наприклад, він має можливість скасувати податки, ввести нові, відмовитися від використання певних джерел надходжень або запровадити додаткові, а також запропонувати інші зміни, що можуть вплинути на обсяг надходжень). Конгрес спочатку розглядає загальні показники бюджету, а потім окремі його статті. Протягом шести тижнів після подання президентського варіанта бюджету кожен із постійних комітетів конгресу повинен доповісти бюджетним комітетам палати представників і сенату про свої розрахунки, пов’язані з бюджетом. Після цього бюджетні

[130]Бюджетна система. Підручник. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072046036/ekonomika/byudzhetna_sistema

комітети складають спільну бюджетну резолюцію. У резолюції зазначаються загальні суми надходжень, видатків, а також обсяги бюджетних повноважень - як загалом для бюджету, так і для окремих його статей.

Важливий принцип американського бюджетного процесу полягає в тому, що конгрес безпосередньо не надає чинності державному бюджету. За допомогою щорічного ухвалення законів про асигнування (їх 13) він лише наділяє державні заклади правом витрачання коштів. Це означає, що, установлюючи асигнування, конгрес безпосередньо не голосує за точно визначений обсяг державних видатків, а надає уряду бюджетні повноваження, тобто право взяти на себе передбачені законом зобов'язання, на виконання яких мають витрачатися державні кошти.

Після ухвалення комітетом і палатою представників законопроект передають до сенату, де відбувається такий самий розгляд. Якщо між палатами конгресу виникають розбіжності, для їх усунення створюється погоджувальний комітет, до складу якого входять члени обох палат. Вироблений погоджувальним комітетом варіант законопроекту надсилається до обох палат для затвердження. Після ухвалення його спочатку палатою представників, а потім і сенатом він вважається остаточним і подається на підпис президентові, який має або підписати законопроект - тоді він стає законом, або накласти на нього вето. Важливо зазначити, що обов’язкові видатки є постійними і виконуються без обмежень відповідно до зобов’язань держави з виплат, установлених федеральними законами (виплати з пенсійного забезпечення, соціального страхування тощо).

Робота комітету з асигнувань і бюджетного комітету має бути завершена до початку нового фінансового року (до 1 жовтня). Оперативний контроль за виконанням федерального бюджету США здійснюється тільки в межах виконавчої влади. У 1990 р. було прийняте положення про обов’язкову відкриту звітність федеральних агентств (міністерств і відомств), згідно з яким агентства публікують у відкритій пресі й передають до електронних засобів масової інформації звіт за минулий період (місяць, рік) про здійснені видатки

у розрізі відомчої розбивки. Перевірку правильності здійснених видатків, а також повноти надходжень доходів і обсягу випущених боргових зобов'язань здійснює служба управління бюджетом.

Контроль, що здійснюється законодавчою владою, реалізується через головне рахункове управління, яке робить перевірку за запитами депутатів, сенаторів, комітетів палат чи палат у цілому. Пріоритетом у контрольній діяльності є оцінка ефективності використання виділених коштів на урядові програми і вибірковий нагляд за діяльністю підрозділів. Перевірки здійснюються головними інспекторами федеральних органів виконавчої влади, які роблять оперативний контроль і аудит у підзвітних кожному з них міністерствах і відомствах.

У Великій Британії бюджет не існує у формі єдиного законодавчого акта, а приймаються два фінансові закони, що регулюють доходи і видатки бюджету: про асигнування (державні видатки) і про фінанси (державні доходи та їхні джерела)[131]. Крім того, приймаються доповнення до закону «Про консолідований фонд», мета якого полягає в постійному контролі за витрачанням державних коштів протягом фінансового року. Контроль за бюджетом здійснюється палатою общин. Фінансові законопроекти можуть бути внесені тільки до цієї палати. Право внесення до палати законодавчих пропозицій про витрачання грошових коштів і оподаткування належить уряду, хоча формально бюджетна ініціатива виходить від Корони (англійської королеви). Доти, доки Короною не заявлено про необхідність знаходження коштів, палата общин не має права розглядати бюджетні пропозиції уряду, що стосуються як державних видатків, так і державних доходів. Канцлер казначейства щорічно оприлюднює у палаті общин заяву з питань фінансів і бюджету, яка традиційно підлягає опублікуванню. Ця доповідь містить огляд стану економіки, перспектив її розвитку і визначає основні напрями

[131]Бюджетна система. Підручник. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072046036/ekonomika/byudzhetna_sistema

податкової та бюджетної політики. Пропозиції до бюджету вносяться канцлером від імені уряду у вигляді кошторисів міністерств і центральних відомств. Перед початком чергового фінансового року вони подають до міністерства фінансів заявки на виділення бюджетних коштів у вигляді кошторису передбачуваних видатків. Міністр фінансів несе відповідальність за погодження конкуруючих вимог різних міністерств і відомств, за підготовку проекту бюджету для подання в парламент і здійснення контролю за балансом державних видатків і доходів. У своїх бюджетних пропозиціях він зобов'язаний сформулювати і обґрунтувати вимоги до щорічних асигнувань для забезпечення потреб державного управління. Проект бюджету готується міністерством фінансів з участю міжміністерських органів - Комітету державних видатків (бюджетного комітету).

Важливо відзначити, що пропозиції уряду, які стосуються видаткової частини бюджету, не можуть бути збільшені внесенням членами парламенту поправок до бюджету. Депутати також не-мають права вносити пропозиції щодо збільшення дохідної частини бюджету, тобто вони не повинні виходити за межі, сформульовані в заяві канцлера казначейства. Таким чином, англійський парламент має право розглядати тільки ті поправки, які ведуть до скорочення асигнувань, або він може відмовити в асигнуваннях за певними статтями в цілому.

Особливістю процедури прийняття бюджету у Великій Британії є те, що законопроект про асигнування (видаткова частина бюджету) і фінансовий законопроект (дохідна частина) обговорюються і приймаються парламентом окремо[132]. Оскільки тільки палата общин має бюджетні повноваження, резолюції з бюджету і законопроекти не передаються до постійних чи спеціальних комітетів. Проекти бюджету розглядаються комітетом усієї

[132]Маслій Л.П. Правові основи бюджетного процесу (за законодавством України та країн з розвиненою економікою). Автореферат дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1996. – 15 с. – С. 10.

палати, котрий засідає як комітет з асигнувань, чи комітет із видаткової частини бюд$_1$жету, якщо йдеться про затвердження кошторису державних видатків. Після обговорення кожної бюджетної пропозиції приймається резолюція палати общин. Ці резолюції є основою білля про фінанси, який узагальнює їх у вигляді положень про всі джерела державних доходів, у тому числі податки, збори, мито. Процедура його проходження у палаті общин відрізняється від процедури розгляду звичайного білля тільки тим, що він не повинен проходити двох стадій розгляду одного й того самого дня, і, крім того, не дозволяється вносити пропозицій про поправки, які могли б збільшити суми, уже погоджені палатою.

Зауважимо, що стосовно деяких бюджетних резолюцій заведено практику надання їм сили тимчасово чинних норм до прийняття закону про фінанси. Так, зокрема, закон про тимчасове стягнення податків дозволяє стягувати деякі види податків у розмірах, обумовлених бюджетними пропозиціями, до розгляду білля про фінанси. Для справляння основних податків, зокрема прибуткового і податку з корпорацій, а також різних видів зборів і мита необхідні не лише щорічні резолюції палати общин, що передують підготовці відповідних розділів білля про фінанси, а й прийняття самого закону про фінанси, оскільки їх розмір установлюється і санкціонується парламентом щорічно. Схвалений парламентом фінансовий законопроект затверджується Короною (англійською королевою). Без такого затвердження жоден законопроект, схвалений парламентом, не може стати законом.

У ФРН бюджетне законодавство побудоване на вихідному і домінуючому принципі, який відображений в Основному законі, а саме: федерація та землі є незалежними й автономними у вирішенні фінансових питань. Цей принцип розглядають як такий, що повністю відповідає конституційному захисту земельного самоврядування. Доповнення до Основного закону зобов'язують федерацію та землі у своїй фінансовій діяльності належно враховувати вимоги загальної економічної рівноваги.

Потреба у розширенні горизонту планування за межі короткого терміну фінансового року виникла через те, що більшість рішень про державні доходи і видатки розрахована на середні й довгі терміни.

Таким чином, річні федеральний і місцеві бюджети мають стати складовими фінансового плану. Цей план окреслює пріоритетні урядові програми та завдання фінансово-бюджетної політики, спираючись на планові обсяги необхідних видатків і доходів відповідно до прогнозованого розвитку макроекономіки. Узагальнені бюджетні показники переглядаються щорічно з метою пристосування до змін загальних економічних умов, а також стану окремих програм.

Для координації фінансово-бюджетних планів федерації, земель і місцевих органів влади, а також для вироблення єдиних принципів і пріоритетів бюджетної політики було створено раду з фінансового планування. Рекомендації, які вона розробляє, мають затверджуватися одноголосно, їх дія обмежується принципом бюджетної автономії і правом на самоврядування, яке гарантоване землям і місцевій владі згідно з Основним законом. Федеральний бюджет розробляє федеральне міністерство фінансів на підставі передбачуваних податкових надходжень і прогнозованих необхідних видатків, обсяги яких визначаються і подаються на розгляд окремими федеральними міністерствами й урядовими агентствами приблизно в лютому або березні попереднього фінансового року. Проект бюджету, розроблений міністерством фінансів, обговорюється і, зрештою, затверджується федеральним урядом із наступним його поданням у серпні на розгляд до бундестагу і бундесрату. Перше читання проекту бюджету уряду в парламенті відбувається у вересні, коли федеральний міністр робить «бюджетну доповідь», у якій викладено міркування і федерального уряду, покладені в основу запропонованого бюджету.

Остаточне читання і голосування щодо бюджету (в цілому) відбувається у нижній палаті парламенту в листопаді або грудні, після чого він передається

до верхньої палати на затвердження. Важливим аспектом німецького фінансового федералізму є те, що поданий федеральним урядом бюджет може набути чинності тільки за умови схвалення його бундесратом, виразником інтересів земель. Затверджений бюджет містить[133]: 1. Закон про бюджет (тобто загальні приписи стосовно сукупної суми видатків, загальної суми максимальних гарантій, повноважень на запозичення). 2. Бюджетний план, де є перелік за всіма статтями санкціонованих максимальних розмірів видатків і затверджених державних надходжень.

Головна роль на стадії виконання бюджету належить виконавчій владі в особі уряду, міністерства фінансів та іншим урядовим відомствам, а також урядам земель. Відповідно до Основного закону уряд повинен забезпечити раціональне виконання прийнятого бюджету, використання коштів з урахуванням економічної ефективності, ощадливості. Понадпланові видатки мають бути схвалені федеральним міністром фінансів. Вони можуть бути дозволені тільки в разі непередбачуваної і невідкладної необхідності. Контроль за виконанням бюджету здійснює як законодавча, так і виконавча влада ФРН.

Певний інтерес становить розгляд бюджетного процесу у Швеції. У цій країні розроблення бюджету розпочинається більш ніж за рік до початку відповідного бюджетного періоду. Міністерство фінансів складає огляд прогнозів розвитку економіки на найближчі 3-5 років. Ці огляди мають велике значення для розроблення бюджету, оскільки оцінки

макроекономічних показників, які постійно змінюються, вказують на те, що мають бути зроблені певні кроки для досягнення поставлених урядом і парламентом (ріксдагом) цілей. У грудні міністерство фінансів доповідає уряду про основні тенденції розвитку економіки. Виходячи з цього уряд

[133]Маслій Л.П. Правові основи бюджетного процесу (за законодавством України та країн з розвиненою економікою). Автореферат дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1996. – 15 с. – С. 12.

визначає, як має вестися робота з підготовки нового бюджету, окреслює напрями, сутність і особливості фінансової політики.

Протягом січня міністерство фінансів веде далі роботу зі складання й уточнення прогнозів розвитку економіки в цілому і державного сектору зокрема. Водночас інші міністерства визначають напрями передбачуваних заходів і майбутніх асигнувань відповідно до економічних прогнозів, зроблених урядом, і результатів минулого бюджетного року. На початку лютого остаточні оцінки майбутніх витрат по кожному відомству подаються на розгляд до міністерства фінансів. Досить часто міністерства подають на затвердження плани реформ, що потребують збільшення видатків. Однак разом із ними мають подаватися пропозиції щодо джерел надходження коштів. Податкові надходження й усі інші доходи бюджету розраховуються міністерством фінансів. У лютому і на початку березня міністерство фінансів розглядає бюджетні запити, широке коло пропозицій з різних фінансових питань. Важливим завданням на цьому етапі є визначення можливостей досягнення поставлених цілей фіскальної політики найближчими роками за певного рівня планових доходів і видатків. Дані цілі насамперед визначають межу державних видатків і чистих запозичень. Міністерство фінансів готує пропозиції, якщо основні завдання не можуть бути виконані. Важливим етапом роботи з підготовки бюджету є засідання уряду з бюджетної політики, яке проводиться на початку березня кожного року. Не пізніше середини квітня уряд подає до ріксдагу закон про фіскальну політику. Він містить урядові пропозиції на наступні кілька років. Уряд пропонує рівень державних видатків, конкретні напрями фінансування, детальну оцінку доходів і насамперед, податків. Ріксдаг розглядає закон про фіскальну політику у квітні-травні і дає свій висновок на початку червня.

Після подання закону про фіскальну політику уряд і далі працює над проектом бюджету. На початку березня урядові установи подають на затвердження річні звіти за минулий рік і бюджетну документацію на наступні три. Уряд керується й цими матеріалами при визначенні напрямів витрачання

коштів. Річний звіт містить фінансові дані і звіт про те, наскільки певна установа досягла поставлених урядом цілей. У бюджетній документації відомства визначають і обґрунтовують свої видатки в майбутньому періоді (три роки) і наводять пропозиції щодо способів фінансування.

До середини червня міністерства працюють над розподілом коштів між статтями видатків, а потім усі пропозиції передаються до міністерства фінансів для перевірки. На останньому етапі формування проекту бюджету міністерство фінансів ще раз проводить оцінку майбутнього розвитку економіки, і частина статей бюджету після цього може бути скоригована. Після того, як бюджет затверджено парламентом, міністерства одержують від уряду розпорядження про його виконання, тобто як саме вони мають контролювати виділені їм кошти. За виконанням бюджету, крім міністерств, пильно стежить національне аудиторське бюро за допомогою перевірок у формі аудиту і прогнозування поточного стану бюджету. Найважливішим фінансовим завданням на стадії виконання бюджету з точки зору фінансової політики є дотримання запланованого бюджетного дефіциту. На такий випадок існує спеціальний бюджетний резерв, призначений покривати додаткові бюджетні зміни. Частиною цього резерву є: кошти на збільшення заробітної плати державним службовцям, яке може відбутися внаслідок переговорів із профспілками; резерв для розробленого, але ще не оприлюдненого збільшення видатків, а також негативний резерв на випадок скорочень бюджету, розроблених урядом і поки що не оприлюднених. Резерв також загалом розрахований на покриття передбачуваних змін у державних доходах, наприклад, пов'язаних із новими законами, які має прийняти парламент[134].

Отже, незважаючи на особливості бюджетного процесу в різних державах як континентальної, так й англо-американської правових сімей, стадії

[134]Бюджетна система. Підручник. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072046036/ekonomika/byudzhetna_sistema

бюджетного процесу практично збігаються. У бюджетному процесі зарубіжних країн проявляється його демократизм, підзвітність і підконтрольність реалізації перед народом. Як слушно відзначає Н.В.Теремцова, аналіз дослідження стадій бюджетного процесу в зарубіжних країнах із розвиненою економікою доводить, що законодавчою базою бюджетного процесу є Конституції цих країн, але, разом з тим, є ціла низка спеціальних законодавчих актів, що регулюють бюджетний процес[135].

Крім того, для розвинених країн з високим рівнем комп'ютеризації є характерним проведення постійних досліджень, аналізу, розробки та застосування нових більш раціональних засобів управління бюджетним процесом, серед яких виділяються системи планування, прогнозування й бюджетування, та формування бюджету на нульовій основі, використання яких дає змогу центральним урядам і місцевим органам влади багатьох країн удосконалювати процедуру управління бюджетним процесом[136].

Висновки та пропозиції. Аналіз досвіду зарубіжних держав в сфері бюджетного процесу є важливим не тільки з теоретичної, але й з практичної точки зору, оскільки дає можливість отримати багатопланову, важливу інформацію для обміну корисним досвідом, застосувати те позитивне, що містить законодавство цих країн, сприяє вдосконаленню і розвитку правових норм, що регулюють бюджетний процес в Україні. Адже, на жаль, сьогодні, бюджетне законодавство, яке вважається здебільшого сформованим в Україні, потребує вдосконалення й розроблення нових бюджетних концепцій та програм з урахуванням позитивного зарубіжного та міжнародного досвіду.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз дослідження стадій бюджетного процесу України і в деяких зарубіжних країнах доводить, що

[135]Теремцова Н. В. Бюджетний процес за законодавством України. Автореферат дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – 16 с. – С. 12.

[136]Маслій Л.П. Правові основи бюджетного процесу (за законодавством України та країн з розвиненою економікою). Автореферат дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1996. – 15 с. – С. 12-15.

законодавчою базою бюджетного процесу є Конституції цих країн, але, разом з тим, існує ціла низка спеціальних законодавчих актів, що регулюють бюджетний процес.

Крім того, на підставі теоретичного та порівняльно-правового аналізу бюджетного процесу в Україні і деяких зарубіжних країнах дозволяє зробити висновок про те, що, не дивлячись на особливості бюджетного процесу, практично його стадії скрізь співпадають. Адже, в усіх країнах з розвиненою економікою проект бюджету складають центральні органи управління спеціальної компетенції – Міністерства фінансів. Більше того, використання порівняльно-правового методу дозволяє виявити як загальні закономірності, так і їх відмінності, які властиві бюджетному процесу в Україні, Німеччині та Великій Британії, США та інших зарубіжних державах.

Проводячи порівняльно-правовий аналіз, варто відзначити, що порівняння бюджетно-процесуального законодавства є важливим не тільки з теоретичної, але й з практичної точки зору, оскільки дає можливість отримати різносторонню, важливу інформацію для обміну корисним досвідом, застосувати те позитивне та розвинене, що містить законодавство зарубіжних держав, що, в свою чергу, сприятиме вдосконаленню і розвитку бюджетно-процесуальних норм в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бюджетна система. Підручник. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072046036/ekonomika/byudzhetna_sistema
2. Кунас 3. Парламентский бюджетный контроль в Германии//Финансы. 1994.– № 4.- С. 57-69.
3. Маслій Л.П. Правові основи бюджетного процесу (за законодавством України та країн з розвиненою економікою). Автореферат дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1996. – 15 с.
4. Парламенты. Сравнительное исследование структуры и деятельности представительных учреждений 65 стран мира.-Прогресс, 1967.
5. Про схвалення проекту Основних напрямів бюджетної політики на 2016 рік: Розпорядження Кабінету Мінстрів Уряїни 31.03.2015 № 314-р. – [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-2015-%D1%80
6. Теремцова Н. В. Бюджетний процес за законодавством України. Автореферат дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 –

адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – 16 с.

7. Теремцова Н. В. Бюджетний процес за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук:12.0. 07 / Теремцова Ніна Володимирівна. – О., 2009. –224 с.

Войтенко В. О.
студент магістратури
Юридичного інституту
Київського міжнародного університету

РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

У статті проаналізовано поняття і види регулювання банківської діяльності, досліджується система джерел регулювання банківської діяльності, а також обґрунтовується необхідність кодифікації банківського законодавства.
Ключові слова: *правове регулювання банківської діяльності, пруденційне регулювання банківської діяльності, кодифікація банківського законодавства.*

In the article the author analyzes the concept and types of banking activity regulation, examines the system of sources of banking activity regulation and substantiates the necessity of codification of the banking legislation.
Keywords: *legal regulation of banking, prudential regulation of banking activities, codification of the banking legislation.*

Від ефективного функціонування ринку фінансово-банківських послуг, банківської системи в цілому залежить створення та розподіл внутрішнього валового продукту і національного доходу, регулювання грошового обігу, кредитування, фінансування та інші економічні і соціальні досягнення будь-якої країни. В Україні банківська система перебуває у тривалій кризі, яка обумовлена низкою зовнішніх і внутрішніх факторів як економічного, так і політичного характеру. Тому питання удосконалення правового регулювання банківської діяльності в Україні, приведення його до сучасних міжнародних стандартів, розроблених зокрема і Базельським комітетом з банківського нагляду набуває особливої актуальності.

Банківське право є важливою галуззю права будь-якої держави. Тісно взаємодіючи з іншими галузями, банківське право має самостійний характер і не співпадає з жодною іншою галуззю. Предметом регулювання банківського права є суспільні відносини, об’єктом яких є банківська діяльність.

Банківська діяльність складається з комплексу операцій, які є правовою формою реалізації функцій банків. Функції банків мають економічну природу і характеризують банки як фінансових посередників.

Банківська діяльність підпадає під найжорсткіше державне регулювання порівняно з іншими галузями економічної діяльності. Це пов'язано з такими специфічними особливостями банків, як високий рівень фінансової взаємозалежності, заснованість на грошових коштах, які легко можуть бути виведені з галузі; недостатня відкритість банківської діяльності.

Високий рівень фінансової взаємозалежності пояснюється статусом банків як фінансових посередників і виражається співвідношенням активів банку і його власного капіталу. Фактична величина активів у багато разів перевищує власний капітал банку тому кожен банк, у тому числі найнадійніший, є «умовно неплатоспроможним», тобто банк є платоспроможним лише до моменту поки вкладники колективно не вирішать забрати свої внески. У такому випадку банк змушений реалізувати свої власні активи, оскільки він стикається з проблемою кризи ліквідності. Але в умовах ринкової економіки балансова величина активів не дорівнює їх ринковій вартості. Тому реалізація активів може бути здійснена зі значним дисконтом порівняно з їх балансовою вартістю, і в результаті криза ліквідності може перетворитися у кризу неплатоспроможності.

Чутливість банків до раптового зняття вкладів є результатом обов'язку банку виплатити грошову суму на першу вимогу вкладника. У договорі між банком і клієнтом передбачається, що у випадку недостатності банківського капіталу першими отримають свої кошти ті клієнти, які першими заявили свої вимоги банку, і не має значення, чи діють вкладники на підставі точної інформації, чи на підставі чуток.

Недостатня відкритість банків може призвести до того, що про погіршення фінансового стану банку стане відомо занадто пізно, і ринок не зможе відреагувати швидко і належним чином. Адже важко відслідковувати положення банків лише на основі доступної інформації, яка, до того ж, швидко устаріває, оскільки структура активів може змінитися за кілька днів.

Крах одного банку може викликати ланцюгову реакцію і крах усієї банківської системи держави, тому ***основною метою*** регулювання банківської

діяльності є обмеження занадто ризикової банківської діяльності в ринковій економіці, заснованій на ринковій конкуренції.

Банківське регулювання є обмеженням конкурентної боротьби шляхом встановлення жорстких законодавчих меж; містить елемент економічного примусу; основною формою регулювання є правова.

Регулювання поділяється на два види:

- валютне регулювання банківської діяльності спрямовано на регулювання і проведення грошово-кредитної політики;
- пруденційне регулювання спрямовано на забезпечення стабільності і надійності банків, та захист інтересів вкладників.

Пруденційне регулювання не ставить за мету попередити крах окремого банку. Воно спрямовано на захист системного інтересу і носить макроекономічний характер.

Пруденційне регулювання – це система норм, спрямованих на забезпечення стабільності і надійності функціонування банківської системи в цілому та на захист вкладників з допомогою державної реєстрації та ліцензування банківської діяльності, встановлення економічних нормативів функціонування банків і здійснення банківського нагляду, основним інструментом якого є застосування заходів впливу (санкцій) з боку держави.

Законодавче регулювання банківської системи базується на Конституції України, яка визначає фундаментальні норми правового регулювання вітчизняної банківської справи. Конкретизація та деталізація норм Конституції щодо врегулювання правовідносин між учасниками банківського ринку є необхідною умовою вдосконалення правового регулювання, запорукою більш точного визначення прав та обов’язків суб’єктів правовідносин, гарантій цих прав і підстав юридичної відповідальності даних суб’єктів. Системну регламентацію конституційних норм відображено у спеціальних законодавчих актах та нормах відповідних законів із суміжних питань.

Закони України, що регулюють банківську систему, поділяють на загальні та спеціальні. Норми загальних законів застосовуються в тому випадку, коли спеціальні норми не встановлюють будь-яких інших правил чи обмежень або якщо спеціальне регулювання є суперечливим і недосконалим.

До загальних кодифікованих законів можна віднести: Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та Кримінальний кодекс України в частині, де дістають правове регулювання банківські правовідносини. До загальних не кодифікованих – Закони України «Про обіг векселів в Україні», «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», «Про акціонерні товариства» тощо. Застосування норм загальних законів пояснюється тим, що банки розглядаються національним законодавством як суб'єкти підприємницької діяльності і, відповідно, підпадають під стандартні норми в галузі підприємницької діяльності.

Важливе місце серед законодавчих актів посідає Цивільний кодекс України, який містить понад 60 статей, що регулюють окремі операції у сфері банківської діяльності (глави 71-74) [1]. Йдеться передусім про кредитування, відкриття й ведення рахунків, здійснення розрахунків та платіжні інструменти. Зазначені норми підлягають подальшій деталізації у відповідних спеціальних законах та підзаконних нормативно-правових актах НБУ, що врегульовують порядок і режим здійснення відповідних банківських операцій.

У значно звуженому обсязі ці ж норми відображені і в Господарському кодексі України (гл. 35, параграф 1) [2]. Кодекс закріплює правовий статус банків, їх види та організаційно-правові форми; визначає ієрархію банківської системи України; встановлює правовий статус НБУ та Ради НБУ; лаконічно регламентує класично банківські операції, повторюючи таким чином норми законів «Про Національний банк України» та «Про банки і банківську діяльність» [3]. Можливість застосування кримінальної відповідальності за здійснення злочинів, пов'язаних із незаконною банківською діяльністю,

закладено у Кримінальному кодексі України. Однак визначальне місце у правовому регулюванні банківської системи належить спеціальним законам.

Вітчизняна юридична наука відносить до категорії спеціальних законів Закон України «Про банки і банківську діяльність» та Закон України «Про Національний банк України». Ті ж закони, які охоплюють ширше коло юридичних норм та меншою мірою стосуються банківської діяльності, відносяться до профільних. Сюди належать такі закони: «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про електронний цифровий підпис», «Про іпотеку», «Про забезпечення вимог кредиторів і реєстрацію обтяжень», «Про Фонд гарантування вкладень фізичних осіб», «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України». Опоненти існуючої класифікації відстоюють думку, що недоцільно виділяти в окрему категорію профільні закони і відносять їх до спеціальних законів у банківській діяльності.

На нашу думку, треба виділяти профільні закони в окрему групу, оскільки норми, що в них містяться, не стосуються виключно банківської діяльності. Так до переліку спеціальних законів слід віднести чинний Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», а також на рівні спеціального законодавства закріпити питання здійснення окремих банківських операцій.

Спеціальні закони України «Про банки і банківську діяльність» та «Про Національний банк України» запровадили розширений системний підхід до побудови банківської системи; встановили правовий режим банківської діяльності, визначили порядок реєстрації та ліцензування банків, класифікували методи банківського регулювання та нагляду.

Зазначені спеціальні закони визначили правове забезпечення сталого розвитку банківської системи України, заклали фундаментальні основи регулювання правовідносин на ринку банківських послуг. Разом з тим, детальний аналіз законодавчого регулювання банківської системи свідчить,

що воно перебуває на етапі становлення і його розвиток має прогресивний вектор, але ще не повною мірою відповідає потребам ринкової економіки.

Зокрема, вітчизняні науковці О. Костюшенко, О. Орлюк, Д. Кирилюк, Є. Карманов В. Кротюк та інші виділяють низку негативних рис вітчизняного банківського законодавства, що можна згрупувати наступним чином: багаторівневий характер правового регулювання, наявність великої кількості підзаконних нормативно-правових актів; внесення частих змін та доповнень до нормативно-правових актів; протиріччя з іншими галузями права; відсутність єдиного кодифікованого акта з банківської діяльності; недостатня кількість спеціальних законів у банківській сфері; обмежений доступ до оперативної інформації щодо правотворчої діяльності уповноважених органів.

Виправити зазначені недоліки можна шляхом інтеграції та диференціації банківського законодавства. Процес інтеграції банківського законодавства, на нашу думку, доцільно реалізовувати шляхом якісної роботи над створенням Банківського кодексу. Механізм створення Банківського кодексу повинен включати процес систематизації банківського законодавства, який налічує інкорпорацію та кодифікацію.

Інкорпорація банківського законодавства передбачає приведення до певної системи нормативно-правових актів, що врегульовують банківські відносини, за певними критеріями. Зважаючи на специфіку банківського законодавства, О.М. Селезньова пропонує здійснювати інкорпорацію банківського законодавства не за одним критерієм, а за декількома, причому з виділенням основного та допоміжного. Як основний доцільно обрати суб’єктивний критерій (групування нормативно-правових актів на декілька підсистем залежно від того, який державний орган прийняв ці акти), а допоміжним визначити хронологічний критерій [5].

Кодифікація банківського законодавства здійснюється на основі інкорпорованих нормативно-правових актів з метою об’єднання цих актів та внесення деяких змін та доповнень до них шляхом утворення кодифікованого

акта. Логічним завершенням проведення кодифікації банківського законодавства повинен стати Банківський кодекс України.

Структура Банківського кодексу не повинна відрізнятися від загальноприйнятого стандарту, тобто повинна складатися з загальної та спеціальної (особливої) частини. Цю тезу підтримує і вітчизняний науковець Є. Карманов, який вважає, що загальна частина Банківського кодексу повинна містити норми, що застосовуються при регулюванні всіх банківських правових відносин, поширюється на весь предмет банківського законодавства, а особлива частина має визначати загальні положення надання банківських послуг, висвітлювати активні та пасивні операції банків, а також послуги з фінансового управління [6].

Отже прийняття Банківського кодексу дозволило б значно скоротити чисельність підзаконних нормативних актів шляхом винесення важливих положень на законодавчий рівень та зменшити надмірну зарегламентованість банківських процедур, які цілком реально можна закріплювати на рівні внутрішньобанківської документації. Комплексний підхід до аналізу всього накопиченого матеріалу дозволив би досягнути гармонізації значної кількості нормативно-правових актів стосовно діяльності банківських установ, усунувши їх внутрішні суперечності й заповнивши прогалини правового регулювання відносин у банківській системі.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року№ 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44, ст. 356
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003.№ 18. № 19 – 20, № 21 – 22, ст. 144
3. Про банки та банківську діяльність. Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 5-6, ст.30
4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Закон України від 28.11.2002 № 249-IV //Відомості Верховної Ради України, 2003 р., N 1, ст. 2.
5. Селезньова О.М. Проблеми систематизації банківського законодавства // Економіка. Фінанси. Право. – 2006. – № 12. – С. 37-39.
6. Карманов Є. Банківський кодекс України – об’єктивна необхідність // Вісник НБУ. – 2005. – № 11. – С. 44-46.